د ښاغلي زماني

او

ښاغلي سيستاني

دليکنو په هکله

Ketabton.com

پوهاند محمد حسن کاکړ

۲۰۱۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مطالبو فهرست

- سریزه

لومړۍ برخه:

- د ښاغلي زماني د لیکني په هکله
- دښاغلي زماني یوه بله ذهني حیرانوونکې وینا
– له برتانویانو سره اړیکي
- د پاچا امان الله ځیني مهمي تېروتني
– د پاچا امان الله وروستنۍ لویه جرګه
- د پاچا ضد تبلیغونه او بغاوتونه
– د شنوارو یاغي توب
- حبیب الله په نا ارام کوهدامن او سید حسین په ناکرار کوهستان کي
- په کابل باندي د حبیب الله برید
- د کابل ښار استحکامات او د پاچا ناڅاپي استعفی
- پاچا امان الله او د هغه لس کلنه واکمني
- د اماني دورې له تاریخ سره بې کچي مینه او تنده

دوهمه برخه:

- د ښاغلي سیستاني د لیکنو په هکله
- یادښتونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

دغه لیکنه د ښاغلي عبدالرحمن زماني د هغو لنډو لیکنو په څواب کې لیکل شوې چې ده زما په یوه پخواني چاپ شوي کتابګوټي- د پاچا امان الله واکمنۍ ته یوه نوې کتنه- په اړه کړې، په دغه مقصد چې په خپل فکر وښیي چې هغه په زیاته اندازه په کابل کې د برتانوي هند سفارت سکرتر، شیخ محبوب علي، د لیکنې، د برتانویانو د استخباراتو پر بنسټ تهیه شوې وه، د دې لپاره چې د پاچا امان الله د ناکامۍ نسبت افغانانو ته وکړي، نه برتانویانو ته. په دغه لړ کې دی دا هم وایي چې دغه لیکنه، یاني"د امان الله سقوط"، د منشي علي احمد نه ده، او دی نه دا چې د پاچا امان الله منشي نه وو، د کره مالوماتو خاوند هم نه وو.

ما په دې اړه ټول هغه خپاره شوي اثار- دا ځل په ډېر ځیر سره- ولوستل چې د پاچا امان الله په اړه د هغه وخت لیکوالو کړي وه. یو مدرس استاد چې د لکچرونو په ورکولو، او د محصلانو په انتقادي پوښتنو سره نویو ټکو، مفکورو او بصیرتونو ته متوجه کیږي: زه هم د پورته انتقادونو او د پورته اثارو په دقیقي مطالعې سره نویو فکرونو او نویو بصیرتونو ته متوجه شوم، او یو ځل بیا په دغه فکر شوم چې دقیقه او انتقادي مطالعه که ډېر زحمت لري، ښه ثمره هم لري، چې هغه نویو بصیرتونو او فکرونو ته لار موندل دي. په هر حال زه په خپلې دغې مطالعې سره د پاچا امان الله د واکمنۍ په اړه دغسې نویو ټکو ته متوجه شوئ یم، چې هغه سربېره پر دې چې د پاچا امان الله په اړه زما د کتابګوټي په تائید ده، نوي ټکي او بصیرتونه هم لري، چې د مخه څوک ورته متوجه نه وو. دغه ټول ما په متن کې په اوږده ډول بیان کړي، دلته یې یوازې لنډیز وړاندې کوم، هغه هم د غټو ټکو.

- اروانباد منشي علي احمد د امان الله د سقوط پاڼو یا لیکنې محرر دئ، نه محبوب علي. د منشي علي احمد د وراره، محترم مهدي شالیزي، چې پخوا د حربي پوهنتون استاد وو، او اوس په سویس کې اوسیږي، په وینا چې وایي، منشي علي احمد دهغه تره د پاچا په ټوله واکمنۍ کې د هغه منشي وو. دی وایي چې دغه تره یې یو دیني عالم، د ادب او شعر علاقمن وو او "د غزني تاریخ" په نامه یې یوه لاسي لیکنه هم لرله، چې د هغې ذکر د اروانباد فرهنګ په اثر کي هم شوئ په نامه د " افغانستان در پنج قرن اخیر". هغه وخت چې پاچا امان الله د کندهار نه د کابل بیرته نیولو په نیت غزني ته ورسید، منشي علي احمد هم ورسره وو. په دغه وخت کې په کابل کې د برتانوي هند سفارت تړل شوئ، او محبوب علي هم له افغانستان څخه وتلئ و، نو د هغه د پاره نامکنه وه چې د پاچا امان الله د سقوط په نامه لیکنه وکړي، چې په هغې کې غزني ته د پاچا دغه سفر په تفصیل او دقیق ډول بیان شوئ دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- ما په دغه موجود کتابګوتي کې هم تثبيت کړي چې د پاچا امان الله د واکمنۍ نسکوريدنه د برتانويانو د توطيو او دسيسو نتيجه نه ده. نور خو لا څه چې پخپله امان الله هم برتانويان په دغه هکله تبرئه کړي، او دايې ويلي چې، ملايانو يې مخالفت کړئ، بې له دې چې چا پيسې ورکړې وي. خو دا يوه قوي افسانه ده چې پاچا د برتانويانو د توطيو ښکار شوئ دئ. اوس د دې وخت دئ چې يو څوک دغه افسانه له تاريخي واقعيتونو څخه بېله کړي. ما په دغه کتابګوتي کي دغه موضوع اوږده څېړلې، لکه چې په ها بل کې مې په لنډه ډول بيان کړې. له دې نه مې مطلب دا دئ چې دغه تاريخي واقعيت بايد لوستونکو ته بيان شي، او دوي دې ته هم ملتفت کړل شي چې کله ولسي خلګ وپارېږي، ډيناميزم او قوت يې تر هر بل ډينامزم نه پياوړئ کيږي. د حيرانۍ وړ او نه فکر کېدونکې پيښې رامينځ ته کيږي، او حتی د تاريخ بهير اړول کيږي. د پاچا امان الله په وخت کې همدغسې وشول.

- د پاچا امان الله د ستونزو منبع د هغه د اصلاحاتو پاروونکي برخې، د هغه خپل شخصيت، د هغه زورواکي، اتوکراسي او د دوهمې دورې اصلاحات او په خاص ډول د کابل د نارينه او ښځو مجبورول وو، چې اروپايي ژوند طرز غوره کړي، او خپل ژوند طرز بدل کړي، هغه هم سمدلاسه او په حکومتي امر. په نتيجه کي وګړي تر ېنه بېګانه، مذهبي مشران ورسره مخالف، او خپل چارواکي يې ورسره بېعلاقې شول. دي يوازې پاتې شو. په دغه حال کې ده حتی په خپلو نږدې چارواکو هم اعتماد کولی نه شو، او په بحراني حال کې د خپل ژوند په وېره کې شو. ده بيا د خپل پوځ د يوې وړې مخکښې برخې په ډراماتيکي ماتې سره له پاچايي څخه لاس واخيست، که څه هم د کابل د ښار دفاعي ترتيبات ټينګ، پوځ او حکومت پر ځای وو. دغه وخت و چې يو نالوستي کليوال، خو زړه ور حبيب الله داړه مار ته د کابل د تخت نيولو موقع په لاس ورغله، چې په ډېر غټ پوځ سره يې هم تر لاسه کولی نه شوه.

دغه ليکنه د پاچا امان الله د واکمنۍ د ټولو پېښو بيان ته ځانګړې شوې نه ده. يوازې هغه عوامل پکې بيان شوي چې پاچا امان الله په خپلو فعاليتونو او بېسارو اصلاحي پروګرامونو سره، د خپل نيکه، امير عبدالرحمن، په لاس جوړ شوئ ټينګ نظام له لاسه ورکړ، او د هغه په دغې ناکامي سره په افغانستان کې د کورني جنګ يو نوئ فصل پرانيستل شو. د دغې ليکنې وړه برخه د ښاغلي سيستاني د هغو نا سمو ليکنو په اړه ده چې ده يو وخت، بل وخت د معاصر افغانستان په اړه کړي او د زماني د ليکنو تر اغېزې لاندي يې د خپل چنګيزي ډول ذهن نه حکم صادر کړئ چي وطنوال دي د پاچا امان الله په اړه زما کتابګوتئ ونه لولي. د دغو دواړو غرضناکو او ناسمو ليکنو، چې له هغو نه يې يوه ننداره جوړه کړې وه، زه مجبور کړم چې دغه ليکنه وړاندې کړم، چې په هغې کې مې اصلي او اړوندي موضوع ګانې د افغانستان د تاريخ په رڼا کې طرح او بيان کړې، او له دې نه مې ډډه کړې چې هغې ته شخصي بڼه ورکړم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاچا امان الله دوره تر اوسه هم تاریخي او سره شوې نه ده. اوس هم د هغې په اړه د عامه ذهنیت او تاریخي واقعیتونو تر مینځ واټن پراخ دئ. ما په دغې لنډې لیکنې کې کوښښ کړئ چې تاریخي واقعیتونه له پارتیزاني او د ناسم ذهنیت له سلطې نه وژغورم، او هغه یوازې د هغه وخت د اثارو پر بنسټ وکاږم، او د معمول په شان، شخصي احساسات پکې دخیل نه کړم. د اثارو ذکر مې ځای پر ځای کړئ، خو د هغو اول ځل ذکر مې په تفصیل سره په لیست کې او د هغو تکرار مې د ننه په متن کې په لنډ ډول ذکر کړئ.

ما دغه کتابګوتئ هم، د ها بل په شان، تاریخ علاقه منو او پوهنتوني محصلانو په نظر کې نیولو سره کښلئ، او هیله کوم چې لوستل به یې ورته ګټور وي.

د محترم نسیم سلیمي ورور نه مننه کوم چې زما دغه لیکنه یې، له ډېرو مصروفیتونو سره سره ټایپ کړې. ده لا د مخه یې زما یو بل اثر ' د افغانستان سیاسي او دپلوماتیک تاریخ' له انګریزي نه پښتو کړئ. دغه اثر به زر د علامه رشاد د خپرندویه ټولنې له خوا خپور شي.

محمد حسن کاکړ

اکتوبر، ۲۰۱۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهاند محمد حسن کاکړ

د ښاغلي زماني او ښاغلي سیستاني د لیکنو په هکله

لومړۍ برخه

دښاغلي زماني د لیکنې په هکله

ښاغلي عبدالرحمن زماني، زما د یوه کتابګوتي په اړه، "د پاچا امان الله خان واکمنۍ ته یوه کتنه"، یوه لیکنه کړې او هغه یې په افغان-جرمن ویب سایټ کې هم په پښتو او هم په فارسي کې په شپږو برخو کې خپره کړې او ورته یې د اعلان شکل ورکړئ دئ. د ده مقصد دادئ چې وښیي زما دغه کتابګوتۍ د یوه انګلیسي اېجنټ په استخباراتي راپور بنا دئ، نه دا چې هغه د منشي علي احمد وي، چې د پاچا امان الله منشي و، او لیکنه یې د امان الله د سقوط په نامه کړې ده. په دې ډول ښاغلي زماني هغه د " غازي امان الله خان پر وړاندې د انګریزي تخریباتو سرچینه" ښیي. دی دا هم وایي چې " مهمترین ماخذ کتاب داکټر صاحب کاکړ بوده...". په پښتو متن کې هغه "... تر ټولو لوی او معتبر ماخذ" ښیي. مانا دا چې له دغې منبع نه په پراخې اندازې استفادې سره زما دغه کتابګوتۍ د برتانوي هند د حکومت د نظریو انعکاس دئ.

اول خو د ده دغه وینا د واقعیت تحریف دئ. زما د کتابګوتي له ۱۴۲ ماخذونو نه ۳۳ یې د تاریخپوه میرغلام محمد غبار، ۲۹ یې د لودویک ادمک، ۲۱ یې د حاکمیت قانون په نامه د پاچا امان الله، ۲۱ یې د منشي علي احمد او ۱۴ یې د تاریخپوه فیض محمد او نور یې د نورو دي. په دې ډول د ښاغلي زماني د وینا پر خلاف "دامان الله سقوط" په نامه لیکنه زما د کتابګوتي " تر ټولو لوی او معتبر ماخذ" یا " مهمترین ماخذ" نه دئ. مهمه دا ده چې "د امان الله سقوط" په نامه لیکنه، د زماني د وینا پر خلاف، د برتانوي اېجنټ یا د هغو استخباراتي راپور نه دئ. اول دی دغه لیکونکئ هم اېجنټ (Agent) او هم د برتانوي سفارت سکرټر ښیي، په نامه د شیخ محبوب علي. په داسې حال کې چې سکرتر او اېجنټ په بېلو دورو کې د برتانوي هند لپاره کار کاوه. د اېجنټ په نامه هندي مسلمان له ۱۸۸۰ نه د پاچا امان الله تر واکمنۍ پورې یوازې د خبرلوڅي په ظرفیت کار کاوه، او سکرتر یا منشي له هغه وخت نه چې برتانوي هند په افغانستان کې سفارت پرانیسته، په سفارت کې ماموریت درلود. دا هم باید وویل شي چې د دوی ځینو له افغانستان او په خاص ډول له واکمنې کورنۍ سره خواخوږي لرله. د امیر عبدالرحمن په وخت کې دغه اېجنټان په دې هم مؤظف وو چې هغه ته هم راپورونه تهیه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي. د دوی اول اېجنټ قاضي عبد القادر یوسفزی و، چي د مخه د امیر شیرعلي لوی مشاور و، او د هغه په اصلاحاتو کي یې فعاله او مهمه برخه لرلې ده. برتانویان مجبوره وو چي هغه چې د دقیقو مالوماتو خاوند او د دوی مخالف هم و، استخدام کړي. دوی دافغان - انګلیس له دوهم جنګ نه وروسته د افغانانو د سخت مخالفت له امله بل څوک هلته استولی نه شو. حتی دغه شیخ محبوب علي، چي د سکرتر په نوم، په کابل کي د برتانوي هند په سفارت کي کار کاوه، د پاچا امان الله د کورنۍ سره خواخوږي لرله.

د ده دغه احساس هغه وخت ښکاره شو چي د پاچا امان الله ځایناستي، معین السلطنه، له درې ورځو پاچاهي نه وروسته له ارګ نه په انګلیسي الوتکه کې پېښور ته ته. " د غازي امان الله زوال" نومي کتاب لیکوال، عزیز هندي، د دغې ورځي خپل مشاهدات په دغه ډول ثبت کري: "کله چي د ارګ د مخې دروازې څخه معین السلطنه قدم د باندي کښېښود، نو د ډېره غمه بې هوښه شو، او بیرته راستون شو، او دروازه یې په غېږ کي و نیوله او ډېر یې وژړله او کله چي د الوتکو ډګر ته ورسېد سترګي یې هماغسي له اوښکو ډکي وې. دلته د برتانیې د سفارت غړي په ډېرغم لړلي حالت ولاړ وو او له شکه پرته دا ډېره غم لړلې منظره وه. ... د برتانیا د سفارت هندوستانی سکرتر، شیخ محمد علي اکهي، حالت خو داسي وو چي په ډېره ژړا یې ستونئ بند شو. ... کله چي په اتفاقي توګه ما له هغه سره وکتل، نو له هغه څخه مې د دومره ویرجنتوب پوښتنه وکړه. نو هغه ماته وویل چي: او ته نه پوهېږې چي اماني کورنۍ پای ته ورسېده او د هغه تر څنګه د صوبه سرحد د مسلمانانو هیلې هم له مینځ څخه ولاړې. که د اماني دورې اغېزه په بل ځای کي وه، که نه وه، د هغه موجودیت لږ تر لږه د صوبه سرحد د خلکو د بیدارولو لپاره ډېر ګټور و. موږ دا هیله کولای شوه چي موږ به د هندوستان د نورو صوبو څخه زر ازاد شو."(۱) لیکوال عزیز هندي په خټه پښتون او د هند اوسېدونکئ و. دئ له خپلي کورنۍ سره د پاچا امان الله د واکمنۍ په ټوله موده کي په کابل کې اوسېده؛ په قطعه نمونه کي کفتان او د پاچا ټینګ پلوی، خو د واقع لیدونکي انسان او د افغانستان د وخت له اوضاع نه ښه خبر و. دی د امیر حبیب الله کلکاني په وخت کي د لنډې مودې لپاره بندي و. داسې ښکاري چي محبوب علي په اصل کي د بنګښ، یا ورکزي، یا کرمي له شعیه پښتنو څخه و. دیوه روایت له مخي، د ده یو زوي چي د ډېر عمر خاوند و، د افغان جهاد په وخت کي، په پېښور کې د ځینو اسلامي تنظیمونو د مشرانو سره ولیدل او چیرته نږدې یې په خپل مجلل کورکي مېلمانه کړل.

د امان الله د سقوط لیکونکئ د شواهدو او دلائلو پر بنسټ منشي علي احمد (شالیزی مومند) دئ، نه محبوب علي. د محترم داود ملکیار په روایت، هغه په خپلو خلکو، یاني د شالېز کلي په مومندو کې د "منشي صاحب" په نامه یادېده او ده پخپله په وروکتوب کي هغه لیدلئ و. هغه وخت دی په دواړو سترګو ړوند و. په غزني کې د ملکیار او د منشي کورنۍ ډېري مشهوري دي. مومندان په پنځلسمې پېړۍ کي د کندهار د مرغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نومې سيمې څخه اول غزني ته ولېږدېدل او بيا په خپله اوسنۍ سېمه کې ، له کامې نه تر پېښور پورې ميشته شول او يو شمېر يې په غزني کې پاته شول.

دا چې ارواښاد علي احمد (شاليزی) د پاچا امان الله په ټوله دوره کي د هغه منشي و، محترم ارکان حرب، مهدي شاليزی په لاندي ډول تائيدوي. دی چې په افغانستان کي د حربي پوهنتون استاد و، د منشي علي احمد وراره دئ، او اوس په سويس کې ژوند کوي. دی دا هم وايي چې دوی څو وروڼه وه چې يو يې ارواښاد عبدالستار شالېزی و، چي د لوړو زده کړو او عالي شخصيت خاوند او په مشروطه شاهي کي د کورنيو چارو وزير و. منشي علي احمد هم يو عادي شخص نه بلکه يو مهم او پوه شخص وو. دی د "غزني د تاريخ" په نامه يوه ليکنه هم لري، چي د صدراعظم محمد هاشم خان په وخت کي له چاپ نه پاتي او لادرکه شوه او ارواښاد مير محمد صديق فرهنگ، چي هغه يې له خپل ورور، ارواښاد رښتيا، نه تر لاسه کړې وه، د خپل اثر په ۴۰۲ مخ کې په دغه ډول ياده کړې: " تاريخ خصوصي غزنين، تاليف علي احمد بن فقير احمد، ساکن شالېز غزنين، نسخه قلمي متعلق به س. ق. رشتيا." شالېزی دا هم وايي چي تره يې د وخت له علماوو او اديبانو سره ناسته ولاړه درلودله او " دسترس کامل به مطالعه و بعضا اثار " شاعران کلاسيک " از قبيل رودکي، جلال الدين بلخي، حافظ شيرازي و سعدي و بيدل داشت." پر دې سربېره منشي علي احمد " در امور ديني و مذهبي وارد و بسياري را رهنمايي ميکرد." د ښاغلي مهدي شاليزي دغه ليکنه ماته د ښاغلي داود ملکيار په لاس رسېدلې او زه دلته له دواړو نه مننه کوم.

ښاغلئ شاليزی په دغي ليکنې کې په قطعي ډول حکم نه کوي چي "د امان الله د سقوط" په نامه ليکنه د هغه ده، خو له هغې نه واضحه ده چي منشي علي احمد هم د پاچا امان الله منشي او هم د دغې ليکنې ليکونکئ و. په دغه ډول: " ارواح شاد علي احمد خان با دانشي که حاصل نموده بود در آغاز کار به حيث مرزا در نزد مرحوم عبدالاحد خان برگيد همکاري (کرد) و برگد صاحب از جمله همکاران مهم و قريب مرحوم امير حبيب الله خان بود. مدتي بعد علي احمد خان بحيث ميرزای دفتر (منشي) با مرحوم عبدالکريم خان علومي، نائب الحکومه مزار شريف، شامل کار شد و آهسته آهسته شهرتي کسب نمود."

" بالاخره در عهد شاه امان الله مرحوم در دربار شاهي بحيث ميرزای دفتر شاه و هم باسم منشي که اصطلاح منشي به آمر دفتر و ميرزای دفتر (درانوقت) استعمال ميشد [ايفای وظيفه مينمود] و منشي علي احمد خان الی ختم پادشاهی با امان الله خان باقي ماند."

" در وقتيکه جنگ داخلي (سال سقاوي) که شاه امان الله خان مجبور به ترک وطن شد، منشي صاحب به همرکابي شاه نيز از وطن يکجا خارج و در کويته رهسپار شدند. قراريکه ميگويند که منشي صاحب در

(c) ketabton.com: The Digital Library

موقعیکه شاه امان الله خان با اعضاي فامیل از کویته به ایتالیه عزیمت نمودند ، به تحت نظارت انگلیس ها در قونسلگري شان باقیماند . در همین وقت کدام اثری بنام سقوط امان الله ... تحریر و تایپ شده در قونسلگری و بالاخره این اثر تایپ شده به ارشیف لندن سپرده شد ."

لیکواله رییه ستیوارت هم په خپل کتاب کي په نامه د "اور په افغانستان کې" منشي علي احمد ، بې له دې چي نوم یې واخلي، د پاچا شخصي منشي (Private secretary) یادوي او دا هغه وخت چي پاچا امان الله او منشي علي احمد په غزني کي، د هغه کلي یاني شالېز ته نژدې چیرته و.(۲)

ما په خپل کتابګوټي کې منشي علي احمد د دقیقو مالوماتو خاوند ښوولئ و، په تېره د غزني په اړه. خو ښاغلئ زماني له خپل ذهن نه دغه حکم راباسي چې " د غزني مومند میرزا علي احمد خان نه خو د دربار منشي و او نه د دقیقو مالوماتو خاوند و." دی د دې پروا نه کوي چي د ده حکم، هغه هم دغسي غوڅ حکم، په واقعیت بنا دئ یا نه دئ. دی د دې هم پروا نه کوي چي په دغسي حکم سره د ده ټوله لیکنه بې اعتباره کیږي. خو دی غواړي په خپل فکر په خپل حکم سره ثابت کړي چي دغه لیکنه د انګلیسانو د سکرتر، محبوب علي، ده او هغه په اصل کي د پاچا امان الله پر ضد لیکل شوې ده. دی د دې هم پروا نه کوي چي هغه وخت د محبوب علي د پاره ممکنه نه وه چي دغه لیکنه وکړي، ځکه چي په هغه موده کي چي پاچا امان الله له کندهار نه د کابل په مقصد غزني ته رسېدلئ و، محبوب علي په کابل کې نه و. د برتانوي هند سفارت د فبروري په پنځه ویشتمه تړل شوئ او غړي یې هند ته تللي وو، او پاچا امان الله د مارچ په پنځه ویشتمه، یاني یوه میاشت وروسته له هغه له کندهار نه د کابل په لور روان شوئ و، او چي په غزني کې یې ځان د تخت بیرته ګټلو کې ناکام ولید، په شا سو او د مئ میاشتي په اخیره کي له خپل فامیل او ډیرو نورو سره په څو موټرونو کي، د منشي علي احمد په ګډون، کوټې ته لاړ. د امان الله د سقوط په اړه دغه پاڼې یا په ۱۹۲۹ یا په ۱۹۳۰ کي لیکل شوي، یاني هغه وخت چي منشي علي احمد هلته و، او محبوب علي هلته نه و. زماني دغه فکر نه کوي چي که دغه لیکنه د پاچا امان الله پر ضد د برتانویانو جعل وای، هغه به یې په هماغه وخت کي په انګریزي او فارسي کي خپره کړې او افغانان به یې پرې خبر کړي وای. حال دا چي هغه نورو څېړونکو په دغو نږدې کلونو کې د دهلي ملي ارشیف نه تر لاسه کړې. تاریخپوه لودویک ادمک د دغې لیکنې یادونه په خپل اثر کې کړې چې په ۱۹۷۴ کي خپور شوئ، نه په خپل لومړني اثر کې چې په ۱۹۲۷ کې خپور شوئ ، په نامه د "افغانستان دپلوماتیکي تاریخ ۱۹۰۰-۱۹۲۳. دی هغه لیکنه د منشي په قلم د " سري او سیاسي یادښت" په نامه ښیي، چي برتانوي سکاټ هغه د 'د امان الله د سقوط' په نامه په انګریزي اړولې ده. (۳) د سکاټ له خوا د لیکني د سرلیک تبدیل د حیرانۍ وړ ښکاري، خو محتویات یې هغه دي، چي د هغه وخت د افغان لیکوالو په لیکنو کي بیان شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

برتانویانو چي د افغانستان د تاریخ په اړه جعل کړئ هغه یې په هغه خپل وخت کي په ډېر شمېر خپاره کړي دي. د دغو جعلیاتو ډېر مهم یې د تاج التواریخ دوهم جلد دئ، چې له هغه نه یې په خاص ډول د ډیورند کرښې په اړه په خپله ګټه ډېر کار اخیستئ دئ. په دې اړه به وروسته اوږد وږغېږم. بله دا چې سلیم عقل ته د منلو وړ نه ده چې برتانویان به خپلو چارواکو ته یوه جعلي لیکنه تهیه کړي، او هغه په خپل ارشیف کې وساتي. مهمه داده چې د منشي علي احمد په لیکنه کې دغسي موضوع نسته چې په نورو اثارو کې نه وي بیان شوي. دا یوه داسي منسجمه او دقیقه لیکنه ده چې ښیي لیکونکئ یې عالم او د ډېرو مالوماتو خاوند و. په تېره د امان الله د دورې په هکله خو زماني دغه لیکنه د "انګلیس د استخباراتي راپور" او زما کتابګوتئ چې تر څه حده د هغې له مخې تهیه شوئ، "د انګرېزانو د فتنو نه ډک تبلیغات" ګڼي. د رښتین توب دغه دښمن ځان د ډاکټر په نوم هم یادوي، که څه هم 'د تحصیل' تصدیق لیک یې تر لیسانس پورته دئ، نه د ډاکټري.

بله نوې موضوع دا ده چې ښاغلئ زماني زما له قول نه وایي: " د غازي امان الله خان په لاس پرته له محکمې د زرګونو انسانانو وژل کېدل.". دغه وینا زما نه ده او پاچا امان الله په زرګونو انسانان نه دي وژلي، هغه هم په خپل لاس. د هغه په دوره کې ډېر انسانان وژل شوي دي: اتکل څوارلس زره د خوست په جنګ کې، او تر هغو لږ د شینوارو، کوهدامن- کوهستان، د لوېدیځ کابل ښار او د غزني شاوخوا جنګونو کې. خو هغوی چې د پاچا په حکم بې له محاکمې نه اعدام شوي دي، په شمار او د ممتازو او نفوذ ناکو کسانو وو، چې د ده په سقوط کي یې نېغ یا نانېغ اثر لرلئ دئ. د هغو د ذکر نه د مخه به ووایم چې ما په خپل کتابګوتي کې ویلي چې د " پاچا په څه لږ لس کلنه دوره کې هیڅ افغان د سیاسي نظر څرګندولو له امله بندي شوئ نه دئ" او هغوی چې د ده په څرګند یا نا څرګند حکم اعدام شوي دي، په اصل کې د قدرت ګټلو، یا د قدرت ټینګولو په مقصد وو، چې په پای کې یې دی ناکام او د وطن نه په وتلو مجبور کړ.

د دغو ممتازو قربانیانو نه لومړی د پاچا امان الله پلار و، چې قاتل یې په غالب احتمال شجاع الدوله غوربندي و، او هغه په ویاړ سره خپلو دوستانو ته ویل چې ده امیر حبیب الله د خپل تره، جوهر شاه غوربندي، په انتقام وواژه، چې هغه د امیر په حکم اعدام شوئ و. شجاع الدوله د پاچا امان الله په وختو کي په لوړو رسمي مقاماتو کې کارکاوه. د ممتازو قربانیانو نه بل کس سردار نصرالله، د پاچا امان الله تره، و، چې خپل ورور امیر حبیب الله ته یې په شفاعت کولو سره امان الله او مور یې د مرګ له خطر نه ژغورلي وو. دی که څه هم د خپل ورور د وژل کېدو نه وروسته، په جلال اباد کي د هغه پر ځای امیر غوره شوئ و زر له امارت نه یې د امان الله په ګټه لاس واخیست، چې هغه په کابل کې امیر غوره شوئ و. نصرالله بیا په ډاډه زړه د کابل په لور روان شو. په دغه فکر چې ژوند به یې هلته خوندي وي، او له خپل وراره امیر سره، چې د مرګ نه یې ژغورلئ و، په کارونو کي همکاري وکړي. خو دی چې بتخاک ته ورسېد، د امیر امان الله په امر، چې هلته رسېدلئ و، بندي شو. ملا فیض

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد ، چي د امیر عبدالرحمن د کورنۍ مخلص و ، د مشرقي لویانو او قومي مشرانو له قول نه وایي چي "... پس از یک سال در شب جمعه، اول رمضان به بدترین احوالي، او را در محبس به خبه کردن (همغسې و) هلاک فرمود و بعد ازان به امور خلاف شعایر اسلامي پرداخته، تغیر روز جمعه و بې ستري مستورات و بعضي قوانین بر خلاف شرع نمود." (۴). د دغه اثر مترجم ډاکټر رابرټ میک چیزني، دغه وینا په دغه ډول راوړي ده: د نصر الله د بندي کېدلو نه " څه کم یو کال وروسته، د ۱۹۲۰ کال د مې په ۹مه امان الله له یوې سختي نیشې نه وروسته د هغه د وژلو حکم صادر کړ، او بیا یې دغسې سیاستونه غوره کړل چي د مسلمانانو د عنعنو پر خلاف وو." (۵) تر ده هم ثقه روایت د پاچا امان الله د موجودي کورنۍ یوه غړي (چي ماته یې د نوم د نه ښودلو په شرط کړئ) او هغه دا چي سردار نصرالله د پاچا امان الله په امر مسموم شوئ، او له مینځ نه وړل شوئ دئ. سردار نصرالله یو ټینګ مذهبي شخص و؛ ټول قرآن شریف یې په یاد کړئ، او په خاص ډول د هیواد ختیځو علماوو او لویانو کي یې نفوذ لاره، د ګوډ ملا عبدالله د یاغیتوب یو لامل همدا و. د ننه په کابل ښار کي خو یې دغسي پلویان لرل، چې هغو غوښتل پاچا امان الله د هغه په انتقام کې د پغمان په لار کي ترور کړي، خو هغوی په خپل دغه پروګرام کي ناکام او ونیول شول. د پاچا امان الله د واکمنۍ په پیل کې د هغه په حکم د میرزا محمد حسین له مینځ نه وړل و. ده د امیر عبدالرحمن له وخت نه په لوړو مقامونو کې کار کړئ، د مستوفی الممالک په نامه د غټ نوم خاوند او د امیر د حکومت په ټینګښت کې یې نوم ایستلئ و. دي امیر حبیب الله ته هم ډېر مقرب و، او هغه ته یې خبر ورکړ چې امان الله او مور یې د هغه پر ضد نقشه لري. خو ده یوازې د حکومت په چارواکو کې نفوذ لاره. پاچا امان الله په قلعه مراد بېګ کې دهغه ټول جایداد، چي د یوه لوړ چارواکې د پاره بیخي ډیر و، ضبط کړ او هغه یې محمد ولي ته و باخښه.

بله وژنه چي په شمېر کې ډېره وه، د ۱۹۲۵ کال په مې کې د خوست له یاغیتوب نه وروسته د پکتیا والو وه. پاچا " د دري پنځوس بندیانو د وژلو امر وکړ". ټول بندیان شاوخوا زر ښځې، کوچنیان، او څو سوه ځوانان او قومي مشران وو. (۶) د سوداګرۍ وزیر عبدالهادي داوي پاچا ته عرض وکړ چې " بهتر است این محکومان به اعدام محکمه شده و بحکم قاضي کشته شوند. پادشاه با کمال خشونت و غرور گفت: مگر نمیداني که من نواسه عبدالرحمن ام."(۷) دا په جنبش مشروطیت کي د اروانباد عبدالحی حبیبي روایت دئ. دغې تراجیدي دواړو خواوو ته ډېر مالي او ځاني تلفات واړول. د فدایي ځوانانو په نامه یو اته سوه کسیزه کنډک ټول تلف شو. پکتیاوال د حکومت او پاچا نه دغومره ناراضي شوي وو چي، د هغو ایله جاري وروسته د کابل په جنګو کي د پاچا ملاتړ کي ډېره ناغیرې وکړه، او میر غوث الدین د احمدزیو د ایله جاریو مشر لا په حکومتي قواو ډزې وکړې، او میدان یې ګرد سره پرېښود، او یاغي شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاچا امان الله د باندي شپږ میاشتي سفر نه د مخه کندهار ته لاړ او هلته یې یو نامالوم شمېر لویان د امنیت د ګډوډولو په تور په اعدام محکوم کړل. د دوی شمېر به ډېر وو، چي پاچا وروسته وویل چې " زه کندهار ته لکه چي د کار د پاره نه بلکه د قصابۍ د پاره راغلئ یم." د پاچا د اعدام نور قربانیان یو څو تنه قاضیان وو چي نه یې غوښتل د ښځو د مخ لوڅۍ په اړه فتوا ورکړي، چي پاچا تر‌ېنه غوښتې وه. د دوی مشر پخوانی ستر قاضي، عبدالرحمن پغمانی و. دوي پکتیا ته د خلګو د پارولو او یاغي کولو د پاره لاړل، خو په دې کې ناکام او حکومت ته پخپله خوښه تسلیم شول، نه دا چي هند ته لاړ شي او د برتانوي هند له حکومت نه په دې برخه کي مرسته وغواړي. پاچا په کابل کې دوی د حرب وزارت د حرب دیوان ته د محاکمې لپاره وسپارل. د دیوان غړي د حربیې د وزیر په ګډون لوړ رتبه نظامي افسران وو. وزیر او یوه کنډک مشر د هغو اعدام غوښته، خو له یوې میاشتې محاکمې نه وروسته دوي په اعدام محکوم شول. له محمد صادق مجددي او د هغه له وراره معصوم مجددي نه پرته، چي هغوی بندي شول، په اعدام محکوم قاضیان په یوه روایت نهه تنه وو، چي په سیاه سنګ کي برالا اعدام شول. د قاضیانو محکمه په دیوان حرب کې د نظامي افسرانو یاني د اجرائي څانګې له خوا وه، نه د قضائیه د قاضیانو له خوا. په معاصر افغانستان کې دا لومړی ځل و، چې یوه ډله قاضیان اعدام شول، چي هغه د " شینوارو او کوهدامن د داړه مارانو د بغاوت لپاره لومړی ګام شو." او له امله یې یو څو تنو لوړ رتبه چارواکو سمدلاسه استعفی وکړه.

د حبیب الله کلکاني په اړه د پا چا امان الله سملاسي او بې له سوچه د اعدام حکم ډېر اثرناک ثابت سو، چي پایله یې د هغه او د کورنۍ د واکمنۍ ختم شو. دغه پېښه یو څه تفصیل غواړي چې په جبل الرسراج کې د تنظیمې رئیس، علي احمد لودي، د پاچا په هدایت له حبیب الله او سید حسین چاریکاري سره پوهاوي ته ورسېد. هغوي د ډېرو امتیازونو په بدل کې ومنله، چې له نا ارامي جوړولو څخه لاس واخلي، او د امنیت په خوندي کولو کې به له حکومت سره مرسته وکړي. دوی د کابل په لور رهي شول چي د کابل د حکومت په خدمت شروع وکړي، خو څنګه چې پاچا د مخه ګوډ ملا اعدام کړئ و، که څه هم هغه ته د مامونیت وعده ورکول شوې وه، حبیب الله په دې فکر شو چې نه چې د ده برخلیک به هماغسي شي، نو په سرای خواجه کې چیرته چي کابله ته د ورتګ په نیت رسېدلئ و، په تلیفون کي د علي احمد په نامه ورغېد، چي د ځان په اړه د پاچا په نیت ځان پوه کړي. نور نو د فیض محمد په ژبه چې د حبیب الله د خولې نقل کوي" اکنون که با پسر سقا عهد کرده او را به دست اورده ام، چي معامله کنم[؟] و امیر امان الله خان امر سر زدن و هلاک او نمود. او که خود را علي احمد خان اظهار کرده بود، عرض کرد که در صورت عهد و پیماني کي در میان نهاده شده است، چگونه در اعدام او اقدام ورزیده شود: و امیر امان الله خان اینرا شنیده فرمود، که: با تو عهد کرده، نه با من. زنده اش مګذار و چون پسر سقا اسرار دروني امیر امان الله خان را نسبت به خود کشف کرد، به همان تلیفون که سرګرم مکالمه بود، اظهار

(c) ketabton.com: The Digital Library

راستي کرده و خود را پسر سقا گفته، مخاطبانه لب به دشنام زن و زوجه امیر امان الله خان ... کشوده از وصول و حمله خود در کابل بیم داده، گفت: در وقت حاضر امدنم خواهي دید ، انچه دید. و امیر امان الله خان از این گفتار او که از روی معاهده وعده اي جانبداري محمد ولي خان وکیل و غیره وزرای خاص و بزرگان کابل که با اطمنان خاطر بر لب اظهار آورد ، و همه ازماجرای خیانت وزرای خود بي خبر بود ، از خشم متغیر گردید ، تلیفون را به غیظ بر روی میز زده هیچ نگفت."(۱۷)

لیکوال عزیز هندي هم دغه موضوع لږ و ډېر په همدغه ډول بیانوي او وايي چې د ګوډ ملا د اعدام په نظر کي نیولو سره، حبیب الله غوښتل چي د ځان په هکله د پاچا نظر په کوم چل ځانته معلوم کړي. نو یې کابل ته د تګ په لار په سرای خوجه کې " ... د پاچا حضور ته یې تلیفون وکړ، او کله چي پاچا پوښتنه وکړه، چې څوک خبري کوي د سقاو زوی ځواب ورکړ، د شمالي د تنظیمیې رئیس احمد علي خان، او هغه بیا پاچا ته وویل چي دغه وخت د سقاو زوی د ده په کنټرول کې دئ، او په مخامخ کوټه کي د پیره دارانو تر مینځ ناست دئ، او پاچا چې د هغه سره هر سلوک وکړي، امر وکړي. په دې خبره غازي امان الله خان له جوشه په ډک غږ ځواب وکړ [ورکړ] چي دا سپی سمدلاسه د مرګ غیږي ته وسپاره، او د هغه سر پرېکړه، او کابل ته یې راولېږه [راواستوه]. د سقاو زوی په دې خبره سره ځان ځرګند کړ او پاچا ته د بد او رد په ویلو سره یې تلیفون پرېښود."(۹)

مؤلفه ریبه ستیورټ، ابراهیم عطایي، سید رسول رسا ، او غلام محي الدین انیس هم په خپلو اثارو کې دغه پېښه یاده کړې، خو په لنډ ډول. منشي علي احمد ، چې زماني د هغه پانې د انګلیس د استخباراتو راپور ګڼې، دغه موضوع یاده کړې نه ده. په هر حال دغه پېښه د ۱۹۲۸ کال د ډسمبر ۱۲ شاوخوا کې شوې او سملاسي اثر یې دا شو چې سید حسین جبل سراج کلابند او بیا تصرف کړي، او حبیب الله په کابل یرغل وکړي، او پاچا یوه میاشت وروسته، د ۱۹۲۹ کال د جنوری په ۱۴ له پاچایي نه لاس واخلي. وروسته به دغه پېښې بیان شي. د پاچا امان الله پلار، امیر حبیب الله، او نیکه، امیر عبدالرحمن، زورواکي یا مطلق العناني کوله، او ډېر افغانان یې په حکم اعدام شوي دي، خو د هغوی قدرت په قانون محدود نه وو. عجبه داده چې پاچا امان الله چي په وخت کې یې د ترکي او افغان متخصصانو په همکاري افغانستان د لومړي ځل لپاره د لیکل شویو قانونو او مقررو خاوند شو، سره له دې هم د خپل پلار او نیکه په شان زورواکي کوله. د ده په وخت کې لیکل شوئ اساسي قانون هم ایستل شوئ و، خو په هغه کي د ده بې حد ه قدرت محدود شوئ نه و، که څه هم دا د مشروطه غوښتونکو اساسي غوښتنه وه، چي پاچایي قدرت دې محدود شي. نو زما دغه وینا پر ځای ده، چي په یوې غونډې کې مې اورولې وه، چې هغومره ډېر افغانان چې د امیر عبدالرحمن، امیر حبیب الله او پاچا په حکم اعدام شوي دي، تر دوی د مخه د معاصر افغانستان د ټولو پاچایانو او امیرانو په حکم اعدام شوي نه دي. په لنډ ډول دوی ټولو په ځان متکي، منظم، دایمي پوځ، او نور وسایل، د پیسو په ګډون، نه لرل چې دغسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

زورواکي وکولی شي. دا امیر عبدالرحمن او امیر شیرعلي وو، چې په افغانستان کې یې د لومړي ځل لپاره منظم پوځ تنظیم کړ، او امیر عبدالرحمن بیا د مالیاتو په زیاتولو، او په مجموع کې د حکومت د عوایدو په زیاتولو سره د دایمي منظم پوځ ثبات او پایښت یقیني کړ، تر اوسه په اساس کې په هماغه ډول پاتې دئ. تر امیر عبدالرحمن د مخه د حکومت عواید، چې لوی قلم یې د مځکو مالیات وه، دغومره کم وو، چې واکمنو نه شو کولی دایمي پوځ ولري. هغوی په زیاته اندازه قومي مشرانو ته محتاج وو چې د ضرورت په وخت کې ایله جاري تهیه کړي. هغه وخت په قومونو باندي د جم بست په نامه ټاکلې او کمه مالیه حواله کېدله، چې هغه هم د قومي مشرانو د لاري حکومت ته رسېدله. امیر عبدالرحمن له درانیانو نه پرته د ټولو قومونو، او په واقع کې د ټول هیواد په ښېرازو مځکو باندي د سه کوټ په نامه مالیه، چې د حاصل درېیمه برخه کېدله، حواله کړه، چې هغه ډېر عواید کېدل. په وړاندي یې په ټول ملک کې ډېر پاځونونه وشول، خو حکومت په پوځي زور او داسي هم په قومي ایله جاري سره هغه ټول و ځپل او حکومت و کولی شول چې ټول هیواد په نیغ ډول د خپلو چارواکو له لارې اداره کړي. تر ده د مخه افغانستان د دفترونو لپاره حکومتي ودانۍ او رسمي محبس نه لاره، او هغه او نور د ده په وخت کې د دهمزنګ بندیخانې په ګډون ودان شول. په دغو او دغسي نورو اجراآتو سره وو، چې امیر عبدالرحمن په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره مرکزي حکومت تنظیم او پر ځای کړ، چې د هغه اصلاح شوئ او عصري شوئ شکل دوام لري. د ده په وخت کې و، چې په بین المللي موافقو سره د افغانستان د ټولو پولو تحدید او په نښه کېدل تکمیل شول، او په نتیجه کې یې معاصر افغانستان هسک او په نړۍ کې وپېژندل شو. نو امیر عبدالرحمن د معاصر افغانستان د دوهمي دورې مؤسس ګڼل کېدلی شي.

دلته به بیرته پاچا امان الله ته وګرځو. ښاغلئ زماني ادعا کوي چې " دولت انګلیس ده سال زحمت کشید تا دولت امانیه را با پروګرامش معدوم کند."ډېر عجب فکر او ډېره عجبه جمله! اول د "دولت انګلیس" افادې ته توجه په کار ده. "دولت انګلیس" یاني څه؟ دغه افاده نه په هند باندي د برتانیې د حاکمیت، او نه په برتانیه کې برتانوي حکومت یا په دقیق ډول د متحد سلطنت افاده کوي. دا هسې یوه عامیانه او پروپاګنډې افاده ده. دی باید پوه شي، چې "د انګلیس دولت" یو مجرد مفهوم دئ، او یو مجرد مفهوم بل مجرد مفهوم لکه "امانیه دولت" له مینځ نه وړلی نه شي. دا مشخص او ډینامیک انسانان دي چې دغه کارونه کوي. دی باید ثابته کړي چې په دغو لسو کلونو کې برتانویانو کوم کارونه وکړل، چې اماني دولت یې معدوم کړ. په اصل کې دلته د دولت کلمه راوړل بې ځایه او د ناپوهانو کار دئ، ځکه چې د دولت اساسي عنصر ولس یا خلک دي، او څوک هغه "معدوم" کولی نه شي. زماني خوښ دئ چې غټ الفاظ راوړي، او بې بنسټه حکمونه وکړي، بې له دې چې مانا او پایلو ته یې پام وکړي، یا پرې پوه شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ښاغلي زماني يوه بله ذهني حيرانوونکې وينا

دي وايي چي " انګريزي استعمار سره له دې چي يو قوي افغانستان او غازي امان الله خان خپلي واکمنۍ او سياسي، اقتصادي، او پوځي ګټو ته لوی ګواښ ګڼله، او د غازي امان الله خان د وژلو او له مينځه وړلو دسيسو او توطيو په څنګ کي يې د هغه سلطنت د نسکورلو د پاره د هر فرصت څخه استفاده کوله، او په دې لار کي يې د مذهبي مشرانو او دولت د مخالفينو د لمسولو او مرستي هيڅ کوښښ نه سپماوه، تل دا تبليغ کړئ دئ، چي ګواکي د اماني رژيم د نسکورېدلو اصلي سبب د اصلاحاتو د پروګرام د پيل کولو له امله د غازي امان الله خان اشتباهات وو چي خلکو ته د منلو وړ نه وو."

اول خو دغه فقره د املا او انشا له نظر نه د دغسي کس ښکاري، چي نوئ يې لوست او ليک زده کړئ وي. په فکري لحاظ خو ښاغلي زماني په دغې فقرې کي غټې موضوعګاني راوړې بې له دې چي يوه يې هم بيان او شرح کړې يا ثابته کړې وي. دی خيال کوي چي دی په دې اړه د صلاحيت خاوند دئ او د برتانويانو پر ضد چې هرڅه وليکي، لوستونکي به يې و مني، حال دا چې، لکه چې وروسته به وليدل شي، حتی پخپله پاچا امان الله په کندهار کې په يوې مرکې کې برتانويان په خپله ناکامي کې تبرئه کړي او ملايان او روحانيون يې خپل مخالف ښوولي، بې له دې چې په دې اړه يې له چا نه پيسې تر لاسه کړي وي. په بمبيي کي يې پاچا خان عبدالغفار ته لا له خپلو خلکو شکايت وکړ، چي دی يې "قادياني" او "وهابي" ګڼه، او دی نه غواړي چې په دوی باندي بيا د واکمنۍ کولو په مقصد کوښښ وکړي. هغه ترېنه غوښتي و چي، د کورني جنګ د مخنيوي لپاره له ده سره مرسته وکړي. غېر له دې هم د ښاغلي زماني دغه فقره دغومره سرګيچونکې، بې سويې، او پروپاګنډي ده چي په ځواب ورکولو نه ارزي، خوځنګه چي يو شمېر نور هم برتانويان د پاچا امان الله په ناکامۍ کي دخيل ګڼي او يو شمېر جذباتي او ويبسايټي نېشنلستان يې په اړه ناري سورې وهي، زه دلته کوښښ کوم چي د هغه وخت د معتبرو منابعو او ليکنو له مخې واقعيتونه په هر ډول چي وي وړاندې کړم. د دغه مقصد دپاره ما دغه منابع په انتقادي، او دقت سره کتلي، او په نتيجه کي مې د پاچا امان الله، د هغه د اصلاحاتو او کړو، او داسي هم له برتانويانو سره د هغه د اړيکو په اړه نوي ځيزونه کشف کړي، چي په پاتې پاڼو کي به يې لوستونکو ته وړاندې کړم. په دې موضوع به هم وغږېږم، چي ښاغلئ زماني چې" د اماني دورې تاريخ سره بې کچې مينه او تنده" ښيي، له دې امله ده چي پاچا امان الله خان د ده نيکه، مير زمان، چي د امير حبيب الله په دوره کې په کومي جرمي موضوع کې بندي و، ازاد کړ، او بيا يې د هغه د خدمتونو په بدل کې له حد نه ډېر ونازاوه، خو هغه د پاچا له ګوښه کېدلو نه وروسته، د کنړ مخالفانو له مينځ نه يوور. په پای کې به ښاغلئ سيستاني هغو تېروتنو ته متوجه کړم چي د معاصر افغانستان د تاريخ په اړه يې کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په يادې شوې فقرې کې له ښاغلي زماني نه پرته به بل څوک ومني چې "انګريزي استعمار" پاچا امان الله خان ته " لوی ګواښ ګڼله" او غوښتل يې هغه "ووژني"؟ دغه استعمار، چې د نړۍ په ډېرو برخو کې خپور و، پاچا امان الله په کوم قوت هغه ته ګواښ کېدلی شو. د خواشيني ځای دئ، چې يو طبي ډاکټر دغسې کاواکه غړېږي او د پاچا امان الله د ناکامي پړه هم په باندنيانو اچوي. دی به څکه دغسې کوي، چې خلکو ته نيشنلست ځان و ښيي، د دې لپاره چې خپله ماوستي مخينه يې له ياده ايستلې شوې وي. د ده " انګريزي استعمار" هم د ده د "انګليس دولت" په څېر يوه مجرده افاده ده، چې عمل کولی نه شي. دی نه پوهيږي چې استعمار د عمران په مانا ده، لکه استفاده چې د فايدې اخيستلو، او استثمار د ثمر اخيستلو يا زبېښلو په مانا ده. هو په تاريخ کې استعمار (کولونيليزم) په دې ډول ياد شوئ چې د يوه هيواد ځيني خلک په بل هيواد کې ميشت شوي، او ځينو يې په پای کې د هغه هيواد واکمني تر لاسه کړې. په افغانستان کې برتانويان په دغه مفهوم نه دي ميشت شوي. نو په دې ډول د "انګريزي استعمار" يادونه يوه پروپاګنډې افاده ده. افغانستان بايد په مالي، اقتصادي او پوځي لحاظ يو پياوړئ هيواد وای، چې برتانويانو امان الله خان ته يو لوی ګواښ ګڼلئ وای. افغانستان د پاچا امان الله د ډېرو غېر معمولي لګښتونو له امله دغومره ناتوان شوئ و، چې په مالي لحاظ برتانوي هند ته ګواښ کېدلی نه شو. " هغه وخت چې امان الله د حکومت واک په لاس کې ونيوه، د افغانستان په خزانه کې، د برتانوي منابعو پر اټکل ۱۵۰ ميليونه روپۍ وې، چې حبيب الله په ډېر ځير زېرمه کړي وې."(۱۰) د خوست له ياغي توب نه وروسته، د ۱۹۲۲ کال په جون کې د برتانيې د نظامي اتاشې د راپور له مخې " په حاضر وخت کې د اندېښنې غښ لامل دا دئ چې د کابل محلي خزانه له پيسو نه خالي ده، او خپل منابع يې لګولي دي."(۱۱) ليکوال عزيز هندی وايي چې له پاچا امان الله نه وروسته چې حبيب الله کوهدامني په واک شو، په خزانه کې ۲۲ ميليونه روپۍ پاته وې."(۴۴۵ مخ). دغه شمېره مشکوکه ښکاري، څکه چې د پاچا امان الله په وخت کې لګښتونه بيخي ډير وو، په خاص ډول د خپلواکۍ په جنګ کې، او ودانيو په کولو سره، د ډيرو د باندنيو د استخدام له امله او د وسلو په رانيولو سره. له بلي خوا حکومتي عايدات تر پخوا لږ شول، د برتانويانو د مواجبو په درېدلو. په ځمکې باندې په نغدې سره د ماليانو په اړولو سره. د خوست يو کلن ياغي توب سره هم، چې حکومت ته شاوخوا دېرش ميليونه روپۍ تاوان واوښت. پخپله پاچا هم د بيت المال پيسې په خلاص لاس لګولې، لکه چې شخصي پيسې يې وې. د باندني سفر په وخت کې يې د هر هيواد غريبانو ته يو لک پونډه بخښل، په داسې حال کې چې د خپل ملک غريبان يې تر هغو ډېر غريب، او دغه پيسې هم په اصل کې د دوی وې. د ډېر لګښت له امله و چې پاچا د خپل پلار او نيکه پوځ لږ کړ، او په دغه ډول يې د هيواد دفاعي قوه ضعيفه کړه، او د منګلو له ياغيتوب نه يې هم عبرت وا نه خيست چې هغه يې په زياته اندازه په قومي ايله جاري سره وځپه. د پيسو د لږوالي له امله و، چې له بهرني سفر نه وروسته يې له ملکي او نظامي چاراکو نه وغوښتل، چې حکومت ته چې نوي وسلې يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

رانیولي وي، د دوو میاشتو [درو میاشتو] معاش بسپنه ورکړي. په هر بالغ نارینه باندې یې هم پنځه روپۍ حواله کړې، او په دغه ډول یې دغه دواړې ډلې ناراضي کړې.

پاچا امان الله په خپلې لس کلنۍ واکمنۍ دورې کې هغومره ډېر لګښتونه وکړل چې هیڅ افغان واکمن په دغومره مودې کې دغومره لګښتونه نه دي کړي: هو، د ازاد مارکیټ او د لارو د اصلاح له امله، سوداګري او ورسره ملي اقتصاد مخ په ښه کېدو و، خو دغه کار وخت غوښته، چې حکومتي عواید زیات کړي. په پای کې به وویل سي، چې افغانستان او واکمن یې پاچا امان الله په مالي او اقتصادي لحاظ برتانوي هند ته ګواښ کېدی نه شو.

له برتانویانو سره اړیکي

دعامه ذهنیت پر خلاف د پاچا امان الله او برتانویانو اړیکې د خپلواکۍ د جنګ نه وروسته خرابې او بحراني نه وې. پاچا امان الله له برتانوي هند سره په پرتله په نېغ یا نانېغ ډول مرسته کړې، خو په ظاهر کې یې یو وخت بل وخت د خلکو په خاطر برتانوي ضد حرکتونه کول. پاچا امان الله د خپلواکۍ د جګړې نه وروسته د ډیورنډ آخوا پښتنو سره د هغو د خپلواکۍ ګټلو په لار کې عمل و نه کړ، که څه هم دغو پښتنو د خپلواکۍ په جګړه کې فعاله برخه لرله، او عمومي توقع هم دغه وه. اوس دغه موضوع مهمه نه ګڼل کیږي، خو هغه وخت دا جدي موضوع وه. اروانښاد سید شمس الدین مجروح، چې هغه وخت ځوان و، د خلکو دغه احساس په دغه ډول ښودلئ دئ: " ... و هم بعضي مردم فکر میکردند که این جنګ سوم برای استرداد اراضي از دست رفته افغانستان رخ داده بود، که آن نتیجه مطلوب بدست نیامده. لذا این جنګ را افتخار بزرګي نه، بلکه ناکامي تصور میکردند."(۱۲) د پاچا دغه بې پروایي په ۱۹۲۴ کې د ګوډ ملا د یاغي توب یو لامل شو. پاچا امان الله د خپلواکۍ د جګړې نه وروسته څه کم دوه کاله ناکام کوښښ وکړ، چې په منځنۍ اسیا کې د پیسو په لګښت، او په ملکي جامو کې د سرتیرو په لېږلو سره په دغې سیمې کې خپل نفوذ خپور کړي، او د انور پاچا په مرسته او غوښتنه هلته د اسلامي کنفدریشن سروال شي، چې پای یې ناکامي او د شوروي دولت سره د لومړۍ دورې د تودو اړیکو سرېدل شي.

له برتانوي هند سره د پاچا امان الله غتېه مرسته د عجب خان اپریدي د موضوع په ارتباط وه چې لیکوالي ستېیورټ اوږده بیان کړې (۲۱۹ - ۲۲۷ مخونه)، او لنډیز یې دادئ: عجب خان اپریدي له برتانوي چارواکو سره، د هغو د زور زیاتي له امله، په کوهاټ کې د یوه انګلیس مېجر ځوانه لور د مولي الیس (Molly

(c) ketabton.com: The Digital Library

Ellis) په نامه د ۱۹۲۳ کال په اپریل کې په نظامي چوڼۍ کې، د هغې له کوره وتښتوله، او بیا یې له خپل ورور شهزاده اپریدي او نورو ملګرو سره شنوارو ته، په افغانستان کې پناه یووړه. هلته دوی ټولو په منډه تې نومي محل کې واړول او کورنۍ یې هم ورسره یوځای شوې. ملک منصور شینواري د دوی ساتنه په غاړه واخیسته، او مشکوک کس هلته تللی نه شو. دا هغه وخت و چې ختیځ پښتانه د برتانویانو په بمباري سره، چې نوي رواج شوي وې، په تنګسه کې وو، او عجب خان اپریدي ته د اتل په سترګه کتل کېدل. برتانوي چارواکو د دوی پر ضد عمل کولی نه شو، خو په هغه حال کې چې په افغانستان یرغل وکړي. څنګه چې د دواړو هیوادو تر مینځ یو بل ته د دغسي کسانو د مبادلې تړون نه و لاسلیک شوئ، برتانویانو د هغو د تر لاسه کولو ادعا کولی نه شوه. دغه قصه ډېره اوږده ده، نو دوی دغومره و کولی شول د پېښور د یوې ډاکټرې مېرمنې، مېرمن سار، او د هډې اخندزاده د کورنۍ د یوه غړي، ملا محمود اخندزاده، په مینځګړیتوب پېغله الس ازاده کړي، او هغه خپل کور ته ستنه شي. په دغې ټول موده کي له هغې سره د یوې درنې مېلمنې په شان سلوک کېده. خو سفیر همفریز په کابل کې په پاچا امان الله فشار راوړ، چې عجب خان او ملګرو ته یې جزا ورکړي. برتانویانو د مخه د همدغي کشالې په سر د هند له لاري افغانستان ته د وسلو د انتقال مخه نیولې وه، او همفریز لا په یوه کتنه کي پاچا ته خبر داری ورکړئ و، چې "له اور سره لوبه و نه کړي." پاچا د دغي کشالې د هوارولو لپاره محمد ولي ګمارلئ و، پداسي حال کې چې تر دغه وخت پوري سرحدي چاري جنرال محمد نادر اجرا کولې، او دی ناراض شو. محمد ولي همفریز ته وویل چي که د ده خوښه وي عجب خان او ملګري به یې مزار ته تبعید شي او همفریز هوکه وکړه او عجب خان بیا د ۱۹۲۴ کال د جنوري په ۲۸ له خپلو ډېرو ملګرو سره، په درو لاریو کې مزار ته تبعید شو، او هلته مځکي ورته ورکول شوې او نغده هم ورته وټاکله شوه.

د ستېوړټ په نظر خو "امان الله د خپلو خلکو سره خپلې اړیکې ورانې کړې. قومونه د هغوی د دوو سپېڅلو اصلو په نقض سره وپاربدل: د ننواتې، او د موعودې پناه." په جلال اباد کې د برتانیې د قونسل په وینا، چې په لاریو کې د عجب اپریدي د کورنۍ غړو تبعید په ورځ هغوی ولیدل، د یوه تن خبرې په دغه ډول ثبت کړې، "که د واکمن په توګه د امیر د بندي کېدلو وېره له مینځ نه لاړه، پر هغه به له شک نه پرته د کفر فتوا صادره شي." پخپله پاچا هم منله چې "هیڅ امیر له برتانوي حکومت سره د مخه هیڅ ډول عوضي معامله نه ده کړې. زما تسلیمي په سرحد کې زما حیثیت ډېر ضعیف کړ." (ستېوړټ، ۲۴۸) شنواري په خاص ډول ناراضي او له پاچا او حکومت نه د انتقام اخیستلو په انتظار شول، او دغه موقع هغو ته په ۱۹۲۸ کي په لاس ورغله، او دوی د انتقام اخیستلو په مقصد جګ شول.

پاچا امان الله له برتانیې نه ګیله کوله چي په پورته کشاله کې په انګلستان کې د ده د کارنامې قدر نه دئ شوئ." له همدې امله به هم و چې برتانویانو د هغه د رسمي سفر په موده کې دهغه او د هغه د ملګرو ښه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هرکلی وکړ. درې ورځې دی او ملکه یې په پاچايي ماڼۍ کې د امپراتور او ملکې مېلمانه وو، او يوولس ورځې ټول د حکومت. پاچا له خپلو ملګرو سره یوه اونۍ په خپل لګښت تېره کړه، او په یوه ښار کې هغو برتانویانو چې د خپلواکۍ په جګړه کې برخه اخیستې وه، په خپله خوښه د پاچا امان الله په مخ کې په رڼې تېر شول، په دې چې امان الله دغسې پاچا دئ، چې و برتانوي امپراتورۍ ته يې چيلينج ورکړئ و. د برتانيې حکومت ته د خلکو دغه تود هرکلی له توقع نه پورته و. ډېره مهمه دا ده چې د برتانيې حکومت د افغانستان د پياوړتيا د پاره موافقه وکړه چې ډول ډول عصري توپونه، توپک او نوري وسلې او مهمات ورېا ورکوي او د خپل سند هرسنټ په نظامي اکاډمۍ کې به شل تنه افغان منصبداران د هند د حکومت په لګښت روزي.(ادمک، ۱۳۰)

د برتانيې او هند حکومت غوښتل چې پاچا امان الله پياوړئ او د خپل هيواد واکمن پاتې وي. په هغو ليکونو کې چې د ۱۹۲۵ او ۱۹۲۶ کلونو کې د دوی تر مينځ مبادله شوي، ويل شوي چې " د لومړۍ درجې مهمه موضوع دا ده چې امير په خپل تخت وساتلی شي. دی که څه هم د قناعت وړ شخص نه دئ، تر ده ښه بل څوک نه ليدل کيږي، او انقلاب هغه څيز دئ، چې شورويان ورته کار کوي." پاچا امان الله هم ويلي و چې " زه پوهېږم چې د شوروي ايجنټان زيار باسي زما په خلکو کې انقلابي نظريې خپرې کړي، او زه دغومره ړوند نه يم چې فرض کړم چې کمونستي حکومت به ما او زما تخت ته له دښمنۍ نه غير بل څه وي." (ستيوړټ، ۳۱۱)

اساسي دا ده چې برتانويانو د افغان-انګليس له دوهم جنګ نه وروسته، د پخوا برخلاف، دغه سياست غوره کړئ وو، چې افغانستان پياوړئ او دوست وي، چې د باندني يرغل په وړاندي له ځان څخه دفاع وکړي، او د لزوم په وخت کې پخپله هم د هند د دفاع په مقصد د دغه احتمالي يرغل دفع وکړي. دوي د "علمي سرحد" په نامه عمومي پاليسي په واقع کي د همدغه مقصد لپاره ايستلې وه چې د ډيورنډ توافق ليک د دغه سياست يوه برخه وه. دا چې افغانستان د امير عبدالرحمن په وخت کې د لومړي ځل لپاره ټينګ مرکزي حکومت شو تر زياتي اندازې دهمدغه سياست له امله و. تاريخپوه، فيض محمد هم د دغه سياست په ملاتړ وايي چې" برتانيه از رقابتي که با دولت روس دارد افغانستان را سد آهنين حمله رقيب خود پنداشته، در قوت و اقتدار و استحکام افاغنه و مملکت ايشان جد وافي و جهد کافي مبذول ميدارند ، نه اينکه به تخريب اين سد متين همت گماشته تيشه به ريشه خود مي زنند."(فيض محمد ، تذکر الانقلاب، ۳۱) سردار شير احمد دغه مطلب په دغه ډول بيانوي: " لويه برتانيه له افغانستان سره کومه خاصه علاقه نه لري، خو هغه متجاوزه نه ده او دا يې پوره په ګټه ده چې غواړي افغانستان د بولشويکانو پر ضد د يوه حايل هيواد په شان پياوړئ او اباد وي." (ستيوړټ، ۲۷۴) دا هم اساسي ده، چې د افغانستان او برتانيې پاچايي نظامونه سره په اساس کې جوړ، او په يوې ليکې روان وو، د شوروي نظام پر خلاف چې هغه له بېخ نه ورسره وران و. نو دا د برتانويانو په ګټه وه چې د پاچا امان الله واکمني پر ځای وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاچا امان الله ځیني مهمي تېروتنې

پاچا امان الله او حکومت ته يې چې د خوست له جنګ نه وروسته بل غټ خطر پېښ شو، هغه د ده له باندني سفر نه وروسته د دغسې اصلاحاتو له امله و، چې افغانان په هغو سره خپل د پیړیو دود دستور او ژوند طرز پرېږدي، او اروپايي دود دستور او ژوند طرز غوره کړي، هغه هم په حکومتي زور، او په ګړندي ډول. اول له ډیرو لوړپوړو چارواکو سره د ده شپږ میاشتي باندنی سفر، په داسي حال کې چې دی هم د دولت او هم د حکومت سروال و، په دغسې وخت کې و چې هم د ده د لومړۍ دورې د نااشنا اصلاحاتو، او هم د یوه کلني جنګ خاطرې هیري شوي نه وې او د هیواد کراري هم په ډاډمن حال کې نه وه، د ده په بیرون کېدلو سره د غبار په وینا " در تمام ولایات افغانستان حلقه های مخفي مخالف به فعالیت ضد دولتي درامدند."(۱۳) لوی او اثرناک مخالف يې فضل عمر مجددي و، چې د پاچا نوي پروګرامونه يې د شريعت مخالف ګڼل. مجددیان د خپلې نقشبندیه عقیدې له مخې عقیده لري چې د یوه مسلمان ملک واکمنان مکلف دي چې د شرعي قانونو له مخې حکومت وکړي، او که يې و نه کړ، خلک دي د هغه مخالفت وکړي. فضل عمر مجددي د نقشبندي طریقې د مشر په توګه د پاچا امان الله په مخالفت د مخه له افغانستان څخه وتلئ او په اسماعیل خان دېره کې دېره شوئ و. د تاریخپوه ادمک د لیکني له مخي هغه د پاچا ضد تبلیغ تر څنګه د جنوبي او پکتیا له عالمانو سره غونډه وکړه او په دې وغږېدل چې" د ځوانو افغانانو پر ضد کودتا وشي، او پاچا امان الله په ستنېدو سره له یوه شوي عمل سره مخ شي." دوی دغه پرېکړه هم وکړه چې " په وروستي ګام کې دې پاچا ګوښه او جمهوري نظام په پښو ودرول شي." (ادمک، ۱۳۹)

دغه اوږد سفر د پاچا په خپل نوښت و. په کابل کې خسر يې، نومیالي او مجرب محمود طرزي، په دغه وخت کې د نه سفر کولو مشوره ورکړه، خو هغه و نه منله. د ایټالیې د ناپل په ښار کې جنرال محمد نادر، او ورونو يې محمد هاشم، او شاه ولي، پاچا ته ځانونه ورسول، او ورته وویل چې " د افغانستان په اوسنیو اجتماعي، سیاسي او اقتصادي حالاتو کې د چټکو اصلاحاتو لپاره ډګر برابر نه دئ." د دې مانا دا کېده چي دغه سفر و نه کړي، او له دغسې اصلاحاتو نه لاس واخلي. پر عوض يې پاچا جنرال نادر ته وويل چې دی دې افغانستان ته لاړ شي. "سپاه سالار يې پر امر باندي غوږونه کاڼه واچول." او په سفر کې يې هم ورسره ملګرتوب ونه کړ.(۱۴) د پاچا مور چې په حکومتي چارو کې فعاله او د ملکې ثریا پر خلاف وه، هم د دغه سفر مخالفه وه، او نه يې غوښتل چې زوی يې " ... خپل تاج او تخت په خطر کې کړي."(۱۵)(عزیز هندي، ۳۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاچا چي له دغه سفر نه وطن ته ستون شو ، هغه پخوانی امان الله هم نه، بلکي د اروپايي کلتور تر تاثير لاندي شوئ و. د غبار په وينا " وقتيکه شاه برگشت آنمرد گذشته نبود . او بسيار خود رای و مغرور شده بود ، و با اقدامات عجولانه اي که نمود بزودي افغانستان را مستعد به يک انفلاق منفي نمود ."(غبار، ۸۱۲) ليکوال عزيز هندي چي پاچا يې له نژدې پېژانده د غبار د نظر په تائيد کي د پاچا د وضع د تغير په اړه دليل هم راوړي او وايي چي (عزيز هندي، **۵۵**): " په اروپا کي له ده نه کوم شاندار استقبال شوئ و ، د ده په طبيعت باندي دا تاثير کړئ و ، چي دی تر پخوا زيات د خپل عقل، پوهي او د فکر د ربښتين توب مدعي شي، نو ځکه د هيواد د پرمختګ له پاره چي ده کوم فکرونه او تجويزونه له ځان سره لرل، هغه يې سم او د لاس وهنې وړ نه ګڼل." له همدې امله و ، چي پاچا په ترکيه کې د هغه مشر اتا ترک ته په همدغې روحيې سره مالومات ورکړل.

اتا ترک وپوښته چې " ايا اعلي حضرت په خپل هيواد کې دومره محبوبيت لري چي د اصلاحاتو خلاف اعمال به د يوه بغاوت په شکل را مينځ ته شي؟ پاچا ځواب ورکړ، چي " ما د منګلو د بغاوت په ترڅ کې تر زياته حده د روحانيونو قدرت مات کړ، او دوی زما په هيواد کې يو مقتدر عنصر ګڼل کيږي، چي د حکومت پر ضد د خلکو د راپورته کولو او تحريک کولو قدرت او استعداد لري، خو اوس دغې ډلې ته پخوانی قدرت نه دئ پاتي چې د حکومت پر ضد سرونه راپورته کړي." اتا ترک له ده نه بيا پوښتنه وکړه، چي که بيا هم دغه ډله په دغه کار کې بريالۍ شوه " اعليحضرت به وکړای شي هغوی په خپل قدرت سره و ځپي. [؟] پاچا په ډاډ وويل چي " هو ، زه په اساني سره کولای شم چي د خپل پوځي قدرت په ذريعه د داسي شورشونو او فتنو په ټکولو بريالی شم." د اتاترک بله پوښتنه دا وه چي پوځ به د "تحريک" په وخت کې " خپل دسپلين وساتي او تاسي ته به وفادار پاتې شي [؟]" ځواب يې واورېد چي " هو ، زه په خپل پوځ کي ډېر زيات محبوب، او د دوی په زړه کې ځای لرم." د اتا ترک بله مهمه پوښتنه دا وه چي د بغاوت " ... په حال کې تاسي يقين لرئ چې ګاونډي هيوادونه به د اعليحضرت د حکومت پر خلاف کار روايي او لاس وهنه و نه کړي [؟]. ځواب يې واورېد چي " زه په دغه خبره کامل يقين لرم چي په دغه حال کي به روس او انګرېز دواړه خپلو ژمنو او تړونونو ته په درنه سترګه وګوري، او احترام به يې وکړي." اتاترک بيا ورته مشوره ورکړه چي " څرنګه چي دا ټول حالات د اعليحضرت په موافقت دي، نو دی دې دا اصلاحات زر تر زره پيل کړي." خو هغه په پای کي دا هم ورته وويل چي " په ترکيه کي هيڅ اصلاحاتو ته هرکلی نه دئ شوئ. ... هغه ما د برچې په ځوکه عملي کړي دي. هيڅ اوسېدونکي خپل پخواني دودونه، دستورونه، رواجونه په خپله خوښه نه پرېږدي، تر څو د وخت حکومت د هغو [د ځپلو] لپاره قدرت استعمال نه کړي." د عزيز هندي د ليکني له مخي (عزيز هندي، **۴۹**) " تر دغو وروسته اعليحضرت تر پخوا زيات پر اراده او عزم ټينګ ودرېد. ... دا فکر هم په ده کي پياوړئ شو چي دی به افغانستان ته د رسېدلو سره سم اصلاحات په قوت او زور رواجوي." پاچا په ربښتيا همدغسي وکړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاچا امان الله وطن ته د رسېدلو په لار کې، د هرات او کندهار له لارې د ۱۹۲۸ کال د جولای په اوله ورځ کابل ته ورسېد ، او دوه میاشتې وروسته یې لویه جرګه په پغمان کې راوبلله.

د پاچا امان الله ورستنۍ لویه جرګه

لویه جرګه په پغمان کې د زرو تنو ولسي استازو، لوړ پوړو چارواکو، علماوو، او مخورو کسانو په ګډون د ۱۹۲۸ کال د اګست په ۲۹ پرانیستله شوه. ټول غړي يې په دریشي ملبس وو، نه وطني کالیو کې. او هغه توري دریشي، سپین کمیس او نکټایي کړي، او وریا ورکړي وي. غونډې په پنځو ورځو کې سر په سر وشوې، او جرګه د سپټمبر په دوهمه پای ته ورسېده. ډیري موضوع ګانې ورته وړاندې شوې، چې مهمې او اثرناکې يې دا وې: عسکري خدمت له دوو کلو نه دروکلو ته اوږد شو. ملایان مکلف شول چې امتحان ورکړي، او تصدیق تر لاسه کړي، او له هغه نه پرته ملایي ونه کړي. باندني ملایان، په تېره له دیوبندي مدرسې نه فارغ ملایان، وطن ته له راتللو نه منع اعلان شول. دا هم فیصله وشوه، چې شرعي محکمې دې له دې وروسته دعواګانې د شواهدو پر بنسټ فیصله کوي، نه د شاهدانو په شهادت. له پنځلس کلونو نه پورته نارینه افغان باندې د وسلو د رانیولو د بابته پنځه افغانۍ حواله شوې. له هر حکومتي چارواکي نه وغوښتل شول چې د یوې میاشتې تنخواه اخیستلو نه تېر شي، او هغه دې حکومت ته وبښي. هر نوئ چارواکئ مکلف و ګڼل شو ،چې د خپل ماموریت په شروع کې خپله شتمني ثبت کړي. پاچا له لومړۍ وینا نه مخکې له یو سل او پنځو هلکانو، او پنځلسو نجونو سره مخه ښه وکړه. هغوی د حاضرینو له مخې تېر شول، او د زده کړو لپاره په موټرو کې د ترکیې په مقصد روان شول. پاچا جرګې ته دغه نظر هم وړاندې کړ، چې نارینه دې له ۲۲ کلنۍ نه، او نجونې دې له اتلس کلنۍ نه د مخه واده و نه کړي. حکومتي چارواکي مکلف وګڼل شول چې یوازې یوه نکاحي ښځه ولري. پاچا د دغې جرګې په درشل کې د جرګې د یو څو تنو سره په یوې خصوصي کتنې کې ښکاره کړې وه، چې غواړي دین له دولت نه بېل، او د څو ښځو کول منع اعلان کړي، خو د هغو او د خپلو لوړپوړو چارواکو د مخالفت له امله له هغو نه تېر شو. دغه موضوع به وروسته بیان شي.

پاچا په دغې جرګې اکتفا و نه کړه، او یوه میاشت وروسته یې د اکتوبر په دوهمه د باندنیو چارو وزارت کې د مخورو، علماوو، چارواکو، دولتي شورا غړو او باندنیو دیپلوماتو نه جوړه یوه شپږ سوه کسیزه غونډه پرانیستله. په دغې غونډې کې د افغان چارواکو مېرمنو هم ګډون کړئ وو، او دا لومړی ځل و چې افغان مېرمنې د خپلو مېړو سره په یوې عمومي، رسمي غونډې کې یو ځای وې. مقصد دا و چې، پاچا خپل اصلاحي پروګرامونه دوی ته شرح کړي، او د هغوی له لارې خپل خلک د خپلو اصلاحاتو پر خوا رامات کړي. پاچا ... هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل باندنی سفر ګټور وباله، او وې ویل چې د سفر ټول لګښت د هغو سوغاتو له ارزښت نه لږ دئ چې ورته ورکول شوي دي. خو ده د هغو څیزونو د رانیولو پیسې ونه ښودلې چې په ایتالیې او فرانسې کې شاوخوا شپږ میلیون او په جرمني کې شاوخوا څورلس میلیون نقد پرې لګېدلي وو. پاچا امان الله خپل سفر په سیاسي لحاظ ګټور وباله، چې له نورو حکومتونو سره یې د دوستۍ تړونونه لاسلیک کړي، او سوداګرې اسانتیاوې برابرې کړې دي.

پاچا په دوهمې غونډې کې څرګنده کړه، چې نظامي افسران منع دي چې د روحانیونو او پیرانو مریدان وي، او سرتیري باید دغسي مهارتونه هم زده کړي، چې وروسته ترېنه کار اخیستلی وشي. ده دا هم وویل چې نظامي افسران دي په خپله رضا د اصلاحاتو په خاطر له درو میاشتو معاش نه تېر شي. په عین حال کې یې دا هم وویل چې د سرتیرو معاش به ډېر شي. په ولایتونو کې یې د ښوونځیو د پرانیستلو وعده هم ورکړه خو زده کوونکي باید د زده کړې پر مهال واده ونکړي.

په دریېمه وینا کې پاچا امان الله د ښځو د ستر په اړه وویل، چې په دوو میاشتو کې به ستر له مینځ نه یووړل شي. پاچا چادرې د ښځو روغتیا ته خطر وباله، او وې ویل چې دوی دې د چادرې پر ځای له ترکي نقاب نه کار واخلي. هغه دا هم وویل چې " ... ستر په اسلام کې الزامي نه دئ، او ده بیا خپلې مېرمنې ته مخ راواړاوه، او ورنه وغوښتل چې مخپټونې له مخ نه لیرې کړي. هغې د ښځو په چکچکو سره همدغسې وکړل." نورو ښځو هم مخونه لوڅ کړل. دا په واقع کې د افغان ښځو د مخ لوڅې لومړی ګام و. په رښتیا هم د اسلام په صدر کې ښځې مخ پټې نه وې. د مخ پټې په اړه په اسلام کې ارشاد نه شته، او مخ پټې یا ستر له باندې نه په اسلامي عربستان کې رواج موندلئ دئ. پاچا امان الله بیا ملایان د نادانو او متعصبانو په نامه وغندل او د جهالت او تعصب د خپرولو او دوه مخۍ مسئول وګڼل.

پاچا په څلرمه وینا کې وویل چې ده سردار شیراحمد صدراعظم ونوموه، خو هغه ونه کولی شو افغانان وهڅوي چې د ده تر لاس لاندې کار وکړي، او تر هغو چې نوی انتخابي پارلمان جوړیږي، دی به د صدارت چارې هم تر سره کوي، ځکه چه یوازې دی انقلابي ریفورمونه پلې کولی شي. ده په پای کې زیاته کړه چې " زه یو انقلابي پاچا یم او غواړم د ژوند په هر اړخ کې انقلاب راولم." (ادمک، ۱۲۲-۱۳۷)

د پاچا دغه ویناوې یوازې د اورولو لپاره نه وې، د عمل لپاره وې. "عامو نارینه وو ته امر وشو چې مغربي کالي واغوندي.... په لومړي سر کې یوازې څو تفریحي ځایونونو ته بې له خولۍ او لویدیځ ډول کالیو ورتګ بند شو، خو وروسته څارندوی ته... حکم وشو چې له هر ډول لارې څخه دې، چې ټاکل شوي کالي یې نه وي اغوستي، یوه پیسه د جرمانې په ډول تر لاسه کړي." د بل حکم له مخې " ... هیڅ یوه نارینه ته چې اروپایي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کالي يې نه وي اغوستي د استقلال په مراسمو کې ګډون کولای نه شي." داسي هم د يوه بل حکم له مخې "هيڅ ښځي ته د مکتبي برقعې د په سر کولو نه پرته له کور څخه د وتلو اجازه نه وي." (عزيز هندي، ۷۸-۸۱) د غبار د ليکنې (مخ ۸۱۳) له مخې، "شاه امر نمود تا در جاده های مخصوص در پايتخت تابلوها کذاشتند و نوشتند هيچ زني با برقع نمی تواند ازينجا عبور کند." پاچا دا امر هم وکړ چي "تمام مردم در شهر کابل دريشی و کلاه بپوشند و در هر چند قدمي پوليس استاد بود که از متخلفين جريمه نقدی ميگرفت." غبار دا هم وايي چي "قطع نظر از مصارف گزاف دريشی، که از توان اکثريت مردم خارج بود، برای تطبيق اين امر هيچ مغازه بزرگی ... موجود نبود. لهذا اغلب دکانداران کلاه های افسران نظامی در سر ميکذاشتند." داسي هم "... سلام دادن با دست منع شده و بايستی برسم فرنگ بايد کلاه از سر برداشته شود." دغه حکمونه عملي کېدل، او کابل ښاروال علي احمد لودين د هغو په عملي کولو کې ډېر فعاليت کاوه. يو ځل د بخارا پخوانی پاچا چي کابل ته يې پناه راوړې وه د "... پوليسو له خوا ودرول شو او جريمه شو، د دې لپاره چي لنګوټې يې په سر و." (سټيورټ، ۴۱۱)

د حيرانۍ ځای لا دا دئ چي پاچا له روحانيونو سره په عام محضر کي ناوړی سلوک کاوه. د ليکوال عزيز هندي په وينا (عزيز هندي، ۵۸) هغه وخت چي روحانيان د خارجه وزارت په سالون کي د پاچا د هرکلي د پاره راټول شوي وو، پاچا "... د خپلو درباريانو، ملازمينو، د بهرنيو دولتونو سفيرانو سره په اروپايي کاليو کې سالون ته راننوت، دا دستور صادر شو چې د سلام عليک او ستړي مشي پر ځای دي ټول له سر نه خولۍ راکښته کړي، او په دې ترتيب دي د هغه سلام ته ځواب وويل شي، او بيا ده له يوه سر نه تر بل پورې يوه وچه ستړې مشي وکړه او تېر شو. د اعليحضرت دا عمل د ده ډلې لپاره بيخي نوئ او د زغملو نه و. هغوی د خپلو عقيدو له مخي د ده دا عمل د مذهب په خلاف وګاڼه."

خو د لوړپوړو چارواکو په کورنيو کي د ښځو مخ لوڅی مخ په زياتېدو وه. "... په کابل او پغمان کي ښځي په ډېرو ښايسته کاليو کي په بې پروا ډول هري خواته په سيل او چکر بوختي وي. د هغو کالي اروپايي ډوله، مخونه بيخي لوڅ او سينګار دي." (عزيز هندي، ۷۷). مخ لوڅی عموما مخ په ډېرېدو وه. پاچا مېرمن ثرايا د ښځو د شکايتونو لپاره اداري ايستلي وې. په هغو کې د مېړو په وړاندې د ښځو عرضونه اورېدل کېدل. چي خپلو مېرمنو ته يې "کافي ډوډۍ نه ورکوله، وهلې يې، او [مېرمنو] يې طلاق غوښته." پاچا مېرمن يوه پټه ښځينه پوليسي اداره تنظيم کړې وه، چي "... د کابل په نارينه وو کي يا حتی د ښځو تر مينځ د هر ډول ارتجاعي حرکت څارنه وکړي. زړو ښځو ته وظيفه ورکول کېدله، چي کورونو ته ورشي، او وګوري چي که له هغوی سره ښه چلند کېده." (سټيورټ، ۴۱۱)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاچا دا هم د اصلاحاتو یوه برخه ګڼله چې د جمعې ورځې رخصتي د پنجشنبې ورځ کړي، پـه داسـي حـال کې چې د جمعې ورځ خلکو ته یو ډول مذهبي ورځ شوې وه. د لیکوالي ستېیورټ په نظر (ستېیورټ، ۴۱۱) دا ټول د پاچا د ستر پلان شروع وه. پاچا د خپل پلان د عملي کولو لپاره د باندنیو چارو وزارت کې ژوند غـوره کړ، او عـادي چاري یې محمد ولي تـه سپارلې وې. خو پـه نورو ساحو کې د پاچـا امـان الله د لبرل او ازاد مارکیت د رواجولو له امله پرمختګ شوئ او پانګه وره ډله خلک د هسکېدلو په حال کې وه. پـه ټولیز ډول" پـه اقتصـادي برخه کې هم یو ژور اوښتون د مینځ ته راتللو پـه حال کې و، او د خلکو د ژوند څرنګوالئ مخ پـه ښـه کېـدو و. ... د سـوداګرو منځنـۍ طبقـه هـم د خپـل راپرزېدلي حـال نـه راپورتـه شـوې وه. ... پـه کلیـو او کورونـو کـې د لاسـي مصنوعاتو جوړولو ته زیات پرمختګ په برخه شوئ و. د حمل او نقل لپاره هره ورځ نـوي اسـانتیاوي را مینـځ تـه کېدلې." د کابل او پېښور تر مینځ د تجارتي مالونو د لېږدولو لپـاره یـوه کمپنـئ فعالـه شـوې وه. " د حکومـت لـه خوا د موټرو دغه ترانسپورټي مؤسسو ته خاص حقوق او واکونه ورکول شول. د هیـواد واردات او صـادرات ورځ په ورځ مخ په زیاتېدو وو." (عزیز هندي، ۹۷-۹۹) په ختیځ کې د بند غازي په نامه یو بند جوړ شوئ و، چې ډېري مځکې په خړوبېدلې. نهر کریم داسې هم په غزني کې د سلطان محمود پاچا د وخت بند سلطان د فعال کولو لپاره کار کېده. خو د اطرافي سیمو په وګړو کې د بېکارۍ له امله غریبي ډېره وه. داړه مارانو او غلو د همدغو بېکـاره خلکو په مرسته یو وخت بل وخت داړې اچولې او امنیت یې ګډ وډ کاوه. دغه اجتماعي رنځ لیکـوال عزیـز هنـدي په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره اوږد بیان کړئ او د هغه رول یې په ملي سیاست کې د حبیب الله کلکـاني پـه بریالي کېدلو کې ښوولئ.

حکومتي چارواکو په دغه حال کې هم له خپل مقام نه ناوړې ګټې پورته کولې، او د حکومت او خلکـو د نارضائیت پروا یې نه کوله. حتی نائب الحکومه ګانو هم په خپلو سیمو کې د " دزد بګیر" په نامه ډلي ساتلې، او "... اکثرو لنډ فکرو او طامعو حاکمانو د دوی په منځګړتوب له لوتمارو سره اړیکي (ساتلې) او په هر لوټ کې به یې خپله برخه اخیستله." (عزیز هندي، ۱۴۲) له نائب الحکومه ګانو هـم پوښـتنه کېـدلای نشـوه، ځکـه چـې " همـه آنها بارکزایي و مربوط به خاندان سراج الخواتین، مادر شاه بودند." تاریخپوه حبیبي د هغو نومونه ذکر کړې، او دا یې هم ویلي چې د دوی زیاترو پـه خپلـو نـاوړو کـارونو سـره " شاه محبوب و ترقیخواه را از آغـوش مـردم دور ساختند، و حمایت ازو رو به کاهش نهاد." (حبیبي، جنبش مشروطیت، ۱۷۴) پاچـا مـور، سـرور سـلطان، چـې پـه سراج الخواتین یادېده، په حکومتي چارو کې ګوتي وهلې، او زوی یې د هغـې مخـه نـه نیولـه، ځکـه چـې هغـې د هغه په پاچا کېدلو کې رول لوبولئ، او هم یې خپل وراره، والي علي احمد، له هغه سره پخلا کړئ و. والـي علـي احمد د پاچایي په فکر و. سراج الخواتین په سیاست کې هغسې فعاله وه، لکه ناسکه خوابنې یې، بي بي حلیمه چې وه. وروستـۍ دغومره نوم ایستلئ و چې ویل کیده چې نرۍ له امیر عبدالرحمن نه ویرېږي، او هغـه لـه بـي بـي

(c) ketabton.com: The Digital Library

حليمې نه. خو په بحراني وخت کې سراج الخواتين او بي بي حليمې د ملت په ګټه کوم مهم کار نه دئ کړئ. په داسي حال کې چې د امير محمد يعقوب خان او غازي محمد ايوب مور، اروابښادي قمر جاني، لوی غازي ملا مشک عالم، او لوی غازي غټ مشر، محمد جان وردګ او نور غازيان د برتانوي يرغلګرو پر ضد هڅول. تر ډېره حده د هغې په هلو ځلو او د پيسو په لګښت و، چې لمسی يې، دوولس کلن موسی جان، په غزني کې دغازيانو له خوا د پلار پر ځای امير اعلان شو. خو محترم عبدالله کاظم په خپلې يوې ليکنې کې هغه "... از پشتون های فقير" په نامه يادوي، په داسي حال کې چې هغه د اروابښاد سعادت خان مومند لور وه، چې ځلوېښت کاله د مومندو خان او د برتانويانو سخت مخالف و.

د پاچا امان الله په وخت کې د کابل خلکو کې فکري بدلون راغلئ او مخ په پياوړي کېدو و. د اروا ښاد مجروح په الفاظو (سرگذشت من، ۴۲-۴۳) " بعد از حصول استقلال در رفت و آمد به خارج زيادت قابل ملاحظه اي رخ داد، که اين هم برای احيای شعور سياسي عامل مهمي به شمار ميرفت. ... اصطلاحات و لغات نو از زبان آنها شنيده ميشد. منورين و مکتبيان عوض نام عشيره و قبيله، و بجای نام مسکن و ولديت خود نام ملت و وطن را جانشين ساختند. افق نظر وسيعتر ميشد." دوی کوښښ کاوه "... آزادی سياسی بيشتر بوجود آيد. حتی نام جمهوريت هم از زبانها ميخاست، و الغای رژيم پاچاهی را قرار ميدادند."

خو دغه "منورين" يوه وړه ډله خلک وه. دوی کابل ته منحصر او د پاچا تينګ پلويان وو."(ادمک، ۱۳۸) ليکواله ستېوړټ يوازي د جمهوريت غوښتونکو د نامه ذکر کوي. او غبار وايي (مسير تاريخ، ۸۱۴) چې " در بين روشنفکران وطنپرست يکدسته عناصر مرموز بشکل يک حزب نقابدار و مصنوعی رخنه کرده. اين نقابداران شارلتان در مرکز و شرق کشور جهت فريفتن مردم شعار های دروغين (انقلابي) ميدادند، و ظاهرا از جمهوريت دم ميزدند." له "حزب نقابدار" نه د غبار مطلب به د جمهوريت ګوند وي، چې د منشي علي احمد په وينا مشر يې محمد ولي، او غړي يې، د غلام صديق څرخي په ګډون، يو څو لوړپوړي چارواکي وو. په دغه وخت کې له دغه ګوند نه پرته بل ګوند نه و. خو محمد ولي قومي او ولسي بنسټ نه لاره، او د کابل په تعليم کړو منورو ډلو باندي يې له پاچا نه وروسته ډېر نفوذ لاره. د مشروطيت حرکت د مخه په افرادو وېشل شوئ و، او که کوم منظم جوړښت يې لاره، هغه له مينځ نه تللئ و. په پاسنيو رسمي کړيو کې وړې ډلې په اشخاصو څرخېدلې، او والي علي احمد هم جمهوريت غوښته، خو هغه ځانته ډنګوله.

د ډلو سرانو کوښښ کاوه له رسمي قدرت نه په استفادې سره خپلې ډلې پياوړې کړي. غبار (۸۱۲) د بهسودو د يوه مشر، مير غلام صديق، له قول نه وايي چې په کوهدامن کي چيرته چي والي علي احمد د تحقيق لپاره تللئ و، يوه شپه يې کلکاني حبيب الله او سيد حسين ورته وپېژندل او وويل چي "... ما تا کنون سه برادر

(c) ketabton.com: The Digital Library

بوديم؛ حالا چار برادر شديم»" د منشي علي احمد د ليکني له مخي، پاچا چې په سفر کې و، نائب السلطنه يې، محمد ولي په قلعه مراد بيگ کې، په خپل کور کې د حبيب الله کلکاني سره د شپې په پټه ليدل او ورته ويل چې که دی يې و بښي پاچا به يې ونه بښي. له حبيب الله کلکاني سره د همدغو کتنو له امله به وو چې محمد ولي د پاچا امان الله د وخت يوازي لوړ پوړئ چارواکئ و، چې د حبيب الله د امارت په وخت کې په کابل کې مامون اوسېده، په داسي حال کې چې ځو نور لوړپوړي چارواکي، د محمدزي سردارانو په ګډون، وځپل شول. لا عجبه داده چې د شاه اغا صديق مجددي په روايت د ۱۹۲۸ کال په نومبر کې د صاحبزاده عبد الله مجددي په کور کې کلکاني حبيب الله، له يو ځو نورو مخورو، د حيات الله عزالدوله په ګډون، د دغي يوې ناستي لپاره بلل شوئ و، چې د پاچا پر ضد پاڅون تحريک کړي. پاچا، د دوی په نظر، د شريعت خلاف شوئ و. په يوې مخکنۍ غونډه کې د پاچا مشر ورور، سردار عنايت الله هم ګډون کړئ و، خو په دغې دوهمي غونډې کي يې د وعدې پرخلاف ګډون ونه کړ. (۱۵) دغه روايت د يوې سرچشمي له مخې دئ او تائيد ته اړه لري. وروسته حبيب الله چې د سردار عنايت الله پاچايي ونه منله، دغه روايت يو څه قوي کوي. په هر حال، غلام صديق (څرخي) په خپل وار، له کابل نه د شينوارو دوه مشران خپل قوم ته واستول چې د پاچا پر ضد پاڅون تحريک کړي. د پاچا ضد دغه ورانکاري او کړه د يوې لړۍ پيل شو. په شلمې پېړۍ کې، د طالبانو د رجيم نه پرته، نور ټول حکومتونه د رقيبو لوړ پوړو چارواکو د ورانکاريو او کړو په نتيجه کې نسکور شوي دي.

د پاچا امان الله په وخت کې د ډلو مشران هم سره وران وو، او پاچا نه غوښته او يا يې نه شو کولی سره متحد يې کړي. د اروپا د سفر نه وروسته "... د هغه د وزيرانو تر مينځ بې اتفاقي رامينځ ته شوې وه." (عزيز هندي، ۲۱). د دغې بې اتفاقۍ دليل دا و چې پاچا د دې لپاره چې خپل انقلابي پروګرامونه په قوت پر مخ بوزي، لوړ قدرت ځانله منحصر کاوه. په دغه کار سره د وزيرانو صلاحيت لږېده له لويي جرګې نه وروسته سردار شېراحمد ته پاچا بلنه ورکړه چې، لومړی وزير يا صدراعظم وي، خو ټولو هغو، په تېره غلام صديق چې د هغه وزيران ونومول شول، ونه غوښتل چې د هغه تر لاس لاندي کار وکړي. ستيوړټ لا وايي (۴۰۰) چې " او پخپله امان الله د کابينې غړو هر ځانګړي وزير ته په پټه ته او مشوره ورکوله، چې [د هغه تر لاس لاندي] له خدمت نه سر وغړوي." پاچا او سردار شېر احمد له اول نه سره وران و، لکه پاچا او والي علي احمد چې سره وران وو. پاچا په پای کې د سپټمبر پر ۲۲ مه څرګنده کړه چې، څرنګه چې ممکنه نه ده د کوم صدراعظم په مشري کابينه جوړه شي، نو دې لا هم د دولت او حکومت سروالي کوي. پاچا په دې ډول د صدارت مسئوليت ځان ته متوجه کړ، چې پايله يې ورته ګرانه تمامه شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ده په اخري حکومت کې د امنيتي چارو افسران دا وو: عبدالعزيز بارکزی د حرب وزير، محمود سامي د قول اردو قوماندان او عبدالاحد (مايار) داخله وزير. غلام صديق (څرخي) د باندنيو چارو وزير و. محمود طرزي، چې د تجربې خاوند او د پاچا رښتينئ خواخوږئ و، له نظرنه لوېدلئ و. په دې چې د پاچا مور د هغه د لور ياني ملکې ثريا سره مخالفه وه. د پاچا د کورنۍ دغه ستونزه تر اخيره پوري پاتې وه. خو پاچا ډاډه و چې د ستري جرګې له لارې، چې دی بې مؤسس و، د ولس له ملاتړ نه به بهره من او په اوضاع به حاکم وي. له همدې امله و، چې ده څرګنده کړې وه چې لويي جرګې به په منظم ډول کيږي، او چاري به د هغو په مشوره اجرا کيږي. دا چې د ده حکومت د پغمان د لويي جرګې د استازو بې ساري عزت وکړ، په دغه مقصد و چې په دوی کې به دغسي يوه پياوړې ډله هسکه شي چې "... د پاچا د نويو فکرونو هر ډول ننګه او ملاتړ وکړي."، خو هسي چې پاچا فکر کاوه هغسي ونه شول." سره له دې هم چا فکر نه کاوه چې " ... همدا وکيلان چې نن يې دغومره قدر کيږي، کله به چې ... خپلو کورو ته ستانه شي په هر ځای کې به د پاچا پر خلاف د الحاد او بې دينۍ تبليغ کوي." (عزيز هندي، ۲۲)

د پاچا ضد تبليغونه او بغاوتونه

لويه جرګه لا پای ته نه وه رسېدلې، چې پاچا له غټو ستونزو سره مخ شو. غبار (۸۱۷) د نورو له قول نه هغه د "... حلقه مخصوص حضرات مجددي به شمول بعضي سرداران بزرگ و روحانيون مشهور" کار بولي. د غبار مطلب به د شاه اغا مجددي روايت وي چې بيان يې د مخه شوئ دئ. د قاضيانو د اعدام پايلې هم پاچا ته ګراني تمامې شوې. دغه قصه د مخه د منشي علي احمد د روايت له مخې بيان شوئ. ليکواله ستېيوړټ (۳۹۰-۳۹۳) د هغې بيان، په تفصيل خو په لږ تفاوت، کوي. دغه پېښه د ۱۹۲۸ کال د اګست مياشتې په اخرو کې ښيي، او شمېر يې هم نهه تنه، د پخواني ستر قاضي عبدالرحمن بېګتوتي په سروالي ښيي. هغه دا هم وايي چې د قاضيانو له اعدام نه وروسته ملايانو په لوګر، کوهدامن، کوهستان او کابل ښار کې پاچا ضد تبليغونو ته زور ورکړ، چې د هغو له امله شاوخوا لس تنه ملايان په کابل، نژدې لس تنه په خوست او شاوخوا پنځلس تنه په کوهستان کې بندي شول. د مؤلف فضل غني مجددي په وينا حتی "بعضي از وزرا و بزرگان دولت موقف امان الله خان را تائيد نکردند، مثل محمود طرزي، عبدالهادي خان وزير تجارت و عبدالرحمن لودي همه استعفاي خود را تقديم پادشاه کردند." (۱۲) په خلکو کې هم ويل کېدل، چې پاچا غواړي د کمال اتاترک په شان ملايان وځپي، شرع پرېږدي او د ملک نظام سيکولر کړي. داسي ښکاري چې د پاچا په کامپ کې د قاضيانو د اعدام په پايلو چا فکر نه دئ کړئ. دوي به په دې فکر وو، چې په دغو اعدامونو سره به د حکومت مخالفان عبرت واخلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او پوه شي چې حکومت پياوړئ او په اوضاع حاکم دئ، خو دوی دې ته ملتفت نه وو چې اوازې تر ډېره حده په نالوستې افغان ټولنه کې په ګړندي ډول خپرېږي او خلک پاروي، هغه هم چې د قاضيانو د مظلوميت په اړه وي. ليکواله ستېيورټ وايي چې "له کابل نه د باندي، په ولايتونو کې خلکو په ازاد ډول ويل چې پاچا به حتماً لېونی وي." (ستېيورټ، ۴۰۲)، خو په کابل کې حکومتي چارواکو د پاچا ملاتړ کاوه. دوی هغه پرمختګ ستايه چې پاچا ورته ملا تړلې وه، خو ويل کېده چې دوي غوره مالان دي، او هغه څه وايي چې پاچا يې غواړي. خو دغه خلک هم د پاچا په اصلاحاتو زيانمن کېدل. پاچا کوښښ کاوه د دوي د هغو عوايدو مخه ونيسي چې په هغو سره يې اروپايي دريشۍ، ګاڼې او ګړندي موټرونه رانيول. په دې ډول پاچا له منورو ايډيالستي ځوانانو نه پرته رښتيني متحد ان نه لرل، او خپل دريغ يې هم نه ټينګ کوه. "هغه نژدې يوازې و." (ستېيورټ، ۴۲۰)

د شنوارو ياغي توب

په همدغه حال کې و چې شنواري د ۱۹۲۸ کال د نومبر په ۱۴ مه ياغي شول. دوی لا د مخه په اکتوبر کې هڅه کړې وه چې د هغو نجونو د تګ مخه ونيسي چې د جلال اباد- ډکې په لار ترکيې ته د زده کړې لپاره تللې، خو شنواري په دې کې بريالي نه شول. عزيز هندي وايي چې کشکي چې دوي بريالي شوي واي، چې په هغه حال کې ممکن پاچا پر ځای پاتي وای، چې دی يې اخلاصمن و. دی دا هم وايي چې د دغو نجونو ډېر پلرونه هم ناراض وو، چې لونې يې دباندي استولي کېږي او ويل کېده چې دوی د شنوارو لويان تحريک کړي وو. (عزيز هندي، ۲۴۳، ستېيورټ، ۴۱۳)

غبار (۸۱۸) د سنګو خېل شنوارو بغاوت د کوچيانو سره د هغو د يوې نښتې نتيجه ګڼي، چې په هغې کې څو تنه شنواري تلف شول، دوی قاتلان ونيول او حکومتي چارواکو ته يې و سپارل، خو هغو قاتلان خوشې کړل. او شنواري بيا د حکومت پر ضد جګ شول. ستېيورټ دغه پېښه د هغو د ياغيګرۍ نه څو ورځې وروسته ښيي، خو هغه د قاتلانو خوشي کېدل د بډو له امله ګڼي، او بيا وايي چې په دغه کار سره شنواري دومره وتورېدل، چې "د انتقام قانون" ته يې رجوع وکړه. (ستېيورټ، ۴۱۷). منشي علي احمد د شنوارو د ياغي توب مخکښان محمد افضل او محمد علم بولي، چې دواړه د سنګو خيل شنوارو مشران وو. دوی په دغه وخت کې په کابل کې وو. هلته غلام صديق څرخي وهڅول چې خپل قوم و پاڅون ته و هڅوي. په شنوارو کې دوی خپلو قوميانو ته وويل چې "پرېکړه داده چې د دوی لونې به د زده کړې لپاره ترکيې ته واستولي شي، خو [مګر] دا چې دوی د هرې يوې د معافي کېدولو په لار کي پنځه سوه روپۍ ولګوي" سنګو خېل د شنوارو د درو نورو څانګو- علي شېر خېل، سه پای او مندوزي- کې، تر ټولو مهمه څانګه وه، او په دغه وخت کې ملک محمد افضل او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملک محمد علم دغومره فعال وو، چې هم یې خپل قوم د پاچا پر ضد و لمسوه او وروسته یې د حبیب الله کلکاني په امارت کې په قومي او ملي سیاست کې فعاله مخکښې وکړه. محمد افضل لیکل او لوستل هم کولی شول. لکه چې د مخه ویل شوئ، شنواري د عجب خان اپریدي په موضوع کې له حکومت نه د انتقام اخیستلو موقع ته سترګې په لار وو.

دوی سمدلاسه د ډکې او بټې کوټ لار بنده کړه او په اچین کې یې حکومتي مرکز چور کړ، او چارواکي یې بندي کړل. د جلال اباد اعلی حاکم پاچا له دغې پیښې نه په تلیفون کې خبر کړ. پاچا ورته ډاډ ورکړ چې " دی الوتکي، پوځ او وسلې لري، او څنګه چې سلطنت یې په بین المللي بنسټ ولاړ دئ، دی د دغسې بغاوتونو پروا چندان نه کوي." (ستیوړټ، ۴۱۷) پاچا په عین حال کې اعلی حاکم ته هدایت وکړ، چې شنوارو ته دې یوه درې کسیزه جرګه واستوله شي، خو په هغې کې دې ملا، حضرت او سید نه وي. اعلی حاکم همدغسې وکړل، خو په غني خېل کې هغه له اویا څخه ډېرو شنوارو چور کړه. په همدغه وخت کې نور شنواري هم له سنګوخېل سره یو ځای شول او ټولو په ګډه د پیش بولک په چونۍ برید وکړ. سرتیرو د زړه مقاومت ونه کړ، او یاغیانو د هغو وسلې او د خزانې پیسې تر لاسه کړې. شنواري په دغه ډول د وسلو خاوندان شول.

حکومت بیا د لومړي ځل لپاره د نومبر په شلمه شنواري بمباري کړل. د الوتکو پیلوټان افغانان او شورویان وو. تبلیغي پاڼې یې په شنوارو وغورځول شوې، چې په هغو کې یې دا د "علم او جهل" جګړه وبلله. (ستیوړټ، ۴۲۰)

پاچا په یوه کتنې کې د برتانوي هند سفیر، همفریز، ته وویل، چې "شنواري زما د دښمنانو له خوا، چې ملایان دي، هڅول شوي دي، او دوی زما د اصلاحاتو په اړه غلطې اوازې خپروي." هغه ورته وویل چې "ملایان د خپل شته والي لپاره جنګېږي." او دا چې دغه بمباري د روسي پیلوټانو له خوا کیږي، خلک یې ناراضه کړي دي." همفریز بیا رډ ورته کړه چې په تاسې باندې د قومي خلکو له خوا د اسلام ضد تور لګول کیږي، او دا چې تاسي کسبي ملحدان ګمارئ چې ستاسي رعیت بمباري کړي، دغو تورونو ته اعتبار ورکوي." (ستیوړټ، ۴۲۰) غبار هم وایي، چې همفریز شاه ته وویل چې "... اعلیحضرت تمام طبقات مردم را مخالف خویش ساخته. روحانیون، دهقان ها، تجار و عساکر همه از ریفورم های جدید و تزئید مالیات ناراضي ګردیده اند." غبار دا هم وایي چې همفریز بیا مشوره ورکړه چې " ... شاه باید با تمام قوا در صلح و اشتیی با رهبران شورش شنوار بکوشد تا اغتشاش در محل خود محدود بماند، ورنه اګر مهمند ها با اغتشاشیون بپیوستند، خطر عظیم خواهد شد." (غبار، ۸۱۹). داسي ښکاري چې څو ورځې وروسته دوو روسي پیلوټانو په افغان سرتیرو باندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سهو بمونه وغورځول، چې له امله یې د برش تنه تلف او ډېر نور ټپي شول.(سټيوړټ، ۴۲۰) په دغه حال کې د جلال اباد ښار ساتنه مهمه شوه.

یو شمېر خوګیاني د ښار د ساتني لپاره ورسېدل، خو نظامي قوماندان چې له کابل نه جلال اباد ته ورسېد ، نه په هغو او نه په نورو ایله جاریو اعتماد درلود ، چې د رضاکارو په نامه هلته رسیدلي وو. دغه قوماندان مومندو ته د وسلو وېش بند کړ، او په ښار کي یې نظامي حکومت اعلان کړ. په دغه وخت کې اوازې وې چې شنواري او مومندان غواړي چې په ښار ننوزي او چور یې کړي. د مومندو نفوذناک روحاني، د چکنور ملا ، تر دغه وخته دوی ارام ساتلي وو ، خو هغه له پاچا نه هم غوښتي و ، چې خپل اصلاحي پروګرمونه ودروي. پاچا د هغه غوښتنه هم ونه منله. هغه بیا " شنواري وهڅول چې په ښار و دانګي، په دغه مقصد چې افغان حکومت د هغه غوښتني ومني." (سټيوړټ، ۴۲۱) محمد ګل مومند له پاچا نه په تیلیفون کې وغوښتل چې جلال اباد ته نور پوځ واستوي، او که نه دغه ښار به په څو ورځو کې له لاسه ووزي. پاچا یو څه توپونه او وسلې جلال اباد ته واستول، خو قوماندان محمدګل مومند ته یې دا هم وویل، چې د دسمبر تر پایه پوري له شنوارو سره و نه جنګیږي. خو شنواري د نومبر په ۲۹ مه د کابل وره له لاري ښار ته ننوتل. ښار ته د ننوتلو د مخه له ښار نه دباندي ښوونځي سوځول شوي وو.

شنوارو بیا په یوې لس ماده ایزې څرګندونې کې د پاچا د ټولو اصلاحي پروګرمونو لغو کول وغوښتل او په پاچا یې هم د "کافر" حکم وکړ. په عین حال کې پنځوسو شنوارو په جلال اباد کې د برتانوي هند قونسلګري بنده کړه. قونسل محمد جهانګیر هغو ته وویل چې دی او هیئت یې د پاچا د دولت مېلمانه دي، خو ځواب یې واورېد چې پاچا "کافر" دئ او میلمانه یې د رعایت مستحق نه دي." شنوارو بیا قونسګري چور کړه، اور یې ورته واچوه، خو له چارواکو سره یې غرض ونه کړ." (ادمک، ۱۳۹ ، سټيوړټ، ۴۲۲). جلال اباد ته لویې لاري د یاغي توب له پیل نه بندي شوې وې.

دا به د همفریز د مشورې په اثر و، چې پاچا سردار شېراحمد او غلام صدیق جلال اباد ته واستول، چې کشاله له یاغیانو سره د خبرو له لارې هواره کړي. شنوارو په درو ناستو کې (ډسمبر ۴، ۳) خپلي غوښتې ورته وړاندي کړې. غوښتني یې دا وې، چې ټول ریفورمونه دي، د هشت نفري جلبي سیستم په ګډون لغو شي، نجوني دي له اروپا څخه بیرته راوغوښتلې شي، د ملایانو او سیدانو په چاروکې دې مداخله و نه شي؛ او د دوی پر ضد دي له انتقامي اقدام نه ډډه وشي.(ادمک، ۱۴۱). سټيوړټ نورې غوښتني هم پرې اضافه کوي، چې ډېري مهمي یې دا وې، چې پاچا باید خپله مېرمن "طلاقه کړي"، محمود طرزي بندي او کورنۍ یې له ملکه بهرون کړي. (سټيوړټ، ۴۳۳). غبار (۸۲۰) لا دا هم وایي چې " درین ضمن سردار شیراحمد خان یک پیشنهاد بیست و یک

(c) ketabton.com: The Digital Library

فقره اي از طرف شنواري ها به کابل فرستاد ، که در طی آن عزل شاه، ولیعهد و حکام و کابینه با اخراج محمود طرزي از افغانستان مطالبه شده بود." غبار دیو شمېر نورو مخورو افغان لویانو ذکر هم کوي، چې د سولې د خوندي کولو لپاره یې کوښښونه وکړل، خو په مقصد و نه رسېدل.

فیض محمد او عزیز هندي د دغه هیئت په ناکامۍ کې د هغه د سروالانو وتخریبي رول ته ګوته نیسي. د عزیز هندي په وینا سردار شیراحمد شنوارو ته اخطار ورکړ، چې " عبدالرحمن خان یوازې ستاسې له سرونو څخه منارونه جوړ کړي وو، خو زه به ستاسي خاوره هم په شنوارو کې پرې نه ږدم، او هغه به کابل ته یوسم." (عزیز هندي، ۲۵۲) د فیض محمد په وینا په جلال اباد باندې د شنوارو حمله د غلام صدیق په لمسه وه، په دې ډول چې "غلام صدیق خود را به متمردین دوست نموده ایشان را به بندي کردن خود و حمله بر شهر جلال اباد و شیراحمد خان نمودن ترغیب کرده."(فیض محمد، انقلاب، ۱۷، ۳۳) غلام صدیق په شنوارو باندې نفوذ لاره. ده لا د مخه د هغو دوه مشران د خپل قوم د پاڅولو لپاره لمسولي وو. دی د نومیالي ارواښاد سپاه سالار غلام حیدر څرخي زوی و، چې هغه د امیر عبدالرحمن په وخت کې د مشرقي د نظامي او ملکي چارو د اعلی حاکم په توګه له شنوارو سره په ښه چلند کې نوم ایستلئ و. خو له غلام صدیق نه چې توقع کېدله، چې شنوار به ارام کړي، هغه دغه کار ونه کړ. په نتیجه کې د دوی هیئت په مقصد ونه رسېد، او پاچا بیا د شنوارو د ارامولو لپاره د محمود یاور په مشري یوه نظامي قوه واستوله، خو دغه قوه له نملې نه اخوا تللی نه شوه، او په خپل ماموریت کې ناکامه شوه. پاچا له ناچارۍ خپل ماما زوی، پخواني والي علي احمد، د تنظیمې رئیس په توګه د یوې نظامي قوې په قوماندانۍ هغې خوا ته واستوئ. دی تر ډېره حده په خپل ماموریت کې بریالی شو، خو د ماموریت نتېجه یې لا معلومه نه وه، چې پاچا امان الله د حبیب الله کلکاني او ډلې له خوا له دغسي خطر سره مخامخ شو، چې له پاچایي نه یې هم لاس واخیست. که څه هم پاچا د نوي کال د جنورۍ په پنځمه خپل اصلاحي پروګرامونه لغو اعلان کړي وو، (ادمک، ۱۴۲) لکه چې خوست د یاغي توب په اخر کې یې هم د خپلو اصلاحاتو لغو اعلام کړي وه. خو دواړه یې هغه وخت اعلان کړل، چې وخت له وخته تېر و، او مؤثر واقع نه شول.

حبیب الله په نا ارام کوهدامن او سید حسین په ناکرار کوهستان کې

د شنوارو بغاوت لا پای ته رسېدلئ نه و چې په کوهدامن کې کلکاني حبیب الله، چې په عامه ژبه په سقاو زوی یادېږي، د ډسمبر له دوهمې اونۍ نه وروسته، تر پخوا ډېر جدي شو، او په دغه ډول حکومت له بل خطر سره مخ شو. دغه خطر که څه هم د شنوارو د خطر په اندازه غټ نه و خو، کابل ته د نژدې والي له امله، تر هغه مهم کېدلی شو، خو لکه څنګه چې وبه لیدل شي، حکومتي چارواکي دغې نکتې ته متوجه نه وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حبيب الله چي په ۱۹۲۸ کي شاوخوا د ځلوېښتو کلونو و، د کوهدامن د کلکان د کلي " ... يو معمولي بې وزلئ او نوم ورکئ سړی و." د ادمک د روايت (۱۴۳) له مخې د ده اوله نوکري په قلعه مراد بيګ کي د محمد ولي په کور کي وه. د يوه بل روايت له مخې د ده اوله نوکري د کوهدامن د ملک محسن په کور کي وه. حبيب الله په قطعه نمونه کې سرتېرئ شو. دغه قطعه د ترکيې د جمال پاشا د افغان پوځ لپاره د نمونې په توګه تنظيم شوې وه، خو هغه د خوست د پاڅون نه د مخه له مينځ نه تللې وه. عزيز هندي په دغه قطعه کې کپتان و. دی وايي چې حبيب الله يوه ورځ له اجازې نه پرته کورته ته، چي د ده او د پيره دارانو تر مينځ نښته وشوه. حبيب الله د پيره دار په توپک سره هغه وواژه، او ياغي شو، او پېښور ته و تښتېد. هلته يې يو کال د چايو دوکان و چلوه. بيا پاړه چنار ته لاړ، خو هلته يې د غلا په تور يوولس مياشتې په بند کې تيري کړې، او چې له بند نه خلاص شو د منګلو په بغاوت کي يې د حکومت پر ضد برخه واخيسته. يو څو سرتېري يې ووژل او بيا يې په خپلي سيمي، کوهدامن، کې په داړه مارۍ شروع وکړه، خو فيض محمد (۱۴) وايي چي حبيب الله له اول نه له غريبۍ نه غلا ته ملا تړلې وه. دی په قطعه نمونه کې د هغه نوکري هم نه يادوي، خو په پېښور او توتګي کې د هغه له ستونمن ژوند نه غږېږي.

حبيب الله چې کوهدامن ته ستون شو، له يوه عادي غله نه زيات نه و. د چاريکارو سيد حسين تر هغه خطرناک داړه مار و. دی د مخه د يوې ښځې په قضيه کې د دوو کسو د وژولو له امله فرار اوياغي شوئ و. دی د شتو خاوند و. " خلک له هغه څخه ډېر ډارېدل او هغه په دومره زړه ورتيا چي د خپلو څو تنو ملګرو سره به ښارونو ته ننوت او له لوټمارۍ وروسته به بېرته تلو، او چا د هغه سره د مقابلې توان نه لاره."(عزيز هندي، ۳۲۹) د سيد حسين په لاس کي به هر وخت توپانچه وه، او چي به په چا په غوسه شو، سمدلاسه به يې پرې فير کاوه. د حبيب الله او سيد حسين په داړه ماري سره کوهدامن او کوهستان نا ارامي سيمي شوې.

حبيب الله کوهدامن ته تر راتللو وروسته د فيض محمد (۱۵) په وينا " ترک اقامت در خانه و لانه خود گفته، با چند تن دوستاني که با او همراز و انباز بودند، شب به جاي و روز به جاي... گذرانيده، از غلبه جوع اقدام در سرقت و اکل مال حرام و ريختن خون ضعفای انام نموده، و رفته رفته به علاقه دار و حاکم کوهدامن و کوهستان به دادن حصه مال از مردم يار گرديده از خوف دستگير شدن ايمن و مطمئن گشت." فيض محمد دا هم وايي چې " حتی محمد ولي خان... با او عهد امان جان در بين نهاده و پول و تفنگ و فشنگ داده، اسوده خاطرش ساخت." مؤلف سيد رسول هم وايي چې " محمد ولي با اين ناز و نعمت او[امان الله] با بچه سقاو همدست بوده و به او کمک مينمود."(۱۷) پخپله محمد ولي "هم د دغه داړه مار له دغه داړه مار [حبيب الله] سره تماس نيول منلئ، خو هغه دا هم ويلي چي ده دا کار د امان الله په خبرتيا او امرونو سره کړئ دئ.." (ستېوړټ، ۵۷۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستيورټ (۴۳۵) له غريبانو سره د حبيب الله له سخاوت نه هم غږيږي او وايي چي په دغه سخاوت سره " هغه ځان له غله نه وچت کړ." هغې حبيب الله حتى د انگلستان د رابن هوډ په قطار کې هم ودروه، چي شته من به يې لوټول، او له بې وزلو سره به يې مرسته کوله. غبار وايي چې " ... بچه سقا نيز در کاپيسا و پروان دسته دزدي فراهم کرد و به سرقت و قطع طريق پرداخت؛ او شبها دزدي ميکرد و روزها در کوه ها متواري ميگرديد، و دستگيري او براى پوليس محل مشکل ميگرديد. ساحه فعاليت او انقدر وسيع شد که حتى اگر شبى با دسته خود به خانه وارد ميشد، صاحب خانه، از ترس جان، خاموشانه او را تغذيه ميکرد و به حکومت اطلاعى نميداد. کار او به جايي رسيد که مقداري پول از خزانه مزار به کابل مي امد، و همينکه بچه سقا شنيد، راه را گرفت و پول را ربود، و تعقيب حکومت محل به جايي نرسيد."(غبار، ۸۲۱) ډېره موده نه وه تېره شوې چي حبيب الله او سيد حسين دغومره زړه ور شول چې " حتى بر بازرگانان کابل که مال التجاره، از قبيل پوست قره قل و قالين و اجناس روسي از ترکستان حمل و در کابل نقل ميدادند، پول حواله کرده و ايشان مکتوب حواله او را به حکومت نموده، از بيم اينکه مال تجارت ايشان را از عرض راه نچاپند، ناچار پول همى دادند و حکومت به دستجات قشون سواره و پياده عزم تعقيب و گرفتارى انها نکرده، تا که نيرو در بازو يافته، و جنگ ها در بين حکومت و ايشان واقع گشته، که چند تن به قتل رسيده، بدست نيافتادند."(فيض محمد، ۱۵ غبار (۸۲۱) وايي چې " در قوس که اتش اغتشاش ننگرهار تيز شد، حکومت محل ملک محسن و چند نفري را به سبب امداد به بچه سقا محبوسا به کابل اعزام نمود. متعاقبا دولت، احمد علي خان، رئيس بلديه کابل، را به حيث رئيس تنظيمه کاپيسا و پروان با اختيارات تامه اعزام کرد، تا از پشت سر مطمئن بوده به اطفاى شورش ننگرهار پرداخته بتواند."

احمد علي لودين په خپل دغه ماموريت کې د جرگې لار ونيوله، لکه سردار شيراحمد چې د مخه په ننگرهار کي له شنوارو سره نيولې وه. اول يې له حکومت نه وغوښتل هغه بنديان ازاد کړي چې له حبيب الله سره يې د مرستي کولو له امله نيولي وو، بيا يې د کاپيسا او پروان له مشرانو سره جرگه وکړه. د جرگې فيصله دا شوه چې له حبيب الله سره دې پوهاوى وشي. په عين حال کي دوى ومنله چې "... در جلب قوه هاى محلي به دولت خدمت نمايد." لودين وروسته له هغه چې له مرکز نه يې صلاحيت تر لاسه کړ، له شخص حبيب الله او سيد حسين سره په باغ عاروق کي جرگه شو. هلته يې " ...عهدنامه و انهم در حاشيه قران با دو نفر مذکور امضا کرد. درين معاهده بچه سقا قبول کرد که از مخالفت با دولت و شرارت دست بکشد. در مقابل دولت تعهد نمود که جرايم بچه سقا و سيد حسين را عفو نمايد." لودين بيا د حرب وزير نه په تليفون کي وغوښتل چې " ...هشتاد و دو تفنگ و کارتوس با معاش و رتبه غوند مشري به هردو نفر، بچه سقا و سيد حسين داده شود." (فيض محمد، ۱۲ غبار ۸۲۱) په دې ډول دغو داړه مارانو، چې د قانون او شريعت پر خلاف خپل وطنوال وژلي او امنيت يې گډوډ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړئ وو. سمله لاسه د ډسمبر په ۱۲مه د دغسي رسمي حیثیت او رسمي مقامونو خاوندان شول چي پخپله به هم ورته حیران وو. حبیب الله کلکاني یو غریب، نالوستئ کلیوال و، خو ساده نه و. د سفر او بندي توب کړاونو، او د ژوند نورو ترخو تجربو د هغه عقلي قوه پیاوړې کړې وه، چي په دې فکر کي شو، چي پاچا کوم هغه سلوک چې له ګوډ ملا عبدالله سره کړئ و، ممکن له ده سره هم هغسي وکړي، او له مینځ نه یې یوسي. د فیض محمد په الفاظو "ملا عبدالله با جمعي از بانیان فساد بعهد امان الله خان و سوګند قران در کابل امده به یاسارسید." (فیض محمد، ۳۲) حبیب الله د دې لپاره چي دی هم د ګوډ ملا په شان له مینځ نه یوړل نه شي، په سرای خواجه کې د احمد علي لودین په نامه له شخص پاچا سره په تلیفون کې وغږید، چي د ځان په اړه د پاچا امان الله په نیت پوه شي. دغه تلیفوني مکالمه د مخه په تفصیل سره بیان شوې ده، کومي تلیفوني مکالمې چي په ټول افغان ولس او په خاص ډول پخپله په پاچا امان الله ژور اثر کړئ، همدا مکالمه وه، خو پاچا په هغه وخت کې هغه په جدي ډول په نظر کي ونه نیوله.

پاچا د شنوارو د ځپلو لپاره له ټول افغانستان نه ایله جاري یا قومي ملیشیاوي وغوښتې- له لوګر، پکتیا نه (منګل، ځدران، ځاځي، ځمکني، مقبل، وزیر او احمدزیو) نه، له میدان، وردګ، غزني او بهسودو څخه، له پنجشیر، نجراب، تګاو، ریزه کوهستان او غوربند نه، له پغمان، چاردهي نه، له مزار، قندهار، هرات او قطغن نه یې احتیاطي او نظامي پوځ هم وغوښته. (فیض محمد، ۱۸) خو دا یوه پروسه وه چي وخت، تنظیم او وسله وال کېدل یې غوښتل. د منظم پوځ پرخلاف چي هم وسله وال او هم د کسبي افسرانو تر قومندې لاندي په لږ وخت کي د جنګ ډګر ته استول کېدی شي. حکومت به د مشرقي په غیر شنواري قومونو او خلکو اعتبار نه لاره، چي د هغوی ایله جاري یې نه وه غوښتي، سره له دې چي هغه په کم وخت او نسبتاً لږ لګښت سره تنظیم کېدلای او د شنوارو پرخلاف استول کېدلای شو. ډېره مهمه لا دا ده چې، په کابل کې به لا منظم پوځ لږ و، چي حکومت دغسي لوی کار ته لاس واچاوه. په کابل کي چي منظم پوځ هر څومره و، زیاتره برخه یې ننګرهار ته استول شوې وه. ستېورټ په دغه وخت کې د کابل پوځ یو نیم زر ښیي. (ستېورټ، ۴۳۸) نور لیکوالان په کابل کې په دغه وخت کې د پوځ د شمېر په اړه یا چوب دي، یا وایي چي کابل له پوځ نه خالي و.

مهمه دا هم ده چې د حرب وزارت چارواکي او په سرکې یې پخپله وزیر، سردار عبدالعزیز، دغسي کسان نه وو چي په دغسي اضطراري حال او غېر عادي ژمي کي د راتلونکو ایله جاریو تنظیم وکولی شي. ملیشیاوو ته له زېرمه تونو نه وسلې ورکول کېدې، خو مشران یې د نامه او تجربې خاوندان نه وو. یوازې د احمدزیو د ایله جاري مشر مالوم و، چي هغه میر غوث الدین و. د ښار او چاردهي خلکو ته د هغو د کلانترو له لارې وسلې ورکړل شوې. ایله جاریو په کابل کي په پرله پسې راتګ سره دا سي حال جوړ کړئ وو، لکه په کابل کي چي حکومت نه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له بلي خوا له تيليفوني مکالمې نه وروسته حبيب الله ته خبره د مرګ او ژوند وه. فکر به يې کاوه چې تر هغو چې امان الله په واک کې وي دې په افغانستان کې ژوندی پاتې کېدلی نه شي. خو له دې وروسته د پيښو په اړه ليکني سره توپير لري. د بېلګې په ډول، فيض محمد (۱۸) وايي چې حبيب الله او سيد حسين دواړو په ګډه اول چاريکار ونيوه، او بيا يې احمد علي په جبل سراج کې له اتلسو ورځو محاصرې نه وروسته تسليمېدو ته اړ کړ او " احمد علي خان (با عده اي) از سواران نظام شاهي و پياده به تخليه ارګ جبل سراج رضا داده و عهد امان جان خود با ايشان در ميان نهاده، قلعه و قورخانه و خزانه راکه در انجا بود با هژده ضرب توپ ماشينګن و قلعه شکن و مقداري از تفنګ به ياغيان تسليم نموده، راه فرار جانب کابل را پيمود، و دزدان از تصرف اين ارګ پادشاهي مکنتي از پول نقد و اسلحه بدست اورده زيادتر دلير و جسور شده، عزم حمله و يورش بر کابل جزم کردند." خو ليکوال عزيز هندي وايي چې دا يوازې سيد حسين و، چې د چاريکارو له نيولو نه وروسته يې جبل سراج کلابند او بيا يې حبيب الله پرې خبر کړ، او له هغه وروسته و چې حبيب الله په کابل د حملې تکل وکړ. فيض محمد، په خپل پورته بيان کې، تېر وتلئ دئ. په بل ځای کې دی هم، د ستېيورټ په شان، په کابل باندې د حبيب الله بري د قوس ۲۲، ۱۳۰۷ (ډسمبر ۲۲، ۱۹۲۸) ښيي او پر دې برسېره په هغو دوولسو ورځو کې، چې دی په کابل کې په ننېتو اخته و، سيد حسين هلته نه و، که څه هم حبيب الله پيغامونه ورته استولي وو.

پر کابل باندې د حبيب الله بريد

حبيب الله پخوا له دې چې په کابل ورد مخه شي، د فيض محمد په وينا (۱۹) د يو شو ملايانو او خانانو له خوا د امير په توګه وپېژندل شو، په دې ډول چې "... ملايان بعيد از ديانت... به اظهار اينکه بدون امير حمله بر کابل شرعاً بلا جواز، و اګر کسي کشته شود خونش هدر و در نزد داور بي نياز مردود است، نماز جمعه را با خطبه امارت به نام حبيب الله خواند. راه مدعا برګرفتند." غبار هم وايي (۸۲۲) چې در همين تاريخ [۲۰ قوس] يکدسته خان و دزد در قلعه ملا ويس الدين (کلکان) شبانه اجتماع کرده و بچه سقا را به عنوان (پادشاه افغانستان) شناختند و دستاري بر سرش بستند." خو د عزيز هندي په روايت (۴۰۱ مخ) حبيب الله له يرغل نه وروسته په کومې نېټې کې " په کوهدامن کې د خپل امارت اعلان کړئ او هري خوا ته يې خپل حاکمان او کارکوونکي ټاکلي او لېږلي وو." حبيب الله وروسته تر هغه د ملايانو په مشوره دا کار وکړ، چې سيد حسين ونه غوښته چې امير شي. هغه فکر نه کاوه چې دوی حکومت نسکورولی شي. د امير او پاچا لقبونه په مينځ کې سره توپير لري، او حبيب الله به دلته امير نومول شوئ وي، ځکه چې کله چې دی په واک شو، د امير لقب يې غوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړ. د حملې د نېټې او د حبیب الله د ملګرو د شمېر په اړه هم اختلاف دئ، او د ستیوړټ د یرغل نېټه سمه ښکاري، چې هغه د ډسمبر ۱۴مه ده.

د حیرانۍ ځای لا دا دئ چې حکومت هغه وخت خبر شو چې یرغلګر د کابل ښار ته ننوتل. دوي د ښار په ګډوډ حال کي ناري وهلې، چې غواړي له ښنوارو سره د حکومت په ملاتړ وجنګیږي. دوی د غبار په روایت تر درې سوه، او د عزیز هندي په روایت شاوخوا یونیم سل تنه وو. فیض محمد د هغو ټول شمېر شاوخوا دوه زره ګڼي، خو په دوی کې یوازي دوه سوه وسله وال او نور یې پښې لوڅې روان وو. فیض محمد دا هم وایي چې د یرغلګرو لومړنی، چټک پرمختګ، د حکومت له نه اماده توب نه برسېره، دا هم و چې "... وزرای خاین و حضرت شور بازار و سردار محمد عثمان و بزرگان کابل و محمد ولي خان... و غیره راکه به ایشان اطمینان و وقت حمله را نشان داده بودند." (فیض محمد، ۱۹ مخ) عزیز هندي (۳۵۶، ۳۵۷ مخ) د شمالي د یوه مشر، حاجي عبد الرحمن، د زوی له قول نه وایي چې دی په هغه مجلس کې حاضر و، چې حبیب الله په کابل باندي د یرغل تجویز کاوه، او ده دغه خبر په تکلیف سره پخپله د حرب وزیر، سردار عبدالعزیز، ته ورسوه، خو هغه ورته اهمیت ورنه کړ او پاچا یې هم پرې خبر نه کړ. د عزیز هندي په وینا "د هغه زړه او فکر ټول د دولت [پیسو] په ټولولو پسې و او دا دولت په هماغه اندازه زیات را ټولېدای شو، څومره چې پاڅون اوږدېده." دا سره له دې چې ده دغومره شته ټول کړي وو، چې یوازي "... د هغه د اسونو د اوخور ورځنی لګښت یونیم سل روپۍ وې." د عزیز هندي په نظر دا سردار عبدالعزیز و چې د پاچا امان الله "... افغاني حکومت یې د سقاو زوی لاس ته وسپاره." (عزیز هندي، ۳۵۸) د پاچا امان الله د حرب وزیر، سردار عبدالعزیز، د ولسمشر محمد داود د ملي دفاع وزیر، سردار غلام حیدر رسولي را یادوي چې په خپلي بې کفایتۍ او ځانله د خاص اجندا په تعقیب سره د جمهوري نظام نسکورېدل ممکن کړل.

په کابل باندي د حبیب الله کلکاني او ملګرو یرغل عزیز هندي، تر نورو لیکوالانو، اوږد بیان کړئ دئ. دی د ډېرو پیښو مشاهد و، او وروسته د حبیب الله د یوه ملګري روایت بیانوي چې "... د سقاو زوی نیت دا و چې، ښار ته له ننوتلو سره سم داسې مشهوره کړي چې د خپلو ملګرو سره د پاچا کومک ته راغلئ دئ، او په دې ترتیب د کوم خنډ پرته هغه نېغ په نېغه ارګ ته ننوځي او پاچا ونیسي."(عزیز هندي، ۳۵۹ مخ) حبیب الله به دغه تاکتیک ځکه غوره کړئ و، چې حکومت ټوله توجه ښنوارو ته اړولې وه، او کابل یې نژدې له پوځ نه خالي کړئ و. او پاچا د حبیب الله له خوا ښار په خطر کې نه لیده. دا چې حبیب الله د ډسمبر په ۱۴مه (جمعه، د قوس ۲۲، ۱۳۰۷) بې له کوم غټ مانع، ځان له خپلو ملګرو سره ارګ ته نژدې ورسوه، په دې اړه ټول لیکوالان موافق دي، خو هر یوه دغه پېښه په بېل ډول بیان کړې ده. عزیز هندي (۳۵۸) تعجب کوي چې حبیب الله دي کابل ته "... یوازي د یو څو تنو په مرسته راشي او هیڅوک یې مخه و نه شي نیولای. ان تر دې چې هغه د انګریزي سفارت له

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپاهیانو څخه هم وسله واخلي او د ځان له طرفه هلته محافظان ودروي او بیا هم د حربیې وزارت وربانديي خبر نه وي، او نور پرمختگ هم وکړي او د پوځي ښوونځي له سرتېرو څخه توپک او وسلې واخلي او تر دې وخته هم د حربیې وزارت په خوب ویده وي." غبار د عزیز هندي د مطلب اصلي ټکی تائیدوي، خو هغه دا هم وایي چې (مخ ۸۲۲) " در وقت پیشین همین روز (۲۲ قوس) وزارت حربیه مطلع شد که بچه سقا نزدیک کابل رسیده است. چون کابل را قبلا از عسکر منظم تخلیه کرده بودند، پس بناچار معین وزارت حربیه (حبیب الله خان) با یک عده کوچک رو به راه شمال حرکت کرد. یک دسته پولیس هم به گردنه (اسمایي) صعود و تولی گارد شاهي به استقامت (کلوله پشته) مارش نمود، ولي بچه سقا تا ان وقت داخل سرک شهر ارای کابل شده، مستقیما ارگ شاهي را هدف قرار داده بود."

دا د نظامیانو یو وړ ټولی و، چې په ټینګ عزم یې سقاویان، د حربیې وزارت له امر نه پرته په شا ووهل. غبار وایي (مخ ۸۲۲) چې " ... هژده نفر شاگردان تعلیمگاه سواري از باغ نزدیک (شهر ارا)، جلو سریع بچه سقا را گرفتند." خو د عزیز هندي به روایت (۳۲۱ مخ) " ... د شاهیو رساله" د " حربیې وزارت د امر رسېدلو نه پرته، له سقاویانو سره په جګړه پیل وکړ، او د سقاویانو د زیاتېدونکي سیلاو مخه یې د ښار د دروازې مخکي ونیوله." فیض محمد وایي (۱۹ مخ) " دسته ظابطان سواري... به دفاع برخاسته، ایشان را از دخول شهر باز داشتند." سقاویان بیا یو ځای بل ځای په شا کېدل. په شهر ارا کي یې لږ څه توخته او دفاع وکړه او بیا باغ بالا او شاوخوا ځایونو ته په شا شول. خو د دوی ناڅاپي حمله او چټک پرمختګ، که څه هم د لنډ وخت د پاره و، د امنیتي چاروا کو او په واقعیت کي پخپله د حکومت حتی د پایتخت په خوندي ساتلو کې بې کفایتي وښووله. او حکومتي اعتبار ته یې سخت زیان ورساوه. ښاریانو او د چاردې (چارده) خلکو چې د فیض محمد په روایت پنځوس زره توپک او پریمانه کارتوسونه له حکومت نه تر لاسه کړي وو، د خپلو کورونو ساتنه کوله اوله دوی نه لږو کسانو له حکومت سره همکاري وکړه.

لا مهمه دا ده چې د فیض محمد په روایت (مخ ۲۰) " ... حتی بعضي از مردم وزیري، منگل و احمدزي سپاهیان امیر امان الله خان را از کوه اسمایي هدف گلوله کرده، از جمله غلام غوث [الدین]... افزون از سه صد میل تفنگ را که به دست اورده بود، با خود در خوست برده، خلاف دولت برخاست." ارګ ته له کوم نژدې ځای څخه د پاچا نائب، محمد ولي، او بیا د حرب وزیر، سردار عبدالعزیز، هر یو توپک په لاس په داسې حال کي چې تر شا یې سرتیرې وو، په منډه روان شول. له هغه وروسته و، چې توپونو په ډزو او الوتکو د سقاویانو پر ځایونو بمباري شروع کړه، په دغه وخت کې د غبار په وینا (مخ ۸۲۳) " بچه سقا از کوه کافر و نه برجه و باغ بالا تا کوتل خیرخانه موضع گرفته و تقویه شده میرفت. در حالیکه دولت در شهرارا و قلعه بلند و کلوله پشته و تپه شیرپور، شکل دفاعي اختیار کرده بود."

(c) ketabton.com: The Digital Library

د حملې په درېيمه ورځ چې ټاک او ټوک کېده، او حکومتي نظم له مېنځ نه تللئ و، برتانوي چاروا کي هم له بد امنی نه اندېښمن شول: که څه هم حبيب الله هغوی ته ډاډ ورکړئ و، چي له دوی سره به غرض ونه شي. په همدغه وخت کې يوه اکتشافي الوتکه د ښار په فضا کې را ښکاره شوه، او په پښتو او فارسي کې يې پاڼې وشيندلې، چي په هغو کې د افغان- برتانيې د دوستی په اړه ډېر څه ويل شوي وو، په عين حال کي يې اخطار هم ورکړئ و چي، که د دوی سفارت ته تاوان واوښت، دوی به انتقام واخلي. په دغه کار سره هم خلک او هم حکومتي چارواکي په غوسه شول، او دغه عمل يې د افغان خپلواکی پر خلاف عمل وګاڼه. خو برتانويانو دغه عمل ځکه وکړ، چي وېرېدل چې په دغه ګډوډي کې، چي حکومت يې ساتنه نه شي کولی، ممکن په دوی هغه څه وشي چي په لومړي افغان-انګليس جنګ کې، په مکناټن او په دوهم جنګ کې په کوګناري شوئ وو. دوی، چې د برتانيې سياسي استازي وو، په دغو جنګونو کې وژل شوي وو. شنوارو خو په جلال اباد کې د دوی قونسلګري چور کړې او سوځولې وه.

ډېره دردناکه پېښه د ارګ په اوسېدونکو باندي د يرغل هيبتناک اثر و، چې ماشومان يې په ژړا او انګولا کړل، او پاچا مور يې دغومره ووېروله چي د ارګ محافظان او د شاهي رسالې سرتيري يې پرې نه ښوول چي له دوی نه ليري شي. پخپله پاچا يې هم تر دې حده په غوسه کړئ و، چي خپل وزيران يې ملامتول چې له حالاتو نه يې بې خبره ساتلئ و. دی چې يو زړه ور شخص و، څو ځله يې وغوښتل چي پخپله د جګړې ډګر ته ورشي خو "... هر ځل به سرونه د هغه پښو ته ټيټ شول او په ډېر منت او زاريو او ژړاګانو به يې له ارګ څخه له وتلو منع کړ." (عزيز هندي، ۳۲۲) خو پيښو په پاچا سخت اثر وکړ. په نتيجه کي د قومونو د نه همکاري او "... بي وفايي مردم کابل و چاردهي... ياس به او روي داده، مادر و زوجه و پسران کوچک خويش را با تمام جواهرات دولتي در روز چارم حمله حبيب الله و سيد حسين به سواري طياره به قندهار فرستاد." (فيض محمد، ص ۲۰)، خو عزيز هندي وايي (مخ ۳۷۱- ۳۷۸) چي "... په دې موده کې د سقاو زوي مرستي ته نه پخپله سيد حسين راغئ، او نه يې کومه مرسته راولېږله"، خو د سقاويانو په ځايونو باندي د توپونو ګولی او له الوتکو نه بمونه غورځېدل، چي له امله يې د يرغل په پنځمه يا شپږمه ورځ د حبيب الله او ملګرو زړه ورتيا له مېنځ نه لاړه. بې وسلې کسان يې په شا شول او پاتي يې په "زيات شمېر يا ژوبل يا مړه شول."

دوی چي د کلوله پشته او باغ بالا له سلاح کوټونو نه پرېمانه وسلې تر لاسه کړي وې، ښه جنګېدل. حتی هغه وخت چي حبيب الله په باغ بالا کي پټ و، په شراپنل يا چرې سره په اوږه ولګېد، او ټپي شو، بيا هم جنګېده، او د خپلو ملګرو معنويات يې لوړول.(عزيز هندي، ۳۷۳، فيض محمد، ۲۰) په پای کې د يرغل په لسمه يا يوولسمه ورځ ټول يرغلګر په شا شول، اول له نو برجه کلا او بيا له باغ بالا او شاوخوا ځايونو څخه. په دغه ډول حکومتيان په يرغلګرو غالب شول، او د کابل ښار يې د هغو له خطر نه وژغوره. په همدغه وخت کې و

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د ترکیې جنرال، کاظم پاشا د جنګي چارو د تنظیم لپاره کابل ته ورسېد. واضحه ده چې د حکومتي چارواکو او په سر کې د وزیر عبدالعزیز ستره غلطي دا وه چې د کابل د ښار د دفاع لپاره یې کافي قوه نه وه پرې ایښې، او حبیب الله او ملګرو ته یې اسانه کړه چې په زړه ورتیا او مهارت له دغه حال نه استفاده وکړي. په اصل کې دا د پاچا امان الله غلطي وه، چې د نیکه او پلار پوځ یې کم کړئ، د دغه فکر له مخې چې دا د قلم وخت دئ، نه د توري، که څه هم د ده دغه بېځایه شعار د خوست یاغیانو د مخه باطل کړئ و.

حبیب الله او ملګري یې چې کوهدامن ته په شا شول، کوهدامنیان او کوهستانیان یې ناراض ولیدل. البته روحانیونو یې د پخوا په شان د حکومت پر ضد تبلیغ کاوه، او پخپله پاچا یې "کافر" باله او خلک یې جهاد ته بلل، خو خانان، ملکان او عام خلک یې حیران وو چې څه ډول چلند غوره کړي. عزیز هندي یوازنی لیکوال دئ چې په دې اړه یې اوږده لیکنه کړې. دی وایي (عزیز هندي، ۳۹۲-۳۹۴) چې وروستي له دواړو نه په وېره کې وو او دغه وېره پکې عامه وه چې " د حکومت پوځونه به د سقاو زوي په تعقیب شي، او څنګه چې دی غل او لوټمار دئ، وبه تښتي او په غرونو کې به ځان پټ کړي او بدنامي به په دوی راځي." بیا نو د دغو "... سیمو زیات اوسېدونکي له خپلو سیمو څخه" نجراو، پنجشیر او نورو سیمو ته کډه وکړه." ځیني یې په دې فکر هم وو چې څه وخت "... د حکومت پوځونه د شمال سیمو ته ننوځي، هغوی به په یوه ترتیب د سقاو زوی او د هغه ملګري ونیسي او حکومت ته به یې وسپاري." عزیز هندي بیا وایي چې "که په دې وخت کې د حکومت پوځونه د شمالي سیمي حدودو ته ننوتلي وای، نو د سقاو زوی له مینځ نه تلل ضروري و."

خو حکومت په سقاویانو باندي خپل بری تعقیب نه کړ. پر ځای یې تبلیغي پاڼې وشیندلې، او له توپونو او بمونو څخه یې کار واخېست، او له پوځ نه یې کار وا نه خېست او له تبلیغي پاڼو نه، چې له الوتکو نه خپرېدلې" ... داسي ښکارېده چې دولت د شمال ټول اوسېدونکي د دغه پاځون مسئول ګڼي، او ډېر زر به پوځونه هلته ولېږي." ځنګه چې عام وګړي نالوستي وو، مغرضانو "... اوازې خپرولې چې پاچا خپلو پوځونو ته د دوی د عامې وژنې امر کړئ دئ." حکومت ضد تبلیغونه او اوازې عامې شوې، او وېره ډېره شوه. د حبیب الله ملګرو، روحانیونو او نورو "فساد غوښتونکو" له دغه حال نه په استفادې سره د حبیب الله د امارت موضوع پورته کړه. عزیز هندي وایي چې په دغه وخت کې و چې حبیب الله په کوهدامن کې، د پورته کسانو له خوا امیر غوره شو. د امارت وړاندیز اول سید حسین ته شوئ و، خو هغه و نه مانه، ځکه چې هغه "... هیڅکله په دې ایمان نه لاره چې د حکومت په قدرت باندي دي بریالی شي." (عزیز هندي، ۴۰۰) بیا نو حبیب الله په "... جبر سره په خلکو خپله سلطه ټینګوله، او له خلکو څخه یې سرتیري په زور را ټولول."

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دغو ټولو انکشافاتو په وړاندي د حکومت ځواب دا شو چي "... له کابل څخه يې د ليري ويشتونکو توپونو خولې له امتياز نه پرته د دې ياغي خلکو خواته کړې، او په کلای مراد بيګ باندي يې ګولۍ واورولې." په دوهمې اونۍ کي يې هوايي بمبارۍ هم پيل کړئ. په دې ډول په دغو بمباريو او ګوليو سره بې شماره عادي کسان تلف شول، په تېره وروسته له هغه چي شديدې شوې. په دغه حال کې ډېر په دې فکر شول چي د حکومت په بري کي "د دوی بربادي ده." بيا هم ډېرو خلکو له حکومت سره د جنګ پر ځای هجرت ته دوام ورکړ، خو "... د دوی خانان او مخور کسان له خپلو لښکرو سره تر پايه پوري د سقاو د زوی مرستي ته رانغلل." کوم کسان چې له حبيب الله سره ملګري شول، هغه بې وزلي وو، چي مقصد يې لوټماري وه، نه جنګ. دوی ته "... په دې ډول د ډوډۍ پيدا کولو يوه ښه لاره برابره شوې وه." (عزيز هندی، ۴۰۲-۴۰۵)

د کابل ښار استحکامات او د پاچا ناڅاپي استعفی

غبار وايي (مخ ۸۲۴) چي حبيب الله او ملګري يې د ډسمبر په ۲۵مه له کابل نه په شا شول، له هغه وروسته " ... تقريبا دوازده هزار عسکر منظم و غير منظم در سرتاسر خط کوتل خير خانه و غيره حصص تمرکز يافت و اشغال قطعي کاپيسا و پروان محتمل گرديد." خو دی دا هم وايي چي د عالي مرکز د نشته والي يا سبوتاژ له امله د مارش امر و نه شو، او دغه جبهه په دفاعي حالت کي پاتې شوه. د فيض محمد په وينا (مخ ۲۱) دغه جبهه په منظم پوځ او ايله جاري سره وار په وار پياوړې کېدله او په قلعه مراد بيګ او نورو برخو کې د کوهدامنيانو پر ځايونو ګوزارونه کېدل، خو ګټه يې نه کوله. عزيز هندي د دغه وخت پېښي په تفصيل ذکر کړي، چي لنډيز يې دا کېږي، چي د ترکي جنرال، کاظم پاشا په تجويز د کابل په جنوب لويديځ او شمال لويديځ کي دفاعي کرښي جوړي شوې اود منظم او غېرمنظم پوځ کابو دوه ويشت زره پوځ ځای پر ځای شو، او د هر محاذ قومنداني د يوه جرنيل په غاړه شوه. باغ بالا د جبهې د مرکز په شان مظبوط شو او په لوړو غونډيو او د الوتکو د ډګر په لوړو ځايونو کې توپونه ودرول شول، او د کابل امنيت په دې ډول ونيول شو. پوځ ته هم د پرمختګ امر ورکړل شو، او قومانده يې هم سور جرنېل محمد عمر ته وسپارله شوه. دی چي يو زړه ور قومندان و، زيړ، ظالم اوبډي خور هم و، چي له امله يې څو ځله بندي شوئ، خو د ضرورت په حال کي به سملاسه ازاد او وظيفه به وروسپارله شوه، لکه اوس چي همدغسي وشول.

دا چي د جنرال محمد عمر تر لاس لاندي قوه څومره وه، مالومه نه ده، خو هغه د ټول پوځ يوه برخه وه، چي له کابل نه يې لس ميله ليري يو څو کلي ونيول، او د کلای مرادبيګ د څوکو په هغه خوا کي يې مورچې جوړې کړې او هغه يې خپل مرکز وټاکه. ده مهمات راټول کړل، د دې لپاره چي په سيمې کي د ننه ور د مخه شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو ده یوه غټه ستونزه هم لرله، او هغه دا چې د ده په پوځ کې د ځدرانو او منګلو جنګیالي د خپلو مشرانو تر قوماندې لاندې وو، دغه مشران د خوست په جنګ کې له ده سره دغومره وران شوي وو، چې له هغه " سره یې خبري څه لاندي باندي کولې، تر څو خبره زور ته ورسېده او له دواړو خواوو څخه څو تنه ژوبل [شول] او پخپله سور جرنېل هم په پښې په ګولۍ ولګېد. او هغه له میدان څخه د خپلي ښمې په خوا په شا شو. ډېر زر دا اوازه په رضا کارانو او پوځ کې خپره شوه، او د جګړې په لومړۍ لیکه کې یوه عامه نا ارامي پیدا شوه." له کابل نه د پاچا نایب محمد ولي سمله لاسه دلته ځان ورسوه او د منګلو په غوسه شوي مشران یې ارام کړل، خو د سور جرنېل په پوځ باندې د ۱۹۲۹ کال د جنوري په ۱۳ مه شپه یو ناڅاپي برید له حد نه ډېر اثرناک ثابت شو.

په هغه " ... شپه د سقاو زوی ورور، حمید الله، پنځوس تنو ... د څلورو خواوو څخه یې د شبخون تکل وکړ. او د دې غلچکي برید هدف یوازې دا و، چې سرکاري پوځ او رضاکاران یوځه وارخطا کړي." خو، " همدا چې غلچکي برید پیل شو [د سرکاري پوځ] یوه برخه په دې فکر شوه چې د کوهستان لښکر، چې د راټولېدو اوازې یې خپرې وې، ناڅاپي یرغل کړئ دئ، او یوې بلې برخي داسي فکر کاوه چې قبایلي لښکر د سهار پېښنه یو ځل بیا راپورته او توده کړې ده، او پوځونه یې چې د سختو سړو له امله په خپلو ښمو کې دننه پراته وو، په ډېره وارخطایي له ښمو نه راووتل، او کله چې یې ولیدله چې له څلورو خواوو نه ګولۍ اورېږي، نو جرئت یې له لاسه ورکړ او د شپې په دې وېرووونکې تیاره کي چې هري خواته هڅه وکړه ، په هماغه خوا وتښتېدل."(عزیز هندي، ۴۱۴) په دې ډول حبیب الله او ملګرو ته یې د سرکاري پوځ ټول توپک، ماشیندار او توپونه په لاس ورغلل، او دوی ځانونه کابل ته نږدې ورسول. خود کابل دفاعي ترتیبات، لکه چې د مخه ویل شوئ، دغومره پیاوړي وو، چې حبیب الله او ملګرو ته یې د کابل نیول ممکن نه و.

خو چې "د دې مخکینۍ کلا (کمر بند) د ماتېدلو خبر غازي امان الله ته په هماغه نیمه شپه ورسېده... د هغه په افغانستان باندې د راتلونکې حکومت د ټینګېدلو ټولې هیلې له مینځ نه ولاړې." (عزیز هندي، مخ ۴۱۷) تراجیدي یوازې دا هم نه ده. یاغي شنواري د پاچا د پاره غټه اندېښنه وه. د فیض محمد په ژبه (۲۱، ۱۰۸ مخونه) د ننګرهار د تنظیمې رئیس، سردار علي احمد، " به طمع امارت با خامه خدیعت و فریب به امان الله خان نوشت که: ۲۳ هزار کس از شنواري و غیره جانب کابل به راه افتادند ، اطلاعاً عرض شد. و این مکتوب او به امان الله خان رسیده موجب هراس او گشت." فیض محمد بیا لیکي چې پاچا "... هم به فراست دریافت که وزرای غدار و خیانت کارش او را دست بسته به حبیب الله خان خواهند سپرد ، ناچار ترک سلطنت نموده، فرار اختیار کرد که گویا فرارش از همان مکتوب علي احمد خان به روی کار آمده."(فیض محمد ، ص ۱۵۸) په بل ځای کې فیض محمد د پاچا عزم په دې ډول یادوي: " از بي وفایي قشون نظامي و قومي و اهالي شهر کابل و چار دهي...

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر امان الله خان را از حصول ظفر مایوس ساخته در خوف و رعب گرفتن و به پسر سقا سپردن انداختند." (فیض محمد، ۱۵۸- ۲۱۰)

په دې ډول پاچا د مقاومت روحیه له لاسه ورکړه. که څه هم د کابل استحکام پیاوړی، پوځ پر ځای، او وسلې پرېمانه وې، د توپونو او څو جنګي الوتکو په ګډون. پاچا په هماغه نیمه شپه کې، بې له دې چې له چا سره مشوره وکړي، خپل مشر ورور معین السلطنه سردار عنایت الله، که څه هم د واکمنۍ شوقي نه و، راضي کړ چې د ده پر ځای پاچا وي. دی بیا د سهار پر نهو بجو د ۱۹۲۹ کال د جنوري په ۱۴مه له محمود طرزي، دباندنیو چارو وزیرغلام صدیق، د دربار وزیرمحمد یعقوب، او داخله وزیر عبدالاحد (مایار) سره په موټرونو کې د کندهار په لور روان شو. (فیض محمد، ص ۲۱، ستیوړټ، ۴۲۹ مخ) عزیز هندي د پاچا امان الله د دغه سفر ربړونه هم یادوي، چې هغه د پرله پسې واوري اورېدولو له امله، د جدي سخت ساړه او په پاچایي موټرونو کې د کافي تېل نشته والئ وو، خو څنګه چې پاچا په "ډېرو باوري کسانو هم ډاډ له لاسه ورکړئ و" خپل قیمتي وخت ضایع نه کړ او له لږو تېلو سره هم د کندهار په لور روان شو. په لار کې یې د تیلو د یوه ټانکر نه تېل تر لاسه کړل، خو د غزني او مقر تر مینځ، له لنډو وقفو نه پرته، د پرله پسې واوري اورېدلو له امله سړک د موټرو د تللو نه و، تر څو چې هغه د خلکو په مرسته د موټر تللو وړ شو. (عزیز هندي، ۴۲۲-۴۲۵ مخونه) ستیوړټ لا وایي چې امان الله د خپلو ملګرو سره څلور ساعته پیاده مزل وکړ، چې مقر ته ورسېد، او اوښئ (اخښئ) یې، محمد حسن، له کندهار نه له څو موټرو سره راغئ او بیا دوی ټول کندهار ته لاړل. دغه ټول سفر ۳۲ ساعته ونیول.

د امان الله له ګوښه کېدو نه وروسته درې مهمې پېښې وشوې: د ننګرهار د تنظیمي رئیس، سردار علي احمد، د پاچایي اعلان وکړ، خو په دغه کار کې پاتې راغئ او حتی مجبور شو، د ځان ژغورنې په مقصد میدان ترک کړي، او په ډېرو تکلیفونو سره پېښور ته لاړ شي. بله پېښه، چې ممکن افغانستان او افغانانو ته سخته تمامه شوې وای، د غلام نبي په تش په نامه سروالي د شوروي اتحاد د زر کسیز پوځ له مزار نه پر شا کېدل و، چې کابل ته د تګ په حال کې و. دغه موضوع په افغان لیکوالو کې اروا ښاد خلیل الله خلیلي، په افغانستان باندې د شوروي اتحاد لومړی یرغل په نامه کتابګوټي کې کښلې وه. په دې وخت کې په مسکو کې د برتانیې سفیر، برېټ وېټ (Braith Waite) په خپل اثر کې، چې د روسیې د رسمي پاڼو پر بنسټ یې کښلئ، لیکي چې" روسانو د ۱۹۲۹ کال په پسرلي کې په افغانستان یرغل وکړ، چې امان الله په خپل لړزېدلي تخت، بیرته کښېنوي. ستالین شاوخوا زر کسان، په افغان یونیفورم کې، د خپل پخواني نظامي اتاشې، پرېماکوف، په قوماندانۍ چې ترکي یونیفورم یې اغوستئ و، افغانستان ته واستول. هغو مزار او بلخ له سختو جګړو وروسته ونیوه، خو د محلي خلکو خواخوږي یې زر له لاسه ورکړه، او ستالین چې خبر شو، امان الله تښتېدلئ، هغه یې بیرته وغوښتل."(۱۸) ستیوړټ دغه پېښه په یو څه تغیر، خو په اوږده ډول، بیان کړې، او وېلي چې دغه انتخابي

(c) ketabton.com: The Digital Library

قوه له شاوخوا اتو سوو کسانو څخه جوړه شوې وه، د يو څو الوتکوپه ګډون دغه قوه د مې د مياشتې په اولو کې ياني د حبيب الله کلکاني د امارت په مهال افغانستان ته واستوله شوه، او ستالين چې هغه بيرته وغوښتله، غلام نبي بيا هم له خپلو افغان جنګياليو سره تر باميان پورې د مخه ولاړ، او بيا په شا شو. (ستيوړټ، ۵۲۱)

داچي دغه قوه د پاچا امان الله په غوښتنه استول شوې وه، معلومه نه ده. ستيوړټ وايي چي دا په مسکو کې د افغانستان د وخت سفير، غلام نبي (څرخي)، او وروريې، د باندنيو چارو وزيرغلام صديق (څرخي) کار وو. وروستی چې د دوو مياشتو لپاره مسکو ته تللئ و، هلته يې له خپل ورور سره په ګډه دباندنيو چارو کميسار او د اسيا په چارو کې د هغه مرستيال، کاراخان، نه وغوښتل چې له امان الله خان سره د بيرته واکمن کېدلو په لار کې مرسته وکړي. له هغه وروسته و، چې د شوروي اتحاد سياسي بېرو (پوليټ بېرو يا سياسي دفتر) دغه فيصله وکړه. دا چي دغه مرسته دي په څه ډول وي، په دې اړه دواړه ورونه، جنرال پريماکوف او ستالين سره، چې د شوروي اتحاد ستر واکمن وو، وغږېدل او دغه قوه په هغه ډول واستول شوه چې پورته يې بيان وشو. (ستيوړټ، مخ ۵۲۱) مالومه نه ده چي د شوروي اتحاد دغه پوځ دغو ورونو پخپل سر بللئ و، يا يې د پاچا امان الله په هدايت غوښتئ و. دا ويل کيدی شي چي غلام صديق به له کندهار نه د پاچا امان الله په امر تللئ وي. دا چي ستالين دغه قوه افغانستان ته استولې وه، د تعجب وړ ښکاري. ده چي د قدرت ګټلو په لار کې خپل رقيبان ځپلي و، په دې پيل کړئ و چي د ننه په شوروي اتحاد کې سوشليزم عملي کړي. د دې مانا دا کېدله چي دی به نورو هيوادونو ته د انقلاب له صادرلو نه ډډه کوي، په داسي حال کې چې د ده ستر مغلوب رقيب، ليون تراتسکي، معتقد و چي د "اکتوبر انقلاب" د ساتلو لپاره دې په نورو هيوادونو کې دايمي انقلاب وهڅول شي. هغه دغومره انقلابي وو، چي ويل يې څوک چي په شلمې پېړۍ کې پيدا شوئ، او انقلابي نه وي، سهوه کړې ده.

عجبه لا داده چې د پاچا له ګوښه کېدلو نه درې ورځې وروسته، ياني د جنوري په ۱۷مه حبيب الله کلکاني، ببله دې چي جګړه يې کړې وي، په ارګ مسلط شو. سردار عنايت الله له درو ورځو پاچايي نه وروسته، د خپلې کورنۍ او ځينو لوړپوړو چارواکو سره په برتانوي الوتکه کې پېښور ته ځان خوندي وايست، او حبيب الله ځان خادم دين رسول الله ونوموه او په واکمنۍ پيل وکړ، چي د کورني جنګ په حال کې يې نهه مياشتي دوام وکړ، او بيا، د جنرال محمد نادر په سروالي، د يحيی خېل کورنۍ په واک شوه.

امان الله په کندهار کي د دوهم مستعفي پاچا، عنايت الله، او دريم مستعفي پاچا، علي احمد، له يوځای کېدو نه وروسته، بيرته د پاچا کېدلو حرکت پيل کړ. د کندهار خلکو ورسره خواخوږي وښووله، خو د جنګي مېړو په ورکولو کې زړه نا زړه وو، او امان الله چې هغو ته وويل، دی به د مېړو جلبولو لپاره هرات ته لاړ شي، کندهاريو بيا شاوخوا څوارلس زره مړونه ورته تنظيم کړل. ده بيا هلته يو نوئ حکومت تنظيم کړ، او له نوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

قومي پوځ سره د ۱۹۲۹ د مارچ میاشتي په ۲۵مه د کابل په لور روان شو، او په غزني کې له دوو زرو نه زیات هزاره مېړونه د ملاتړ لپاره ورسره یوځای شول. خو په غزني کې دی له خطرونو سره مخ شو. لومړی خطر د امیر حبیب الله د پوځیانو له خوا و، چي ډېر لیري نه و. ده ته بل خطر د سلیمان خېل او اندړ پونده قومونو له خوا و، چي د موسمي کډوالي په لړ کې له هند نه غزني ته رسېدلي و، او دوی د شیراغا مجددي له خوا د پاچا پر ضد لمسول شوي و. مجددي چي کلونه د مخه د پاچا امان الله سره د هغه د ریفورمونو په سر له افغانستان څخه وتلئ او په دېره اسماعیل خان کې دېره و، دغه پونده قومونه د هغه مریدان و. په پونده قومونو کې سلیمان خېل شتمن او د وسلو خاوندان وو. خو د دوی توپکونو کافي کارتوسونه نه درلودل. حبیب الله چي په کابل د دوی له دغه حال نه خبر شو "... وزارت حربیه را فرمان کرد که از هر رقم فشنگ که به تفنگ های انها راست بیاید صندوق های زیادي را فوراً حمل و نقل داده، به انها برسانند." (فیض محمد، مخ ۹۷) د پاچا پوځ چې یو ځای بل ځای په نښتوکې بری موندلئ و، په ښه حال کې و. په همدغه حال کې و چي یوه ملا چي غوښتل یې ځان پاچا ته، د عرض کولو په پلمه، ورسوي، او په تبرګي یې ووژني، سمدلاسه ونیول شو، او ووژل شو. په کابل کي نوي امیر د خپل ورور، حمید الله او د کابل والي، محمد محسن، د ظلمونو له امله له مخالفتونو سره مخ شوي و، که څه هم دوی تبلیغ کاوه چي پاچا امان الله د اسلام له دائرې نه بیرون شوئ دئ. تر دغه وخت پوري وردګو د نوي امیر د پوځ څو حملې په بري سره شنډې کړي وې. داخله وزیر عبدالاحد (مایار وردګ) پاچا ته مشوره ورکړه چي د وردګو په لار په کابل ور د مخه شي، خو پاچا د خپل اوښي[اخښي]، محمد محسن، په مشوره وروسته له هغه چي یو شمېر کندهاریو د جنګ میدان پرې ایښئ او د کندهار په لور روان شوي و، د مې په ۲۳مه ناڅاپه د کندهار په لور مخ په شا شو. دوی لا په داخله وزیر هم شکمن شول چي غوښتل یې په دغه ډول دی د امیر حبیب الله پوځ ته په لاس ورشي. (ستیورټ، مخ ۵۲۵) د کندهار ښار ته نژدې چیرته په کوم ځای کي د هغه ټوله کورنۍ - ۲۷ تنه نارینه، ۳۵ ښځې او ماشومان او درې نوکران په څو موټرونو کې ورسره یوځای شول، او ټول په ګډه کوټې ته ولاړل، چي هغه په برتانوي هند کي حسابېدله. پاچا بیا له خپلې کورنۍ سره بمبیي ته کډه وکړه او له هغه ښار نه په کښتۍ کې ایټالیې ته لاړ، او د ژوند تر پایه پوري هلته استوګن شو، تر څو په کال ۱۹۶۱ کي وفات شو، او مړئ یې د افغانستان د جلال اباد په ښار کې د پلار تر څنګه خاورو ته وسپارل شو.

پاچا امان الله او د هغه لس کلنه واکمني

د پاچا امان الله لس کلنه واکمني، د پېښو د نظر نه، ډېره شتمنه ده. هغومره چي دی په افغانانو کې یادېږي، پلار او نیکه یې نه یادېږي، که څه هم د هغو د هر یوه د واکمنۍ موده، د ده تر مودې ډېره اوږده وه، او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیکه یې امیر عبدالرحمن خان لا د معاصر افغانستان د دوهمې دورې مؤسس دئ، سره له دې هم د پاچا امان الله د واکمنۍ په اړه تر اوسه کوم جامع، افاقي او انتقادي اثر کښل شوئ نه دئ. د دغسي اثر د نشته والي له امله به و، چې وروستیو سمون پالو واکمنو ډلو، د محمد داود د صدارت له دورې پرته، غتې تېر وتني وکړې او افغان ولس ته یې ډېر زیانونه ورسول.

د پاچا امان الله د واکمنۍ په اړه د عزیز هندي، فیض محمد، او غبار، او تر څه حده د لودویک ادمک، او ریه ستیورټ لیکنې ډېرې مهمې دي، خو جامعې نه دي. اروابناد غبار ته مې یوه ورځ یاده کړه چې له تانه توقع کېدله چې، د پاچا امان الله په اړه دې جامعه لیکنه کړې وای، خو هغه خبره هسې تېره کړه. په اصل کې له پاچا امان الله سره ببعدالتي شوې ده. کلونه کلونه د هغه نوم نه اخېستل کېده، او دارالامان یې په نوي کابل واړول شو. خو په افغانستان کې نوي په واک شوي کورنۍ، له پخوانۍ واکمنې کورنۍ سره همدغسې بې عدالتي ګانې کړې دي. نو د پاچا امان الله په اړه نه دا چې بحثونه ونه شول، انتقادي بحثونه هم پرې ونه شول، او په اړه یې سطحي او ناسم ذهنیت خپور شو او پاچا امان الله او واکمنې یې هغسې چې وه ونه پېژندل شوه. خو دی اوس هم مخالفان او پلویان لري، او په اړه یې احساسات پارېږي. په دې وروستیو کې لا ویب سایټي نېشنلستان د هغه د سر پرېکړو په شان سلوک کوي. دا به له دې امله هم وي، چې افغان کلتور په اصل کې په یو کرښهییز فکر بنا دئ: یا نیکي یا بدي، غندنه یا ستاینه، کفر یا اسلام، سپین یا تور او داسې نور. دا به د اوستا (Avista) په حواله د سپتامه (Spitama) ته منسوب د اوښبه، زردښت، فکري میراث وي چې نړۍ یې د دوه ګوني مفکورې، یا د اهورا مزدا (د نیکۍ خدای) او اهریمن (د بدۍ خدای) په نامه وېشلې وه. (۱۹) د زردښت عقیدوي فکرونه د اټکل مخزیږدي شپږمې پېړۍ نه د اسلام تر خپرېدو پورې په افغانستان او پارس کې مروج وو. سپتامه د پښتنو یوه څانګه وه چې ډېر نامتو اتل یې سپتامتنر و، او هغه څه کم دوه کاله له مقدوني سکندر سره په اریانه او سغدیانه کې وجنګېد.

په افغانستان کې د رسمي پاڼو د ارشیف نشته والۍ هم د تاریخي موضوعاتو په اړه د متوازنو او افاقي اثارو لیکل مشکل کړي دي. اوس خو د یوه کرښه ایز کلتور جذمي توب په اثر، د دین په نامه حیرانوونکي عملونه، لیکني او تلقینونه کیږي. له نیکه مرغه په دې وروستیو کې، د نویو تعلیم کړو، ازادي پالو په هسکېدلو سره په افغانانو کې انتقادي روحیه ټوکېدلې، او هیله کیږي، چې وروسته به څو کرښه ایز فکر د دغه منحط یو کرښه ایز کلتور ځای ونیسي او د متوازنو او انتقادي لیکنو دپاره به ډګر هوار شي. دغه حال به بیا د فرد، ډلې او ټولنې د پېژندلو په لار کې غټه مرسته کړې وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس به په دې اړه خاصې خبري وشي، چې پاچا امان الله خپله واکمني له لاسه ورکړه، په داسي حال کې چې دی په ۱۹۱۹ کې د دغسې افغانستان واکمن شو، چې ټينګ مرکزي حکومت او قوي پوځ يې لاره، او په خزانه کې يې شاوخوا ۱۵۰ ميليونه روپۍ موجودي وې. پاچا امان الله د پوره خپلواکۍ په ګټلو سره، په ولس کې د منلي توب هسکې ته ورسېد، خو لس کاله وروسته ده ځان مجبور وليد چې له خپلې کورنۍ سره له افغانستان نه د تل لپاره ووزي، هغه وطن چې ده يې په اړه ويل چې "از خدمت به وطن بالاتر عشقي ندارم."

د پاچا امان الله اوله غټه ناکامي په منځنۍ اسيا کې وه، چې هلته يې په ملکي جامو کې سرتيري واستول او ډيري پيسې يې ولګولې، په دې هيله، چې د انور پاشا او محمود طرزي د تجويز له مخي دی به د يوه اسلامي کانفډرېشن مشر وي په منځنۍ اسيا کې د لومړي نړيوال جنګ په ختم سره، او د تزاري امپراتورۍ په پاشل کېدو سره سياسي تشيا او ګډوډي مسلطه شوې وه. هلته افغانانو په اول کې ښه پرمختګ وکړ، او په ډيرو سيمو کې، په تېره بيا په مرو کې يې نفوذ خپور شو، خو په مسکو کې چې د بولشويکي نوی حکومت ټينګ شو، او د مسکو-تاشکند رېلوې بيرته چالانه شوه، نوي حکومت واکمني هلته جاري کړه شو، دا د پاچا د اجندا پای شو، او خبرداری هم ورته ورکړل شو، چې له سيمي نه په شا شي. امان الله همدغسې وکړل، خو شورويانو سره له دې هم افغانستان ته د پنجده د سپارلو وعده پر ځای نه کړه. د دواړو دوستي پر ځای وه، خو په منځنۍ اسيا کې د حکومت ټول کوښښونه او لګښتونه بابېزه شول.

د پاچا امان الله ډېره غټه ناکامي په ۱۹۲۴ کې د خوست ياغي توب وو. غبار يې علت دا ګڼي چې "... دهقانها و مردم خوست که از سوی اداره و فشار مامورين دولت ناراض بوده و از تبليغ عمدي (قانون ناسخ مذهب است)، فريب خورد، و زير پرچم خان و ملا قرار گرفته بودند، به استقامت لوگر حرکت کردند" (غبار، ۷۹۸). فيض محمد (۱۴) هم د چارواکو ناوړې چلند او بډي اخيستلو ته ګوته نيسي، خو دی دهغه نږدې او مشخص علت د حاکم امرالدين په هغه امر کې ويني چې د منګلو د يوې ښځې په دعوه کې فيصله د هغه چا په ګټه شوې وه چې ښځه پرې ولاړه وه. قاضي ملا عبدالله د دعوې هغه بله خوا نيسي، چې دغه ښځه په ورکتوب کې د هغه په نامه شوې وه. دلته د حکومت د اصلاحاتو په لړ کې، د ښځو په اړه نوی قانون له مروج دود سره په ټکر کې و، او ملا عبدالله دغه دود د شريعت له مخې د اجرا وړ ګاڼه. هغه "... بر حاکم اعتراض اعراض از شرع مطهر کرده، حاکم به ترديد و تنقيد فقيه او وقعي ننهاده، گفتارش را به گوش قبول جای نه داد." دی بيا وايي، چې "ملا عبدالله که مترصد افروختن فساد بود، فرصت يافته اقدام در ايقاذ نايره کينه و عناد نموده و مدعي ملزم را تحريک و ترغيب به ننگ افغاني بودن در نزد ملکان و قبايل کرده، خود نيز دامن زن اتش فتنه گشت و نائره قتال را حسب الزام خويش در اشتعال اورده و تمامت قبايل سمت جنوبي از تبليغات و تحريکات ملا

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالله لنگ که ابراز تائید دین مبین و تنویر شرع متین مي نمود ، و مردم را وعده بهشت میداد ، رشته محاربت را با دولت تا یک سال و دو ماه امتداد دادند ."

ځیني کسان د خوست په یاغي توب کي د پخواني امیر، محمد یعقوب د کنیزي د زوی، عبدالکریم، لاس ویني او وایي چي هغه له هندوستان نه منګل ته راغئ، او د ځان د امیر کېدلو لپاره یې دغه یاغي توب تحریک کړ. خو دوی فکر نه کوي، چي دغه یاغیګري د ۱۹۲۴ د مارچ په کومه نېټه یاني هغه وخت شوئ و، چي هوا یوڅه توده شوې وه او عبدالکریم د اګست د میاشتې په کومه ورځ، یاني شپږ یا اوه میاشتي وروسته منګلو ته راغلئ، او دغې یاغیګرۍ دغه وخت خپله تودوخې له لاسه ورکړې وه، او د هغه راتګ لا په یاغیانو منفي اغېزه وکړه، او دی بیا بیرته هند ته په شا شو، او د هند حکومت هغه برما ته تبعید کړ، او هلته یې هم تر ځارنې لاندي ونیوه، او هغه بیا ځان وواژه. په یوه بل روایت هغه کوم بل افغان وواژه. عجبه ده چي ځوک د نامتو غازي محمد ایوب هغه زوی نه یادوي چې، چي د دغي یاغي ګرۍ په وخت کي یې ځان وزیرستان ته ورسوه، خو څه یې له لاسه و نه شول.

د خوست تراژیدي افغانستان ته ګرانه تمامه شوه. د فیض محمد په روایت له دواړو خواوو څخه څوارلس زره کسان له مینځه لاړل. یو اته سوه کسیز کنډک چي له ځوانو رضاکارو افغانانو نه جوړ و، ټول له مینځه لاړ. او حکومت ته دېرش میلیونه روپۍ تاوان واوښت. ټول اصلاحات چي تر دغه وخت پوري شوي وو، لغو شول. دغه لویه تراجیدي د پاچا امان الله لپاره د عبرت درس کېدلی شو، خو هغه ترېنه زده کړه و نه کړه، او څلور کاله وروسته په ۱۹۲۸ کي یې د لومړۍ دورې تر اصلاحاتو نه په کراتو ډېرو پاروونکو اصلاحاتو پیل وکړ، چي نږدې ټول یې په افغانانو باندي په حکومتي زور د اروپایې ژوند طرز او دودونو تحمیل وو، چي پای یې بیاهم د افغانانو وژل کېدل، د پاچایي نظام نسکورېدل، او له وطن نه د تل لپاره پخپله د پاچا او د هغه د کورنۍ وتل شول. د معاصر افغانستان په تاریخ کي دا یوه بېساري او دردناکه تراجیدي وه. په دغو ټولو پېښو کې پخپله د پاچا رول محوري و، چي په هغه به زر ورېغیږم.

ایا په پورته پېښو کې برتانویانو لاس درلود؟ په هغه وخت کې په عام ډول، او اوس هم تر یوه حده، عامه ذهنیت د برتانویانو، یا په عامه ژبه د انګرېزیانو، پر ضد و. حتی اوس هم چې په دغې سیمه کي نه توقع کېدونکې پېښه وشي، ویل کېږي چي هغه د انګرېزانو کار دئ، لکه چې د شوروي اتحاد د یرغل په وخت کې ویل کېده چې د افغانستان له لاندي کولو څخه د هغو مطلب دا دئ چي، ځان تودو اوبو ته ورسوي. په اصل کي دغه فکر څه کم درې پېړۍ دمخه د تزاري روسیې سروال، لوی پیټر، وړاندې کړئ و، خو له هغه وخت نه تر اوسه په سیمي کي دغومره ژور انکشافات شوي دي، چي دغه فکر یې بې معنی کړئ دئ. د افغان طالبانو د هسکېدلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

په وخت کې حتی ګلبدین حکمتیار لا ویلي و چي دوی د انګرېزانو په تحریک راولاړ شوي دي. افغانان لکه چې په عمومي ډول په تحول او تغییر قانع نه دي. په هر حال، پاچا امان الله د خپلو خلکو د انګلیس‌ضد ذهنیت نه خبر و، او یو وخت بل وخت یې له دغه ذهنیت په پلوي په برتانیه انتقادونه کول، خو هغه لـه خپلـو اکـې ګټلـو نـه وروسته د هغو پر ضد عمل کړئ نه دئ، حتی د هغو په ګټه یې ډېر کارونه هم کړي، چې پـه د مخـه پـاڼو کـي یـې ذکر شوئ دئ.

فیض محمد، سره له دې چې د برتانویانو مخالف تاریخپوه و، لا یـو څـه پـه زیـږه ژبـه، د پـاچـا امـان الله د وخت په پیښو کې د انګلیسانو د لاس لرلو فکر په دغه ډول ردوي: " ... هر حادثه و داهیه سیاسي را که در داخل افغانستان و سرحدات شرقي و شمالي آن از جهالت و وحشت ملت و سو کردار و رفتار و فشار و انزجار دولت و حکومت به روی روز افتاده و مې افتد، از اثرات اعمال قبیحه خود ندانسته، حمل بر تحریص دولت انګلیس مي نمایند." (فیض محمد، ص۳۱) پخپله امان الله هم د خپلي ناکامۍ پړه په خپلو وطنوالو اچوي، نه پـه بـل چـا. پـه بمبیي کي چي دی اروپا ته د تګ په لار کې تم شوئ و، د پښتنو لوی مشر پاچا خان ورتـه ځـان ورسـوه، او ورتـه وې ویل چي د دې لپاره چې په افغانستان کي د جنګ مخه ونیول شي، ته بیا د مخه شه او د سرحد [پښتونخوا] پښتانه به دي ملا په ټینګه وتړي. خو هغه صاف ورته کړه چي " بس زما کار ختم شو. ما لس کاله د دې قوم خدمت وکړ. په دې لسو کالو کې ما په وخت ډوډۍ نه ده خوړلې، د سحر نـه مـي تـر ماښـام کـار کـړئ، د خپلـي ښـځي او زامنو نه خبر نه وم. د شپې به بیا د دوی په فکر کې وم، چې دوی به څنګه ترقي وکړي. د دوی پـه صـلـه کـې زه قـوم قادیاني او کافر کړم." پروفیسر ډاکټر وقارعلي شاه کاکا خېـل چـې د ۱۹۲۸ او ۱۹۲۹کلونـو د پښتـون مجلې د لیکنو پر بنسټ د پاچا امان الله په اړه لیکنه تهیه کړې، دغي نتیجې ته رسېدلئ چي : " زه تر قیامتـه پـوري د دې خبري منلو ته تیار نه یم چې د افغانستان انقلاب د بیروني سیاست د مکارۍ نتیجه ده." (۲۰). له "انقلاب" نه مانا د حکومت بدلون دئ. په اول کي انقلاب په دغه مفهوم یادېده. عامه افغانان اوس هم "سقاو زوی انقـلاب" وایـي. لیکوال عزیز هندي هم د انګرېزانو د لاسوهنې په اړه اوږده لیکنه لري چي په پای کې وایي چي " مـوږ بـه پـه هیـڅ ډول په انګریزانو دا تور نه شو لګولای چي د افغـانسـتان د ۱۹۲۹ کـال پـه پـاڅون کـي یـو ډول د هغـو لاس وو." (عزیز هندي، ۵۲۳) دبرتانویانو د لاس وهني په اړه د نامتو انګلیس، لارنس، نـوم هـم راوړل کیـږي، چـي هغـه پـه لومړي نړیوال جنګ کي عربان د عثماني امپراتوري په وړاندي پـه بـري سـره هڅـولي وو، د پـاچـا امـان الله پـه اړه پښتانه هم لمسولي دي. خو د دغي وینا مدعیان دې ته متوجه نه دي چي هغه د مکرم شاه پـه بـدل نـامـه د ۱۹۲۸ کال له مې نه وروسته په کراچي او میران شـاه کـي د برتـانیې فضـایي قـوه کـي خـدمـت کـاوه، حکـومـت یـې هغـه د ۱۹۲۹ کال په جنوري کې په بېړه انګلسـتان تـه واسـتـوه. (ادمـک، ۱۴۲، سـتیـوړټ، ۴۹۱) پـه کـابـل کـې د امـان افغان ورځپاڼه د هغه له وظیفې نه خبره وه او په اړه یې راپورونه له مبالغې نه ډک ګڼل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاچا امان الله په وړاندي د وروستيو پاڅونونو په اړه د هغه خپل نظر قاطع دئ، چي ليکواله ستيوړټ يې په دغه ډول بيانوي (مخ ۵۱۱): " امان الله برتانيه د هغه پر ضد اغتشاش کې تبرئه کړه." پاچا خپل دغه نظر د شيکاګو ټريبيون جورنالست، لېړي روی(Larry Rue) ته هغه وخت ښکاره کړئ و، چي هغه د مرکې لپاره په خاصه الوتکه کې د ۱۹۲۹کال په فبروري کي کندهار ته ورغلئ و. پاچا د عبدالوهاب طرزي، د محمود طرزي زوی، په ترجماني هغه ته دا هم ويلي و، چي " ملايانو يې مخالفت کړئ ، بيله دې چي پيسې ورته ورکول شوي وي." هغه داهم ويلي و، چي " دی پوهيږي چي سقاو زوی د سفارت په وره کې له همفريز سره خبري کړي وې، خو د هغه په نظر دغه خبري يوازي د سفارت د حفاظت په اړه وې."، خو د هغه په نظر د هغه هغو کوښښونو چي مطلب يې د ايران، افغانستان، ترکيې، او روسيې سره متحد کول و، برتانويان پارولي وو، چي خلع يې کړي، خو دوی يې ويلو ته زړه نه کاوه. برتانويانو به ځکه په دې اړه څه نه ويل چي د دغسي اتحاد امکان بيخي لږ يا هيڅ نه و، او هغه هيڅ موضوع شوې نه وه.

باندني عوامل چي په پورته ډول د پاچا په مسافر کېدلو کي دخيل نه وو، هغه به پخپله د پاچا اصلاحات او د حکومتي عمالو کړه او د هغو په وړاندي د خلکو غبرګونونه وو، چي له امله يې له وطن نه ووت. په اصل کې دا خلک دي چي پيښي رامينځ ته کوي، او تاريخ جوړوي، په تېره هغه وخت چي دوی وپاريږي، او ټولنه ډيناميکه شي، لکه د پاچا امان الله په وخت کې چي همدغسي وشول. د افغانستان په معاصر تاريخ کې دا لومړی وار و چي حکومت په پراخو اصلاحاتو لاس پوري کړ، چي ځينو يې خلک مجبورول اروپايي دودونه او ژوند طرز غوره کړي، او خپل رواجونه او دودونه پرېږدي. د امير عبدالرحمن په وخت کې حکومت د لومړي ځل لپاره سيمي او کلي ته ننوت، خو د خلکو کلتوري ارزښتونه يې په خپل حال پرې ښوول. سره له دې هم په وړاندي يې پاڅونونه وشول، خو حکومت هغه په پياوړي پوځ وځپل. د پاچا امان الله په وخت کې حکومت هم د خلکو کورونو ته ننوت او هم يې ښځي او نارينه مجبورول چي خپل ژوند طرز اروپايي کړي، او کافي پوځ يې هم نه لاره. دا د سليم عقل پر خلاف کار و. څومره چي يو څوک د پاچا امان الله سياستونو او کړو ته ځير کيږي، هغومره حيرانيږي. پاچا امان الله په خپل باندني شپږ مياشتني سفر کي تر دې حده د اروپايي کلتور تر اثر لاندي شوئ و، چي لکه نور يې نه غوښتل چې په خپلو شډلو افغانانو واکمني وکړي. که داسي نه وای هغوی به يې نه مجبورول چي خپل د پيړيو کلتوري ارزښتونه پرېږدي، هغه هم په حکومتي زور او سمدلاسه، او په عوض کې د اروپايي کلتور ظواهر ومني، چي نه يې غوښتل او نه يې ورته ضرورت لاره. هغه دغومره پاروونکي وو چي هغه اوس هم څوک په افغانانو تحميل کولی نه شي.

دا چي امان الله ټينګ وطنپال او د پرمختګ او عصريت غوښتونکئ وو، په دې کې شک نه شته. ده د خپلو اکي په ګټلو، او د عصري پوهنې په پراخولو او خلکو ته د برابرو حقوقو په خوندي کولو، او د ټولني په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مدني کولو سره خپل ولسپال توب هم تثبيت کړ. هم يې ځوانان او ځوانانې د زده کړې لپاره، د حکومت په لګښت، باندنيو هيوادونو، په خاص ډول ترکيې، ته واستول، او هم يې د ننه په وطن کې، په کابل ښار او ولايتي ښارونو کې، ثانوي او مسلکي ښوونځي پرانيستل. پخپله يې هم پوهنې ته خاصه توجه وکړه. هغومره چې ده عصري پوهنې ته توجه کړې، بل افغان واکمن نه ده کړې. داسې هم ده د ليسې فېر يا ازاد مارکېټ په غوره کولو سره پانګه ورو ته ممکنه کړه، د لګښتي مالونو لپاره کارخانې جوړې کړي. هغوی همدغسې وکړل، او دغه لړۍ روانه وه. په نتيجه کې حکومتي عايدات يو څه ډېر شول. په ښېرازو ځمکو باندې د جنس پرځای د نقدي مالياتو په ايښودلو سره هم دغه هڅه پياوړې شوه، چې ځمکه وال ځمکې ښې ودانې کړي او شاړې ځمکې کرنيزې کړي. له دغو ټولو انکشافاتو سره فردي ازادي هم ملګرې شوه. خو دا د پاچا کلتوري سياستونه وو، چې په پای کې يې دغه ټول انکشافات په صفر کې ضرب کړل. اروانباد سيد شمس الدين، چې د هغه وخت زلمی و، په دې اړه داسې وايي چې: "با تمام اين فضائل و مزاياى دوره اماني، امان الله خان مرتکب سهوهاى بزرگى هم شد، که منجر به اشوب افغانستان و سرنگوني خود او شد. او در عصري ساختن مملکت از عجله و ناسنجيدگي کار ميگرفت. او فريفته ظواهر غرب بود و بيشتر از تحمل به عقائد به نو آوري ها دست زد، که مقبوليت و شهرت نيک خود را از دست داد. او خود را پادشاه انقلابي ميگفت و حق هم داشت که او را انقلابي بگويند، اما قوتي را که چنين انقلاب اجتماعي بکار دارد با خود نداشت. ماشين عسکري و جنگي او ضعيف و غير فعال بود. پشتيباني يک گروه قوي مردم را که با او همنوايي داشته باشد، هم نداشت و در همکاران خود مردمان شايسته و لايقي را هم کمتر داشت، که درين راه مويد و مددگار او باشند."(مجروح، ص ۴۰)

له يادو شوو پېښو او چلندونو نه ښکاره ده، چې د پاچا په ناکام کېدلو د هغه خپل نظرونه، يا په يوه کلمه، د هغه خپل شخصيت محوري رول لاره. هغه ځو ځلې ويلي و، چې دی يو انقلابي پاچا دئ، او غواړي د وطنوالو د ژوند په هره ساحه کې انقلاب راولي. د هند يوه نوميالي کمونست مبارز، م. ن. رای (M. N. Roy) ته يې په يوې مرکې کې ويلي و، چې "... دی انقلابي او کمونست دئ." (۲۱) خو له انقلاب نه د پاچا مطلب هغه اصلاحات کېدل چې ده پرې شروع کړې وه، او له "کمونيزم" نه د هغه مطلب، د ستيوړټ په نظر، "... کوم ډيالکټيکي يا ټولنيز جوړښت نه، بلکې په عمومي ډول هغه احساس و، چې هر يو بايد نيکمرغه او برابر وي."(ستيوړټ، مخ ۵۱۲) په دې ډول پاچا امان الله د خپلو وطنوالو د ژوند د ښه کولو لپاره غوښتل دغه اصلاحات وکړي. آيا ده دغه فکرونه له خپل چاپېريال، يا له هغو انقلابونو نه ترلاسه کړي وو، چې د مخه په ايران (۱۹۰۲)، عثماني ترکيې (۱۹۰۸) او په روسيه کې اول په ۱۹۰۵ کې او بيا په ۱۹۱۷ کې پېښ شوي وو؟ بولشويکانو له خپلو هسکېدلو نه وروسته د انقلاب او کمونيزم په اړه په دغسې پراخ پروپاګند لاس پورې کړئ وو، چې حتی د لويديځې اروپا په نوميالیو تحول غوښتونکو باندې يې هم اثر کړئ و. په افغانستان کې، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دربار په غلام بچه ګانو ، او د حبيبيې ښوونځی په فارغانو او په نورو کې يا په لنډ ډول په مشروطه غوښتونکو کي د تحول غورځنګ په قوت پروت و ، خو د دوی اساسي غوښتني، قانوني نظام، د پوره خپلواکۍ ترلاسه کول، او د لوېديځ مدنيت رواجول وو. دوی په عمومي ډول اعتدالي وو ، خو افراطيان هم پکې وو ، چي امير حبيب الله شايد د همدغو په تحريک ، د لغمان په کله ګوش کې وژل شوئ وي. که د پاچا امان الله بيوګرافي چا ليکلې وای، دغه او دغسي نوري موضوعګاني به بيان شوي وای. خو دغسي بيوګرافي تر اوسه ليدل شوې نه ده. په دې اړه به زه دلته يو څه وليکم.

امان الله په اولي ځوانۍ کي د سراج الاخبار له ليکنو نه، چې نوميالي وطنپال، جورنالسټ، محمود طرزي، چلوه، متاثر شوئ دئ. دی هلته د هغه له لور، ثريا ، سره اشنا ، او بيا ښځه او مېره، او ملکه او پاچا شول. ملکه ثريا د خپل مېړه د اصلاحاتو ، په تېره د ښځو په موضوع کې د هغه ټينګه فکري ملګرې وه. پاچا ترکي ژبه زده وه، خو پښتو يې روانه نه وه، او ده خپل عمر زياتره په کابل ښار کې تېر کړئ او له اطرافي ژوند سره اشنا نه و. د پاچايي په وخت کې يې ډېر ترکي متخصصان استخدام کړل، او د هغو او افغان متخصصانو په مرسته يې ډېر قوانين وايستل. دی د ترکي اصلاحاتو په خوا و. په ترکيه کې د اتاترک په وخت کې ډېره مهمه پېښه د دولت نه د دين بېلول او د سيکولر نظام په پښو درول و ، چي په ټوله اسلامي نړۍ کي يې غټ غبرګونونه وپارول. ترکانو ډېر پخوا د عباسي خليفه ګانو په وخت کي، په تېره د سلجوقيانو ، او عثماني ترکيې په وخت کي اسلام او مسلمانانو ته ډېر خدمتونه کړي وو. پاچا چي په افغانستان کي اصلاحات پيل کړل، په زياته اندازه د ترکيې د اصلاحاتو نه په الهام وو. خو ده دا په نظر کي نه ده نيولې، چي د عثماني ترکيې اصلاحات، چي د تنظيماتو په نامه يادېدل، د نونسمي پېړۍ په سر کي شروع شوي وو. په دې اړه په انګريزي کي ښجوړې اثر د پروفيسر برنارډ لويس دئ، په نامه د معاصري ترکيې هسکېدنه. ما د لندن پوهنتون کي د دغه اثر نه د درسي کتاب په توګه ډېره استفاده کړې، او د هغه د مؤلف لکچرونه مي ډېر اورېدلي دي. دی هلته په هغه وخت کي د تاريخ د څانګې مشر و. په هر حال ترکي اصلاحات يا تنظيمات د نونسمي پېړۍ تر پايه پوري په وقفو سره کېدل، او د مخالفت له امله به کله پر ځای ودرېدل. په همدغو اصلاحاتو سره هلته په ملکي او نظامي ساحه کې دغومره ډېر تعليم کړي کسان هسک شوي وو ، چې په ۱۹۰۸ کي يې انقلاب وکړ. خو د دوی نوئ نظام د لومړي نړيوال جنګ له امله، چي دغه نظام يې يو جز و ، تجزيه شو ، او بيا له يوې لنډې وقفې نه وروسته، دغه اوسنۍ ترکيه د مصطفی کمال په سروالي د يوه متحد او نېشنلستي نظام په بڼه هسک شو ، او مصطفی کمال هم د اتاترک په نامه ياد شو. خو په افغانستان کې تر پاچا امان الله نه د مخه عصري اصلاحات نه وو شوي. زما د پاچا امان الله په نامه کتابګوتي له مخي "هغه وخت افغان ټولنه په ټينګه سنتي او نړدې ټوله نالوستې وه. د هغو ډېرو لږو سواد لرونکو اوښتون غوښتونکي لرل، خو د هغو شمېر بيخي لږ وو. په دوی کي مشروطه غوښتونکي يا د قانوني حکومت

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوښتونکي، چي غبار يې روښان فکران ګڼي لا د ګوتو په شمار وو. ... د دوی په برابر کي د اوښتون مخالفان يا ساتنپالان وو چي هم بيخي ډېر وو او هم يې له اولس سره يوځای د عنعنوي دودونو او چلندونو له مخي ژوند کاوه. ځيني دودونه لا داسي ګڼل کېدل، چي لکه د دين برخي وي. اسلامي شرع د دغسي ذهنيت په جوړولو کې اغېزمنه برخه لرله، او اسلام په ټينګه هم دين او هم دولت ګڼل کېده. دا د ټولو خلکو ذهنيت او د ملايانو، پيرانو او سيدانو ټينګه عقيده وه." ارواښاد مجروح لا وايي چي په ټولنه کې " عامه مردم افغانستان و محافظه کاران، که اکثريت و قوت با انها بود، باعاده سنن قديم (ستاتسکو) تمايل داشتند و برای از بين بردن رژيم توطئه ميکردند." (مجروح، ص ۴۴)

په دغه حال کي هم پاچا امان الله د خوست له ورانوونکي پاڅون نه وروسته په ۱۹۲۸کي په لا پاروونکو اصلاحاتو شروع وکړه، په داسي حال کي چي کافي نظامي قوه يې هم نه لرله. ده د خپل زوی احسان الله په وينا د خپل دوست اتاترک هغه سلا هم هېره کړه چي يې ورته ويلي و، چي " تاسي غواړئ يوه ښکلې ماڼۍ جوړه کړئ، ښه بنسټ يې اردو ده ... لومړی دا اردو جوړه کړئ، بيا نو کولی شئ چي بې له وېري نه د خپل هيواد په پرمختګ ولاړ شي."(۲۲)

پاچا امان الله له پېښو نه زده کړه نه کوله، که څه هم هغه به غښتلی وي، لکه د خوست پاڅون چي خلکو او دولت ته يې ډېر تاوان اړولئ وو. پاچا اتوکراټ و او چاري يې د خپل فکر له مخې اجرا کولې، که څه هم د خلکو ژوند به يې په ژور ډول متاثر کاوه. ده يو ځل له نورو څخه وغوښته چي د ده په دغه وړانديز نظر ښکاره کړي. ده د ۱۹۲۸ کال د لويي جرګې په درشل کې يو څو وکيلانو او څو لوړ پوړو چارواکو ته په يوې خاصي غونډې کې وويل چي غواړي دغه څه عملي کړي. " د ستر له مينځ نه وړل، او په عمومي ډول د ښځو ازادي، د څو ښځو کولو الغا، له دولت نه د دين بېلتون د دغسي قوانينو په ايستلو سره چي حتمي به نه وي په اسلامي شرع بنا وي، په افغانستان کي د وسلو مجاز ګرځول، په مځکو باندي د مالياتو زياتول، د ملي بانک تاسيس او د بانک نوټونو خپرول" د سټيوړټ په وينا " هيڅ يوه د هغه يو هم تائيد نه کړ. غبرګون يو هيبت و، په خاص ډول د خوست د وکيلانو، او نورو سرحدي وکيلانو کې. کومه هغه روغ نيتي چي د دوی په خاص قدر کولو سره پيدا شوې وو، سمله لاسه په مخالفت بدل شو. امان الله خفه و. هغه به سره له دې په خپل دريځ ولاړ وای، خو [محمد] ولي، غلام صديق او څو نورو ترېنه په ټينګه وغوښتل چي خپل وړانديزونه تعديل کړي. هغه بيا په دغه فکر شو چي دغه لويه جرګه له دغسي بې تعليمو او شډلو کسانو نه جوړه ده، چي د دغسي موضوع ګانو په اړه سم نظر ورکولي نه شي."(سټيوړټ،مخ ۳۸۲)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سیاسي ټولنو واکمنان مشورو، او په خاص ډول د ولس یا د هغه د استازو د نظریاتو پوهېدلو ته اړتیا لري. په تېره کې که څه هم د اوس په شان منظمې دولتي مؤسسې نه وې، واکمنو بیا هم د خپلو خاصانو نظرونه غوښتل. هیرودوټ، دوه نیم زره کاله د مخه، په دې اړه د یوه واکمن د یوه مشاور نظر په دغه ډول ثبت کړئ دئ. د هخامنشي امپراتور، خشایارشاه یوه خپلوان، مشاور ارته بانوس هغه ته وویل چې "صاحبه! څه وخت چې مخالفي نظریې نه وي وړاندي شوي، ممکنه نه ده چې ډېره ښه یې غوره شي، او یو څوک مجبور دئ هغه ومني چي وړاندیز یې شوئ وي. کله چې دغسي مخالفتونه اورېدل شوي وي، هغه د سرو زرو په څېر وي، چي ته یې له بل سره په یوه ګډ محک وسولوې، او توپیر یې ووینې." (۲۳)

په افغانستان کي امیر عبدالرحمن، سره له دې چې د خپلو اسلافو پر خلاف، زورواک و، بیا هم په تشیا یا په خپل سر کارونه نه کول. هغه به لومړی ملي موضوع د خپلو خاصانو تر مینځ طرح کړه، هغو به په اړه یې بحث وکړ، او امیر به د دغه بحث په نظر کې نیولو سره هغه نظر غوره کاوه، او عملي کاوه چې ده به غوره ګاڼه. امیر چې په ژوند کې ډېري سړې تودې حس کړي، او د هیواد په ډېرو سیمو کي ګرځېدلئ، او د تجربو خاوند و، د خلکو په دود دستور ښه پوهېده، اومراعات به یې کاوه. تر هغه د مخه پاچایانو مهمي چاري له قومي مشرانو، مخورو او له خپلو ملکي او نظامي مشاورانو سره په جرګو اجرا کولې. په دې ډول ولس د واکمنو له سیاستونو، چلندونو، او نظریو نه خبرېده او جرګې چي قومي وې، د خلکو په ژوند اثر کاوه.

د پاچا امان الله په وخت کي لویي جرګې د لومړي ځل لپاره رواج شوې. پاچا دستور ورکړ چي هر پنځه کاله به لویه جرګه کیږي، او د خلکو استازي به په مشوره ورکولو سره په حکومت کولو کې برخه اخلي. خو د ۱۹۲۸ کال لویي جرګې یوې وړې ډلي وښووله چې د پاچا او اولسي استازو تر مینځ، د هغه د اصلاحي پروګرامونو په اړه اختلاف دومره ژور و، چې نه پخلاکېدونکئ ګڼل کېده. په دغه حال کي توقع کېدله چي پاچا به له خپل افراطي پروګرام نه تېر شي، یا بې لږ تر لږه لس، پنځلس کاله وروسته وغورځوي، تر څو هغه ډېر شمېر ځوانانې او ځوانان، چې په هیواد او باندي په زده کړه بوخت وو، فارغ شي او د اصلاحاتو او تحول غوښتونکې ډله پیاوړې شي. خو پاچا دغسي ونه کړه او په یوازي ځان یې د خپلو اصلاحاتو په عملي کولو شروع وکړه. دی چي ځوان او له روغ ځان نه بهره من و، دغومره انتظار ایستلی شو. هغه وخت ده د تعلیم کړو ځوانانو په مټ خپل سمونونه پیل کولی شول، بې له دې چي مخالفان یې په وړاندي اغېزناک خنډ کېدلی وشي. (دی په کال ۱۸۹۲ کي په پغمان کي زېږېدلئ و.) سره له دې دغه ډینامیک ځوان پاچا په کال ۱۹۲۸ کي، یاني له وخت نه ډېر د مخه په دې پیل وکړ، چي د یوې میاشتي مزل په یوه ورځ ووهي، او خپل افراطي پروګرامونه په دغسي ټولنې کي پیل کړي، چي خلک څه چي، حتی حکومتي چارواکي او نژدې کسان یې هم ورسره موافق نه وو، او ده د هغو مشوره هم نه منله. هسي چي د شنوارو د پاڅون په پیل کي ویل شوي، پاچا په خپل پوخ او په خاص ډول

(c) ketabton.com: The Digital Library

په خپلي هوايي قوې ډاډه او په دې خيال و، چي په وړاندې يې څوک مخالفت کولی نه شي. حال دا چي د دغو الوتکو په بمباريو سره، چي ډېر بې توپيره تلفات يې لرل، شنواري او د شمالي خلک يې په خپل عزم نور هم ټينګ کړل. همدغه بمبارۍ وې چي د شمالي هغه خلک، چي تر دغه وخته د حکومت پر ضد نه وو، وتورېدل او هغوی د حبيب الله ډله پياوړې کړه.

د پاچا هغه وخت خپلو تېروتنو ته پام شو چي د ده د ژوند دښمن حبيب الله کلکاني له خپلو ملګرو سره په رڼا ورځ د ده د نيولو په نيت ځانونه ارګ ته ورسول. حبيب الله په مقصد ونه رسېد، او له تلفاتو ورکولو نه وروسته په شا شو. خو دغې نه توقع کېدونکې پيښې په پاچا باندي ناوړۍ اثر وکړ، په دې ډول چي خپله ټوله کورنۍ يې د مامون کېدلو په مقصد کندهار ته په الوتکه کي واستوله، او د کابل ښار دفاعي ترتيبات يې دغومره ټينګ ونيول چي د عزيز هندي په ژبه "... د شمالي سيمي ټول قدرت هم نه شو کولای چي دا کلکه کلا ماته [کړي] او ورننوزي، خو غازي امان الله خان د خپل تذبذب او وار خطايي له امله په شپه کي دا کلکه کلا د شګو بند په څېر کړه." (عزيز هندي، ۴۱۲) پاچا سمله لاسه وروسته له هغه "دا کلکه کلا د شګو بند په څېر کړه"، چي د هغه د لوی پوځ يوه وړه برخه د جنوري ۱۳مه نيمه شپه په قلعه مرادبيګ کي د مقابلي خوا له يوه ډراماټيک او هيبتناک وار په برابر کي تېښته وکړه. پاچا په همدغې شپې کي هرڅه بايللي وګڼل او له واکمنۍ نه يې لاس واخيست، که څه هم حکومت او د ښار دفاعي ترتيبات پر ځای وو. په پاچا باندي واهمه او وېره غالبه شوه. په نورو څه چي په نژدې کسانو هم شکمن شو، او خپل ژوند ته يې خطر حس کړ. تاريخپوه فيض محمد يې په اړه داسي غږېږي: "... از بي وفايي قشون نظامي و قومې و اهالي شهر کابل و چاردهي... امير امان الله را از حصول ظفر مايوس ساخته و در خوف و رعب گرفتن و به پسر سقا سپردن انداختند." (فيض محمد، ۲۱، ۱۵۸) وروسته چي پاچا امان الله د کابل د نيولو په نيت د کندهار نه غزني ته رسېدلئ و، هم ټکني شو. دلته دی حتی په خپل داخله وزير، عبد الاحد (مايار) باندي هم شکمن شو، چي د ده په فکر غوښته يې دی د حبيب الله کلکاني پوځ ته په لاس ورشي. (ستيوړټ، ۵۲۵) هغه ورته مشوره ورکړې وه، چي د وردګو په لار کابل ته ور د مخه شي، او وردګ به يې په ټينګه ملا وتړي.

اوس به په دې بحث وشي چي يوه نالوستي، غريب کليوال ولي وکړای شول دغسي نظام چپه کړي، چي مؤسس يې، امير عبدالرحمن تر څلوېښت نه ډېر واړه او لوی پاڅونونه ځپلي و، او لمسي يې هغه له دغه حبيب الله نه ژغورولی ونه شو.

حبيب الله په عام ډول تاجک ګڼل کيږي، خو نور په دې شک لري. اروابناد مير محمد صديق فرهنګ دی په نسب مخلوط ګڼي او وايي چي: "... علاوه بر عنصر اصلي تاجک، احتمالاً خون هزاره يا ازبک هم در رگ هاي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او جريان داشت." (فرهنگ، ۴۰۱) ارواښاد مجروح، چې حبیب الله يې د امیرۍ په وخت کې په کابل کې لیدلئ و، هم د هغه په اړه ورته نظر ښکاره کوي. " او مرد چارشانه، گندمي رنگ، متوسط قامت بود. چشم و بیني او چهره مردان توراني، مغولي را به خاطر مي اورد. معلوم بود که او از اختلاط دو نژاد آریایي و توراني به وجود آمده است." (مجروح، ۲۴) په هر حال، حبیب الله چي د نسب په لحاظ هر څوک و، د دغسي غریب، نالوستي کلیوال په لاس د افغانستان د پاچايي نظام چپه کېدل په معاصر افغانستان کې یوه بېساري پېښه ده. هو امیر عبدالرحمن او پاچا امان الله په بېلو وختونو او شرایطو کې واکمني کړې، چي د هغو د واکمنیو د سم پوهېدلو لپاره د هغو د وختونو شرایط باید په نظر کي ونیول شي. خو شرایط او حالات چې په هر ډول او هرڅنګه وي، دا خلک دي چې پیښې زېږوي، او تاریخ جوړوي، او د خلکو اعلی واکمن یا مشر پکې محوري رول لوبوي، او نفوذ ناکې ډلي - اجتماعي، مذهبي، اقتصادي هم پکي مؤثر رول لوبوي.

په افغان دولتي نظام کي د پاچا امان الله رول محوري و، که څه هم د ده په وخت کې، افغانستان کې د لومړي ځل لپاره د 'تشکیلات اساسي افغانستان' په نامه نظامنامه، د نورو نظامنامو په لړ کې، ایستل شوې وه. (دغه نظامنامه د رفیق شرکت له خوا په کال ۱۳۰۲ (۱۹۲۷) کې په کابل کې په پښتو خپره شوې وه، او یوه نسخه یې زه لرم) په دغې نظامنامې یا اساسي قانون کې د مرکزي حکومت او ولایتي ادارو تشکیلات او وظیفې بیان شوي دي. په مرکز کي اوه وزارتونه، یوه دولتي شورا، او یوه د طب مستقله اداره تجویز شوې وه. د کابل ولایت آمر د والي، او د ولایتونو آمران نائب الحکومه ګان، او د ځینو سیمو آمران اعلی حاکمان یاد شوي دي. د لیري اطرافي ورې سیمې علاقه داري یادي شوي دي. په ولایتونو کې مشورتي شوراګانې هم تجویز شوي دي.

خو په دغه اساسي قانون کي د پاچا واک محدود شوئ نه دئ. نو پاچا د اساسي قانون په شته والي سره هم اتوکراسي او زورواکي کوله. ولس د قانون، شریعت او عنعنې له مخې د هغه واکمني منلې، او مالیات ورکول د دې لپاره چي پاچا امنیتي قوه ولري، او د هیواد امنیت، د خلکو ژوند او ملکیت خوندي وساتي، او د دوی د استازو په مشوره واکمني وکړي. خو پاچا امان الله سیاستونه په خپل فکر ایستل او پلي کول. په دې ډول د هغه شخصیت، د هغه نړۍ لید، او د هغه اراده د حکومت په کولو کې اساسي وو. دی ځوان، روغ او ډینامیک او د وطن خدمتګار و، او ویل یې چي " از خدمت به وطن بالاتر عشقي ندارم." نو یې غوښتل د سترو کسانو په څېر غټ کارونه وکړي، خو ده دغه کارونه هم په بېړه تر سره کول او هم یې د خپلي خوښې سمونونه پلي کول. بې له دې چي په وړاندي یې د خنډونو پروا وکړي. که څه هم هغه به غټ وو. دی په خپلي وړې هوایي قوې دومره ډاډه و، چي خنډونه یې مهم نه ګڼل. د سمونونو په پلي کولو کي یې له دولتي شورا او حتی له خپلو لوړ پوړو چارواکو سره هم مشوره نه کوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډول پاچا امان الله د خپلې واکمنۍ تر پایه پورې اتوکراسي کوله. د ده د اتوکراسۍ وروستۍ بېلګه هغه وه، چې د ۱۹۲۹ کال د جنوري په ۱۳مه شپه، همدا چې په قلعه مراد بیګ کې د خپلې ورې، مخکښې قوې له ډراماتیکې تښتې نه خبر شو، سمله لاسه له پاچایي نه لاس په سر شو، بې له دې نه چې د چا سره یې مشوره کړې وي، که څه هم د ده استعفی ټول ملت متاثر کاوه. دغه وخت حکومت او پوځ پرځای او د کابل ښار دفاعي ترتیبات هم ټینګ وو، خو دی د هغو پېښو د ادارې نه عاجز شوئ و، چې د ده د سیاستونو او چلندونو زېږنده وې. په دغه حال کې دی په خپل ژوند وېرېده، او غوښته یې چې څومره ژر کیږي، له کابل نه بهر شي. بیا نو ده په هماغه نیمه شپه کې خپل مشر ورور وهڅوه چې د ده پر ځای پاچا شي، که څه هم هغه نه پاچایي غوښتله او نه یې کولای شوه. پېښو بس درې ورځې وروسته دغه فیصله باطله کړه، او د کلکان حبیب الله د امیر په نامه بې له جنګ نه د کابل په تخت کښېناست.

پاچا امان الله برسېره پر دې چې اتوکراسي کوله، له پېښو نه زده کړه نه کوله. د خوست لوی پاڅون، چې څه باندې یو کال یې دوام وکړ. او ډېر ځاني او مالي تلفات یې واړول، ده ته د عبرت درس کېدلی شو، چې بیا دغسې کارونه ونه کړي، چې په هغو سره خلک وپاریږي، او امنیت ګډوډ شي. خو ده څلور کاله وروسته د دغسې سمونونو په کولو پیل وکړ چې له وخت نه ډېر د مخه، غېر ضروري، پاروونکي او د سلیم عقل پر خلاف وو. د دغو ټولو پایله دا شوه چې د پاچا له ګوښه کېدو نه وروسته د نهو میاشتو په بهیر کې د هیواد د دوو لویو ژبو ویونکي د لومړي ځل لپاره سره و جنګیږي. د پاچا ټول سمونونه په صفر کې ضرب شي، په کابل ښار کې سمونپال زلمیان وځپل شي، د قانون او قانوني حکومت مفکوره هوا وکړي، د کابل ښار نژدې ټول کورونه چور شي، دولتي خزانه له پیسو نه خالي او د عصري کېدلو غورځنګ په ټپه ودریږي، او افغانستان کلونه بېرته پاتې شي.

د اماني دورې له تاریخ سره بې کچه مینه او تنده

ښاغلئ زماني وايي چې دی " د اماني دورې سره بې کچې مینه او تنده لري." ګمان نه کوم چې دی د دغې جملې په مانا پوهیږي. دا د یوه عاقل وینا کېدلی نه شي. د دغې وینا له مخې د دغې دورې له ټولو هغو پېښو سره، چې د دغې دورې تاریخ جوړوي، "بې کچې مینه" لرل، احساساتي، د منطق اوحتی د عقل پر خلاف وینا ده. د دغې دورې پېښې سره متضادې اوځینې یې ترخې هم دي. لا مهمه داده چې دی د دغې وینا له مخې د اماني دورې له تاریخ سره افاقي او بې غرضه کېدلی نشي، او هر څه چې یې په اړه وايي اولیکي، پارتیزاني او یو اړخیز به وي. انتقادي کېدلی خو هیڅ نه شي. په اړه یې د نورو انتقادي لیکنې زغملی هم نه شي. دا د علمي

(c) ketabton.com: The Digital Library

میتود برخلاف وینا ده چي د پښتنو له پوهیدلو سره مرسته کولی نه شي. دا دغسي یو احساساتي دریځ دئ چي که هغه ته له یوه اړخ نه وکتل شي، وبه ویل شي چي کوم هغه "مین" چي له خپلي "میني" سره بې کچه مینه لري، د ناهیلي توب په حال کې ممکن افراطي عمل او حتی انتحار ته لاس کړي، او که دغسي مین د شوروي اتحاد د ستالین یا د کمبودیا د پول پوت په شان د دولت واکمن شي، د ملیونونو انسانانو قاتل هم کېدلی شي.

د ښاغلي زماني دغه لیکنې هم افراطي روحیه لري. په هغو کې د دغه اماتور له خوا کتري، تومتونه او بې بنسټه حکمونه لږ نه دي، چي د هغو له مخې ویل کېدلی شي هغه بې سویه، او لکه چې د کوڅې د خلکو وي. غټ مثال یې دادئ چې دی د امان الله په اړه زما کتابګوټئ "هماغه د انګرېزانو له فتنو نه ډک تبلیغات" ګڼي. زه به خوښ وای چي که ده خپل دغه حکم شرح کړئ، او "له فتنو نه ډک تبلیغات" یې په ګوته کړي وای. ده دغه کار نه دئ کړئ، او کولی یې هم نه شي، ځکه چې د دغه کتابګوټي ټول موضوعات د هغه وخت په نورو لیکنو کي هم ذکر شوي دي، او لکه چي د مخه مي شرح کړي، د هغه لیکونکئ منشي علي احمد (شالیزی مومند) دئ، نه شیخ محبوب علي. او بله دا چي لکه چي د مخه مې پوره بیان کړئ، دا د برتانیې حکومت یا د هند برتانوي حکومت نه و، چې د پاچا امان الله د پاچایي په نسکورېدلو کې یې لاس لاره، او دا پخپله پاچا و چې د خپلې پاچایي د نسکورېدلو لامل شو- په خلکو باندي د نه منل کېدلو پروګرامونو په عملي کولو، او د خپلي زورواکي او اتوکراسي له امله. ښاغلی زماني له خپل ذهن نه بس حکم صادر کړئ دئ، لکه دی چې یې په اړه د صلاحیت خاوند وي. دی په دې نه پوهیږي یا د خپل پارتیزاني دریځ له مخې د دې درک کولی نه شي، چي عمومي حکمونه باید د پیښنو پر بنسټ ولاړ وي، او که نه هغه به عندي وي. ده بس په لوېدیځ کې د ویبساټونو د ازادو خپرونو نه په استفادې سره پورتنی حکم او دغسې نور حکمونه صادر کړي، او هغه او از ته یې غوږ نه دئ نیولئ، چې هر څوک یې په ځان کې لري. حال دا چي له آزادی نه ناوړه استفاده د سلیم عقل د خاوند علامه نه ده، او د سلیم عقل خاوند تقاضا دا ده چي یو څوک په هر حال او د هرې موضوع په اړه چې وي، د عقلي او اخلاقي قضاوت له مخې وینا، لیکنه، عمل او چلند وکړي.

خو زما د کتابګوټي د یوې جملې په اړه، د ښاغلي زماني اعتراض د یادولو وړ دئ، او هغه داچي دی وا یي، چې ما د غلام محی الدین ارتي نوم په لوی لاس په غلام محی الدین انیس بدل کړئ دئ. که دی د علمي او دقیقو لیکنو په مقررو پوهېدلای دغسي حکم به یې نه وای کړئ. ما چې د غلام محی الدین د نامه په اخیر کي لقب په دغې علامې [ ] کې نیولئ دئ مانا یې داده چې په متن کې یوازي غلام محی الدین و، او ما په دغې علامې کي دننه د انیس لقب اضافه کړئ، چې هغه وخت ماته مالوم نه و او دا په دقیقو لیکنو کې یو منل شوئ دود دئ چې لیکوال چې له کومې منبع نه نقل کوي، باید هغسي یې نقل کړي، چې په اصل متن کې وي؛ حتی که

(c) ketabton.com: The Digital Library

غلط هم وي. په هغو کي د هر ډول تغير راوړلو لپاره خاصې علامې وضع شوي دي، چې د هغو له مخې ما د انيس تخلص په دغې علامې [ ] ښودلئ دئ. ښاغلئ زماني دي په خپله ناپوهي اعتراض وکړي نه په بل چا.

دا چي ښاغلئ زماني د اماني دورې له تاريخ سره " بې کچه مينه" لري، يو لامل به يې دا وي، پاچا امان الله ويل چي دی انقلابي دئ، او غواړي د خلکو په ژوند کې انقلابي تحول راولي. ښاغلئ زماني چي، د ډېرو روايتونو له مخې، ماوست دئ، انقلابي به هم و. انقلاب او ماويزم ديوې سکې دوه مخونه دي. ښاغلئ زماني پر افغانستان باندي د شورويانو د يرغل په وخت کي په پېښور کې د استريا د کومېټې غړئ و. د دغي کومېټې ډېر افغان غړي ماوستان وو، او دوی د نورو افغانانو په شان د شوروي او د هغه د لاسپوڅي رجيم پر ضد فعاليت کاوه. په کابل کي پرچمي رجيم هم ماوستان ځپل. دغه رجيم خپل نور سخت مخالفان هم د ماوستانو په تور بندي کول او کړول. افغان ماوستانو هم په پېښور کې د خپلي ايدیالوجۍ لپاره هم فعاليت کاوه، لکه نورو ګوندونو او کسانو چي همدغسي کول. طبي ډاکټر، سعادت شګيوال، چي زما دوست و، هم د پورته کمېټې غړئ و. خو هغه د يوه ټينګ هيوادپال افغان ملتي په توګه ماوستي، اخواني، خلقي او ستمي ډلي هم وطن ته خطرناکې ګڼلې، او پر ضد يې فعاليت کاوه. له همدې امله به و، چي دی په پېښور کي په کومه نښته کې ترور شو. په پېښور کې د هغه ترور د ماوستانو کار ګڼل کېده. که څه هم هلته د نوميالیو افغانانو په ترور کې اسلامي حزب نوم ګټلئ و. پېښور د افغان ملي جهاد په دوره کې د ترور غټ مرکز شوئ و. له همدې امله به و، چې د افغان ډاکټرانو د اتحاديې مشر، ښاغلي نسيم جواد، کوم بل ملک ته کډه وکړه. تر هغه د مخه يې ما ته ويلي و، چي له پېښور نه پښې وباسه، چې د اروابښاد پوهاند مجروح په شان ترور نه شې. د هغه له بيا مهاجر کېدلو نه وروسته ښاغلي زماني د هغه ځای ونيوه. په ده باندي هم، چي په ماوست يادېده، په کومي نښتې کې ناکامه تروريستي حمله وشوه، او دی د علاج لپاره استريا يا ناروي ته واستول شو. دی تر اوسه هم لږ څه عيبي دئ. په دغه ډول د ښاغلي زماني د ژوند فعاله برخه په مخالفت، ضديت، پټو فعاليتونو او ګوندي مبارزو کې تېره شوې، نه په طبي يا علمي کارونو يا ليکنو کې، خو په ښکاره مؤدب دئ. د ده دغه مبارزه ايزه خاصه د ده له هغو ليکونو نه هم جوته ده، چي زما په اړه يې کړي، او هغه يې د يو څو نورو همفکرو له ليکنو سره يوځای چاپ کړي، او يوځای بل ځای يې په غونډو کې ويشي. په دې ډول ده دغه موضوع سياسي او پروپاګنډي کړې ده.

د ښاغلي زماني دغه کار د ده د مخينې په نظر کې نيولو سره عجب نه ښکاري. د حيراني ځای دا دئ چي دی دلته په شمالي کليفورنيا کې هم کوښښ کوي چي د افغان کلتوري ټولنې نه د خپلو شخصي مقصدونو په لار کي استفاده وکړي. دی په پوره شوق د خپلواکۍ ګټلو په ياد غونډو کې، چي دغه ټولنه يې هر کال لمانځي، څلرمه جبهه يادوي، چي هغه، د ده په نظر، د ده نيکه ميرزمان کونړي پر مخ بېوله. حقيقت دا دئ چې د خپلواکۍ په جګړه کې، نه څلرمه جبهه وه او نه ميرزمان د هغې سروال و. دا بل څه نه بلکي د افغان تاريخ مسخ کول دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خپلواکۍ په جګړه کې په دغو درو جبهو کې فعالیت کېده: د خیبر جبهه د سپه سالار صالح محمد په قوماندانۍ، د پکتیا جبهه د جنرال محمد نادر په قوماندانۍ، او د کندهار جبهه د سردار عبدالقدوس په قوماندانۍ. غبار (۷۵۸-۷۲۸) دغه جبهې د محاذ په نامه یادوي او شمېر یې د دغو قوماندانانو په قوماندانۍ داسې ښيي: د خیبر محاذ، د چترال محاذ، د قندهار محاذ، د پکتیا محاذ، د وزیرستان محاذ، د پیواړ محاذ، او د تل محاذ. او دی بیا عقب جبهه کابل ښیي چې د هغه په نظر هلته "... از نظر سوق الجیشي کدام مرکز عالي سوق و اداره اردوی افغانستان وجود نداشت." دلته موږ له اسمار او چترال نه غږېږو، چې د هوايي قوې د مروج کېدلو نه د مخه یې لږ و ډېر د خیبر په شان اهمیت لاره. په لرغوني مهال کې، له منځنۍ اسیا نه په هند باندې یرغلونه او مهاجرتونه شوي دي: د خیبر له لارې نه ډېر، او د چترال له لارې نه تر هغه لږ. چترال په جغرافیایي لحاظ د کونړ د درې سر دئ، چې د ستر احمد شاه له وخت نه د افغانستان یوه برخه وه. د نونسمې پېړۍ په وروستۍ لسیزه کې امیر عبدالرحمن او د باجوړ نوئ په واک رسېدلئ، عمرا خان، په اتفاق یو حکمران د مهتر په نامه په واک کړ، خو برتانوي هند، د چترال د ستراجیکي اهمیت له امله پرې حمله وکړه، هغه یې ونیوه، او یوه قوه یې هلته پر ځای کړه، د دې لپاره که روسیه له دغې لارې یا د شا له خوا د هند په لور سوقیات وکړي، مخه یې ونیسي.

بل کال (۱۸۹۲) امیر عبدالرحمن د پخواني کافرستان له لاندې کولو نه وروسته د باشګل یا بازګل مهمه او اوږده، لویه دره، چې له اسمار نه تر منجان غځېدلې ده، د تګ راتګ او سوداګرۍ لپاره پراخه او تیاره کړه، په اصل کې په دغه مقصد چې که روسیه په هند باندې یرغل کوي، دغه لنډه لار به غوره کړي، چې په دغه حال کې به نور پراخ افغانستان له خطر نه بچ وي. دغه حمله و نه شوه، او کېدل یې هم ګران وه، خو د برتانوي هند چارواکي هغه وخت د دغسې حملې وېره په قوت لرله. په هر حال له هغه کال (۱۸۹۵) نه چترال اول د برتانوي هند او بیا د پاکستان تر قبضې لاندې شو. د پاکستان دغه قبضه ممکن یوه ورځ پخپله کونړ ته خطر وګرځي. پاکستان په ژمي کې شاوخوا شپږ میاشتې، د مځکې یاني د دیر درې له لارې چترال ته د واورو له امله ورتللی نه شي، او د کونړ له لارې ورته تللای شي. خو چترال د خپلواکۍ په جګړه کې، چې پخپله افغانستان پرې پیل کړې و، چندان مهم نه و. په اسمار کې هم یوه وړه قوه د جنرال عبدالوکیل نورستاني په قوماندانۍ پرته وه.

د غبار په وینا (۷۲۰) د خپلواکۍ جګړې په اخیر کې، چې سپاه سالار صالح محمد په شا شوئ و "قوه افغاني از کنر در داخل علاقه چترال هجوم کرد. جنګ بین طرفین اغاز ګردید، ولي این جنګ ها قاطع نبود، تا متارکه امضا شد، و قوه افغاني مراجعت کرد." غبار دا هم وايي چې، میرزمان کونړي د ډېرو نورو افغانانو په شان د خپلواکۍ په پلوي او د انګریزانو په مخالفت تبلیغ کاوه. ارواښاد سید شمس الدین، چې هغه وخت ځوان و، وايي چې: "میر زمان خان ... در جنګ استقلال در بریکوت (کنر) اشتراک کرد." (مجروح، ۴۲). بریکوټ چې د نورستان یو ښارګوټئ، یاني د افغانستان یوه برخه ده، د جنګ ډګر نه و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو ښاغلئ زماني ټينګ دئ چي د خپلواکۍ په جګړه کې د ده نيکه ځلرمه جبهه پرانيستلې او پر مخ بېوله. دا چي دی وايي د اماني دورې له تاريخ سره بې کچې مينه او تنده لري، په اصل کې شايد له همدې امله وي چي پاچا امان الله مير زمان له يوه عادي حال نه د خانۍ او اعتبار لوړ مقام ته رسولئ و. دلته دهغه په اړه يو څه ليکل ضروري ښکاري. ښاغلئ زماني چي زما په اړه ليکني کړي، وروسته له هغه و چي ما يوه شپه د ملګرو په مخ کې د ځلورمي جبهې د جعلتوب او له خلکو سره د ده د نيکه د زور زياتي په اړه يو څه ويلي و، چي دی يې پارولئ او بيا يې دغه ليکنه وکړه. زه دلته د موضوع په اجتماعي اړخ يوڅه ليکم، او که زماني خپلې ليکنې ته د کمپين او مبارزې شکل نه وای ورکړئ ، ما به دغه ليکنه هم نه وای کړې. اوس نو که کورنۍ يې، او په خاص ډول د هغه شخصي کورنۍ، چي زه ورته په درنه سترګه ګورم، څه ګيله لري، هغه دي پخپله له ده څخه وکړي. زه به دغه موضوع په هيڅ ډول شخصي نه کړم.

لوی مجروح وايي چي " در کنر هم صافي ها (با مير زمان خان که از خوانين و ملکان بزرګ بشمار ميرفت) تصادم کردند و جنګ ها و زد و خورد های متعددی صورت ګرفت. مير زمان خان که از ملاکين کنر بشمار ميرفت خود او مرد فعال و جاه طلبي بود که بانجام اجاره درای [داري] های مالياتي با حکومت های محلي ثروت و اعتباري مزيدي اندوخت بعد باتهام يک واقعه جنايي در زمان حبيب الله خان محبوس شد و بعد از فوت امير حبيب الله خان محبوسين سياسي و سرکردګان قومي را امان الله از محبس رها کرد و انها را باشتراک در جنګ استقلال سوق داد مردم را به اماکن خود فرستاد و مير زمان خان باين ترتيب از حبس رها شد و در جنګ استقلال در بريکوت (کنر) اشتراک کرد و با استقرار رژيم اماني او هم بر اعتبار و قدرت خود در ولايت کنر افزود و از حسن نظر و اعتبار دولت بهره کافي برداشت. اما بالاخره شخصي ګشت که ديګر در کنر نمي ګنجيد و با قيام صافي ها و نارضايي مردم مواجه شد." (مجروح، ۴۱-۴۲)

د عزيز هندي په وينا (۱۵۸) مير زمان کونړي "... له يوه معمولي حالت نه ... پرمختګ کړئ و." دغه "معمولي حال" يوه مبهمه افاده ده، او زه نه غواړم په اړه يې څه ووايم.

داسي ښکاري چي مير زمان د منګلو له پاڅون نه وروسته په کونړ کې د لا غټ مقام ګټلو په فکر کې شوئ و، که څه هم قومي بنسټ يې نه لاره، بيا هم د عزيز هندي په وينا (۲۵۴-۲۵۲) (... کله چي [ميرزمان] د منګلو د پاڅون ټکولو نه وروسته د خپل لښکر [ايله جاري] سره سيمي ته ورغئ، نو په فکر کي يې بدلون راغئ او په خپل سر شو. اوس يې په منظمه توګه نقاره وهله او په خپلو سرتېرو يې پرېډ (تمرين) کاوه او " کله چي د ده ظلمونه خلکو وليدل، هغه يې و نه زغمل او د ده پر ضد يې پاڅون وکړ." اخر خبره حکومت ته ورسېده. حکومت اول برګېډ احمد جان، او د هغه د ناکامۍ نه وروسته يو بل ستر افسر هلته واستاوه. هغه هم امنيت ښه ټينګولی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونه شو. بیا پخپله پاچا جلال اباد ته لاړ. " پاچا له هغه سره په ډېره نرمي چلند وکړ، سره له دې چې وروسته (له ده څخه) ۹ سوه انګریزي توپک او څو لکه مرمۍ راووتې." (عزیز هندي، ۲۵۲)

پاچا امان الله به ځکه چې میر زمان یې په خپل سر پرې ایښئ و، چې مور یې هغه "زوي" بللئ او "هغه به تل زیات شمېر سوغاتونه هغې ته لېږل." (عزیز هندي، ۲۵۳) لکه د مخه چې ویل شوي، پاچا د خپلې مور په سپارښتنه زیاتره نائب الحکومه ګان، بارکزیان، مقرر کړي وو. میر زمان یې هم د هغې په خاطر په خپل سر پرې ایښئ و. پاچا به له دې امله هم د خپلې مور سپارښتني منلې، چې هغې خپل ورارہ، والي علي احمد، چې د پاچایي خیال یې لاره، سرکښۍ ته نه پرېښود. خو میر زمان د پاچا او د هغه د مور په ډاډېنې "... د پاچا په رعیت ... تېری کاوه: محلي حاکمانو له وېرې د ده سره هیڅ نه شول ویلای او آن د شاوخوا د حاکمانو وهل ټکول د ده لپاره معمولي خبره وه." " د ده د نوکرانو د ظلمونو څخه هم څوک خوندي نه وو، او په خپلو ګاونډیو خانانو باندي یې هم ډول ډول تیري کول، او د دوی مځکې یې په خپلو مځکو ګډولې." (عزیز هندي، ۲۵۳) د همدغې زور زیاتي پایله له خلکو سره نښتې او " ... شهرت امان الله خان به بیدیني هم مزید علت گشت." مجروح دا هم وایي چې " عم ما [سید زیور شاه] از عناصر ناراض از دولت بشمار رفت. این زد وخورد ها چهار سال کنر را نا آرام ساخت. بالاخره با این تصمیم اخر حکومت ارامي در منطقه اعاده شد. چند نفر از سرکردگان شنواري کنر اعدام گشتند که این کشتن و بستن، کینه و انتقام را در دل مردم و مقابل خان مذکور بیشتر کرد و عواقب آن برای خان ناگوار تمام شد." (مجروح، ۴۲)

مجروح د دغو پېښو نېټه نه ورکوي. دا هم نه وایي چې حکومت له میر زمان سره څه وکړل. دا چې عزیز هندي وایي چې میر زمان د شنوارو له پاڅون نه د مخه په کابل کې "شاهي نظر بند و"، ممکن د دغو پېښو له امله وي. خو دا دغسې نظر بندي وه چې، هغه له کابل څخه یو ازې خپلې سیمې ته تللی نه شو. کورنۍ یې هم ورسره وه، او په کونړ کې یې جایداد هم پر ځای و. پر دې برسېره هلته په کابل کې " ... د فرقه مشرۍ رتبه ورکړل شوې وه." (عزیز هندي، ۲۵۲) سردار شیر احمد چې د شنوارو د پاڅون په ځپلو کې پاتې راغئ، او د جلال اباد ښار تر خطر لاندې شو، حکومت میر زمان کونړ ته هلته واستاوه، چې د مومندو له ایله جاري او سرکاري پوځ سره په ګډه جلال اباد وساتي. خو د عزیز هندي په نظر " ... د دې کار د تر سره کولو لپاره میر زمان کونړي په هیڅ ډول موزون نه و. هغه په لومړي سر کې په خپله سیمه کې د بد نوم خاوند و، او مومندو او نورو زیات خلکو [خلک] د ده د وینو تږي و." او هلته " د میر زمان خان د رسېدو سره سم ... د حکومت هڅې له ناکامۍ سره مخ شوې" او دغو " ... دښمنو قبیلو او فرقو ته د بدل اخیستنې لپاره په زړه پوري موقع په لاس ورغله ... هغوی په میر زمان کونړي او د هغه په پلویانو برید وکړ. نتیجه دا شوه چې له لږې مودې وروسته دی او د ده لښکر یې و ځاپه." (عزیز هندي، ۲۵۷) په یوه روایت د میر زمان یو زوی هم د جلال اباد په جګړه کې تلف شوئ و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د میر زمان کونړي اساسي ضعف په خپلې سیمې کې و؛ هلته یې نه یوازې قومي بنسټ نه لاره، لوی قومونه لکه ساپي، شنواري او مومند ورسره مخالف وو. یوازې حکومت د ده ولي نعمت، او د ده د خانۍ او قدرت سرچینه وه، او همدا چې دغه سرچینه یاني د پاچا امان الله پاچایي نظام مخ په لړزېدلو شو، د ده خاني هم مخ په ختمېدلو شوه. پاچا چې له کابل نه د کندهار په لور روان شو، په کونړ کې ګډوډي شوه. ساپیان او شنواري د محلي حکومت پر ضد فعال شول. مجروح په دې اړه اوږد غږېږي. په لنډه توګه، میر زمان، چې له اویا وسله والو ساتندیانو سره ګرځېده، په چغه سرای (اوسني اسد اباد) کې له سید شمس الدین سره مخ شو. په دغه وخت کې دوی ټول د مجروح د کلي، یاني شین کوړک په خوا روان وو، چې له شیګل سره نژدې پروت دئ، چې زیاتره اوسېدونکي یې شنواري دي. میر زمان مجروح ته وویل چې غواړي اسمار د ده په مشوره له محاصرې څخه خلاص کړي. مجروح وایي چې هغه راته وویل چې " بعضي مردمان اوباش قریه تصمیم دارند بر من حمله کنند و شنیده ام انها برای همدستان خود به قریه های دیگر قاصدان و خبر رسانان فرستاده اند ." (مجروح، **۵۰**) له دغو خلکو نه مطلب ساپیان وو، چې له بادیل او دیوه ګل نه ولاړ شوي، او د پېچ درې له ساپیانو سره یې په ګډه د چغه سرای ولایت مرکز نیولئ وو. مجروح په آس سور، ځان خپل کلي، شین کوړک، ته ورسوه. میر زمان له خپلو ملګرو سره پیاده، د ماښام په مهال شین کوړک ته ورسېد. مجروح وروسته له هغه چې په خپل میلمستون کې یې د هغو عزت وکړ، د هغه ملګري یې د وطني دود له مخې په نورو کورونو ووېشل. نور نو د هغه په ژبه " خودم به خوابگاه رفتم. لحظه یي بعد صدای فیر تفنگ شنیدم. و از بستر برجستم که طرف مهمانخانه بروم. دیدم در بزرگ قلعه از طرف بیرون بسته و زنجیر شده است. بر سر بام بر آمدم و صدای غلغله و صدای تفنگ ها را زیاد تر شنیدم. دیدم که راه برامدن از سربام موجود نیست. فرود امدم. در بین حویلي نا آرام و منتظر استاده ماندم که صدای کشودن در کلان بلند شد. به انطرف دویدم. ان ناظر امور ما را دیدم که در راه کشوده سات [است]. گفت خان صاحب را متاسفانه کشتند، و این شر ذمه قلیل اوباش به عجله کار خود را انجام دادند." (مجروح، **۵۰-۵۱**)

مجروح نه وایي چې دغه وژنه په مشخص ډول د چا کار و. له لیکنې نه یې ښکاري چې دا د ساپیانو کار وي. خو څنګه چې دغه دواړه قومونه له هغه نه د انتقام اخیستلو په انتظار وو، او مهم کارونه یې په ګډه کول، احتمال لري چې دغه وژنه د دواړو کار وي. په هر حال دغه پېښه به د **۱۹۲۹** کال د جنوري په اخر کې شوې وي.

په پای کې به د دغې لیکنې مهم ټکي له یو څو تبصرو سره په لنډ ډول بیان شي.

د ښاغلي زماني دغه حکم چې د امان الله د سقوط پاټو لیکوال برتانوی سکرتر، شیخ محبوب علي دئ، هم سم نه دئ. د هغو لیکونکئ اروا ښاد علي احمد (شالیزي مومند) دی، چې د پاچا په ټوله دوره کې د هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

منشي و. امريکايي ليکواله، ريه ستيوارټ، او د منشي علي احمد وراره، ښاغلئ مهدي شاليزي،همدغسي وايي. وروستی چې اوس په سويس کي اوسيږي، او په افغانستان کي يې په حربي پوهنتون کي استادي کوله، وايي چي تره يې د پاچا په ټوله موده کې د هغه منشي و، او کوټي ته هم ورسره لاړ، او بيا بيرته وطن ته ستون شو. دغه پاڼې هم يا په ۱۹۲۹ يا په ۱۹۳۰ کي تهيه شوي دي، ياني هغه وخت چي دی هلته و، نه محبوب علي. اساسي دا هم ده چي پاچا چي له کندهار نه د کابل په نيت غزني ته رسېدلئ و، هغه وخت شيخ محبوب علي په افغانستان کي نه و. هغه وخت په کابل کي د برتانوي هند سفارت تړل شوئ و. د معاصر ليکوال سيد رسول په وينا " در ۲۰ فبروري همفريز، سفير انگليس، در کابل به عطا الحق وزير خارجه رژيم حبيب الله اطلاع داد که حکومت انگليس قصد دارد سفارتخانه اش را از کابل خارج نمايد. ... عطا الحق هر قدر کوشيد همفريز را قانع سازد که دولت روز به روز بر اوضاع مسلط ميگردد. ... اما سفير انگليس حاضر نشد از نظرش بگذرد." و " چون زمستان شديد و ميدان هايي کابل نسبت برف باري مسدود بود، عملي شدن اين برنامه براى چند روز معطل ماند. در دو روز آينده آن "همفريز" تمام اسناد و اوراق سفارت انگليس در کابل را آتش زد، و به تاريخ ۲۵ فبروري که هوا خوب شد، تمام اعضاى سفارت در هشت طياره عازم پشاور گرديدند، و رحمت خان را به حيث نماينده انگليس در کابل گذاشتند." (سيد رسول، ۴۷-۴۸)

خو ښاغلئ زماني وايي چې " دا ليکنه د منشي علي احمد خان نه ده. دی د دربار منشي هم نه و، او نه د خپل موقف پر اساس کره او دقيق معلومات درلودلي شو." دغه جمله سر پايه ناسمه او د هغه د ذهن زيږنده ده. د محترم مهدي شاليزي له قول نه د مخه ويل شوي چي تره يې، ارواښاد منشي علي احمد د فارسي ادبياتو او د کلاسيکو اشعارو علاقمن، او په ديني چارو کي لاربنود و، او پر دې ټولو برسېره د تاريخ غزنين په نامه يې لاسي ليکنه هم لرله، چي د صدراعظم محمد هاشم په وخت کې له چاپ نه پاتي او لادرکه شوه. خو د ارواښاد فرهنگ د افغانستان در پنج قرن اخير له مخي دغه ناخپره شوې ليکنه له ارواښاد سيد قاسم رښتيا سره وه، چي ده به له هغه په خپل اثر کي استفاده هم کړې وي، او اوس د منشي د کورنۍ غړي کوښښ کوي هغه پيدا او خپره کړي.

د ښاغلي زماني بله افسانه دا ده چي " دولت انگليس ده سال زحمت کشيد تا دولت امانيه را با پروگرامش معدوم کند." ډېر حيرانوونکئ فکر! په دغه حيرانوونکي بې بنسټه حکم د مخه پوره گرېدلئ يم. دلته به دغومره ووايم چي پخپله پاچا امان الله په کندهار کې له يوه امريکايي جورنالست سره په يوې مرکې کي د برتانوي هند حکومت په خپلې ناکامۍ کې تبرئه کړئ، او پر هغه سربېره يې دا هم ويلي و چي دا افغانستان ملايانو د هغه مخالفت کړئ، بې له دې نه چي له چانه يې پيسې تر لاسه کړي وي. خو د ښاغلي زماني له دغو ليکنو نه ښرگنده ده، چي دی د خپلي خاصي ايديالوجۍ له مخيله "انگليسانو" سره دغسي ټينگ مخالف دئ،

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي د پاچا دغه خبره به هم و نه مني. او که ممکنه وای ورته به يې عرض کړئ وای چي صاحبه! تاسي چي له وطن نه په وتلو مجبور شوئ، دا ستا پر ضد د انګريزانو د توطئو او دسيسو له امله ده، نه د افغانانو د مخالفت له امله.

ښاغلئ زماني دا هم وايي، چي همفريز " ... د انګريزي دسيسو او توطيو په جوړولو کي خورا ستره برخه درلوده." د ده مطلب دادئ چي پاچا امان الله د همفريز په " دسيسو او توطيو" سره ناکام او له وطن نه په وتلو سره مجبور شو. دی به په دې نه پوهيږي چي يو سفير د کوربه او د خپل حکومت تر مينځ يوه ديپلوماتيکي واسطه ده او وظيفه يې دا نه ده چي د کوربه حکومت په وړاندي سياست وضع کړي. دی به د کوربه حکومت په اړه خپل حکومت ته راپور تهيه کړي، او نظر ورکړي، خو دا د هغه د حکومت صلاحيت دئ، چي په اړه يې سياست وضع کړي. لکه چي په متن کې د مخه شرح شوې د برتانوي هند، او د برتانيې د حکومتونو سياست دا و، چې پاچا امان الله پر خپل مقام پاتي وي. دغه نظر هم ډېر اوربدل کيږي، چي د کلکان حبيب الله په کابل باندي د حملې په وخت کي زخمي شو، او د برتانيي په سفارت کي يې درملنه وشوه. دغه اوازه حقيقت کېدلی نه شي، په دې چي حکومتي قواوو، له هغه سره ارګ ته د تللو په حال کي ښتي نه دي کړي. حکومتي چارواکي د هغه په حملې خبر نه وو، او تياري يې هم نه درلود. دا يوازي شاهي رساله وه، چي په خپل ټينګ مقاومت سره يې حبيب الله او ډله يې په شا تلو ته مجبوره کړه. او له هغه وروسته و، چي حکومتي پوځيان ورپسې شول، او له يو څو ښتو وروسته، حبيب الله او ملګرو يې په باغ بالا کي سنګر ونيوه، او مقابلې وشوې چي نژدې ديارلس ورځي يې دوام وکړ. په همدغه وخت کې و، چي دی په کومه ښته کي په هوايي بمبارۍ سره په اوږه په شرپنل يا چره ولګېد، او زخمي شو، او يرغلګر وار په وار له ډګر نه په شا شول، او پخپله حبيب الله اول پغمان ته لاړ. په کوم ځای کي مې لوستي چي هلته کوم برتانوي جراح د هغه درملنه وکړه، خو د هغه زخم په اصل کې کاري نه و. پاچا امان الله د حبيب الله د يرغل په اړه دغومره ويلې چي ارګ ته د راتګ په وخت کې کوم برتانوي چارواکي يا سفير له حبيب الله سره ليدلي او خبري کړي وې، خو هغه په دې اړه چي سفارت مامون وي.

ښاغلئ زماني د شنوارو پاڅون هم د برتانوي قونسل، جهان ګير خان، په لمسه بولي، او وايي چي ده "... در اغتشاش شنوار رول مهمی را ايفا نمود." له زماني نه پرته به دا څوک ومني چي يو خارجي قونسل د شنوارو په شان يو لوی قوم د خپل پاچا پر ضد پاڅون ولمسولی شي. دغه پاڅون ډېر اساسي عوامل لرل، چي شرح يې د مخه شوې ده. هو، د پاچا امان الله د وخت په نا ارامیو کې برتانوي چارواکو ډېر کوښښ کاوه، چي څنګه چې دوی د خپل امنيت په اړه د حکومت د امنيتي قواوو باندي ډاډه کېدلی نه شي، دوی بايد دغسي چلند ونه کړي، چي په دوي د مکناتېن او کوګناري کاني و نه شي، چي په افغان- انګليس په لومړۍ او دوهمه جګړه کي وژل شوي وو. همفريز، چي له دغو پيښو ښخه خبر و، کوښښ کاوه چي په نا ارام افغانستان کې د ده او د ملګرو ژوند

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوندي وي، او د خطر په وخت کې ترېنه ووزي. ده د حبيب الله کلکاني د اميري په وخت کې، د ۱۹۳۰ کال د فبروري په ۲۵ مه همدغسې وکړل. ده د هغه واکمنۍ نه پاتې کېدونکې ګڼله، او فکر يې کاوه چې ناارامي به نوره هم ډېره شي. ده حتی د نورو لوېديځو هيوادو د سفارتونو چارواکي هم وهڅول چې له کابل نه په برتانوي الوتکو کې پېښور ته لاړ شي، او هغوی همدغسې وکړل. په کابل کې د شوروي اتحاد او ترکيې سفارتونه پاتې شول. تر ډېره اندازه د دغه همفريز په کوښښونو د امير حبيب الله رجيم بين المللي حيثيت و نه موند.

ښاغلي زماني چې زما په اړه دغه ليکنه کړې په اصل کې له شخصي نظر نه کړې ده. ما په يوه مجلس کې د ده نيکه په هغو الفاظو ياد کړئ و، چې د مخه يې ذکر شوئ دئ. ما داهم ويلي و، چې د خپلواکۍ په جګړه کې ځلورمه جبهه نه وه، خو دی ټينګ دئ چې ځلورمه جبهه وه او سروالي يې هم د ده نيکه کوله. دا بل څه نه بس د افغاني تاريخ مسخ کول دي. دی دا هم خيال کوي، پاچا امان الله، چې د ده نيکه يې، چې د امير حبيب الله په وخت کې، په کومې جنايي موضوع کې بندي شوئ و، له محبس نه ازاد کړي، او د اعتبار او حيثيت خاوند کړئ و، سپېڅلئ او له انتقادو نه اخوا دئ. دی په دې نه پوهيږي، هيڅ انسان- پاچا وي، يا پير يا ولي-سپېڅلئ او له انتقاد نه آخوا نه دئ. د معاصر مهال په دولتونو کې، هغه هم د پاچا امان الله په شان، چې په خپله خوښه يې حکومت کاوه. سياستونو او چلندونه په اساسي ډول مهم دي، په دې چې هغه په ټول ولس اثر کوي، او که يې وتوروي، دهغو په وړاندې غبرګونونه ښيي. دوی په واقع کې په دغسې موضوعګانو کې د خپل وخت قاضيان دي، او دا د تاريخپوه دنده ده، چې دغه ټول څه په نظر کې ونيسي، او هغه په افاقي ډول د هغه وخت د ليکنو پر بنسټ شرح او بيان کړي. سياسي تاريخ په حقيقت کې همدغه وي. ما په خپل کتآبګوتې کې، د پاچا امان الله په اړه دغه ټول په نظر کې نيولي، خو ښاغلئ زماني دا ټول هسې " د انګريزانو د فتنو نه ډک تبليغات" ګڼي. دي چې د امان الله له " دورې سره بې کچې مينه او تنده" لري، له دې نه عاجز شوئ چې د هغو درک وکړي.

نو د ده په اړه زما هغه وينا سمه ده، چې د مخه مې په همدغې ليکنې کې کړې، او هغه دا چې " د ښاغلي زماني د ژوند فعاله برخه په مخالفت، ضديت، پټو فعاليتونو او ګوندي مبارزو کې تېره شوې، نه په طبي او علمي کارونو کي." ده د همدغه فکر له مخې، زما په اړه له تومتونو، کترو او بې بنسټه حکومونو نه ډکې ليکنې هم په پښتو او هم په فارسي کې په افغان-جرمن ويبسايټ کې خپرې کړې. ده په دې هم بسيا نه ده کړې، او هغه يې بيا له يو څو ورته ليکنو سره يو ځای چاپ کړي او يو وخت بل وخت يې په غونډو کې ويشي. دی خيال کوي چې دا هم ګوندي مبارزه ده او دی چې په هغې کې مهارت لري، نوم به وګټي. له ده نه چې له ليسانس نه پورته تصديق په لرلو سره ځانله ډاکټر وايي، داسي توقع کېدله چې د ډاکټر په شان چلند وکړي، خو دی له دغسې چلند سره روږدئ نه دئ، او هغه يې لا په تکليف کوي. له همدې امله وه چې ده دغې موضوع ته د پوهې د شاګرد په څېر و نه کتل، او ډنډوره يې ترېنه جوړه کړه. البته هر څوک حق لري چې د هرچا په ليکنې انقاد وکړي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیمګړتیا یې، که لري، په ګوته کړي، خو لیکني یې باید په سویه او د جامعې له نظر نه وي، نه له شخصي نظره. او په هر حال کې په نظر کې ولري چي دا د اجتماعي اخلاق تقاضا ده. خو ښاغلئ زماني په دغسې لیکنې کي پاتي راغلئ، او له لیکنو او د هغو له خپرونو نه یې واضحه ده چي دي یو پروپاګندچي ماوست دئ.

په پای کې به وویل شي چې ننداره ایزي لیکني به کله کله، هغه هم د لنډي مودې له پاره، له تاوده هرکلي سره مخ شي، خو هغه به په تېره چې د شخصي غرض له مخې وي، نه دا چي تنویر ونه کړي، تېرایستل به وکړي. څوک چي په ارادي ډول د واقعیت پر خلاف لیکنه کوي، په اصل کې خپل ځان بې اعتباره کوي. نو که څوک غواړي تنویر وکړي، ورته ښایي چې لیکني یې د ثقه شواهدو او معقولو دلیلونو له مخې وي، نه د بې بنسټه حکمونو او شخصي غرضونو له مخي، لکه د ښاغلي زماني چي دي.

اوس نو د هغه کوم خواخوږي ته ښايي چي ورته وواېي چې ګوره اول زده کړه، بیا کوزده کړه، او تل رښتین اوسه، او دا چې دا یوویشتمه پېړۍ ده، او په دغې پېړۍ کې د تاریخپوه جان لوکاس په نظر " اوه! نور نو د تاریخپوه دندې اسانې نه دي. د ډېرو دلیلونو له مخې، د دغه حال په ګډون چي نور نو خلک- تعلیم کړئ وي یا نه وي، ساده نه دي." (۲۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه برخه

د ښاغلي سیستاني د لیکنو په هکله

ښاغلئ کاندید اکادیمیشن محمد اعظم سیستاني د ښاغلي زماني د لیکنو تر اثر لاندي له وطنوالو نه وغوښتل چي د پاچا امان الله په اړه زما کتابګوټئ له خپل لیست نه وباسي، یاني ویې نه لولي. ښاغلئ سیستاني به د ښاغلي زماني په شان زما دغه کتابګوټئ د " انګرېزانو له فتنو نه ډک تبلیغات " ګڼلي وي، چي په یوویشتمي پېړۍ او هغه هم په لوېديځي نړۍ کې يې دغسي چنګيزي ډول حکم صادر کړئ دئ. له دې امله د ده د لیکنو په اړه یوه لنډه لیکنه لازمي ښکاري. څنګه چي په تیرو پاڼو کي مي دا تثبیته کړه، چي د پاچا امان الله د سقوط په نامه پاڼي د اروابښاد منشي علي احمد لیکنه ده، نه د برتانوي هند د سفارت د سکرتر محبوب علي. د هغې په اړه دلته څه نه وایم. دغومره بیا وایم چي هغه وخت چي پاچا امان الله له کندهار نه د کابل په نیت غزني ته رسېدلئ و، او دغه پاڼي د هغه د دغه سفر په اړه دغسي دقیق مالومات ورکوي، چي په نورو لیکنو کې نه لیدل کیږي. او دغه وخت په کابل کې د برتانوي هند سفارت تړلئ او چارواکي يې، د محبوب علي په ګډون، له افغانستان څخه وتلي وو، د ده لپاره ممکنه نه وه چي دغسي لیکنه وکړي، په داسي حال کي چي اروابښاد منشي علي احمد له پاچا سره ملګرئ و. په دې ډول د سیستاني دغه وینا له اصلي موضوع سره هیڅ تړاو پیدا کولی نه شي، او هغه د ده د خپل ذهن محصول کیږي.

لا عجبه داده چي ښاغلي سیستاني په خپلې دغې لیکنې کې زما یو بل کتابګوټئ " سطحي " ګڼلئ، په نامه د افغان، افغانستان و مختصري از کوشش هاي افغان ها برای تشکیل دولت در هندوستان، فارس و افغانستان. دغه کتابګوټئ په ۱۹۷۸ کي د کابل پوهنتون، د ادبیاتو د پوهنځي له خوا خپور شوئ دئ. د ده دغه حکم اول د بحث له موضوع سره هیڅ ارتباط نه لاره. دی په دې نه پوهیږي چي دا دعلم او منطق مخالفه طریقه ده، چي غواړي تاسي د خپلي موضوع په اړه هغه څه ولیکئ، چي ورسره ارتباط ولري. د لا وضاحت لپاره به ووایم چي که تاسي په لابراتوار کي له هایدروجن او اکسیجن سره کوم بل عنصر ګډ کړئ، اوبه تر لاسه کولی نه شئ. داسي هم که تاسي په خپل انټرنټي پیغام کې یو توروئ کم یا زیات کړئ، پیغام به مو هدف ته و نه رسیږي. په اجتماعي موضوع ګانو کي هم د دغه اصل رعایت حتمي دئ. تاریخ خو له هغه نه پرته تاریخ کېدی نه شي. تاریخ په اصل کې د تیرو انساني پیښو بیرته رغونه ده او تاسي نه شئ کولی چي ټولي تیري شوي پیښي له سره ورغوئ، خو په هغه حال کې چي په هغو کي انتخاب وکړئ، او هغه يې بیرته و رغوئ چي، په موضوع پوري مربوطي، مهمې او تمثیل کوونکي وي، او بیا پیښي د علیت د فارمول له مخې شرح او بیان کړي. په دې ډول د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ليکونکي پوهه، تجربه او د څېړني طريقه په تاريخ ليکنه کي اساسي اهميت لري. ښاغلئ سيستاني د ښاغلي زماني په شان په خپله ليکنه کې هغه څه ننه باسي چي زړه يې غواړي، او له خپلي ليکني څخه ګډوله جوړوي. دغسي ليکنه به ادبيات يا بل څه وي، نه تاريخ، په خاص ډول چي منابع يې ثقه او د باور وړ نه وي، لکه د ښاغلي سيستاني راتلونکي ليکني چې همدغسي دي.

ښاغلي سيستاني د خپل ذهن په حکم زما افغان و افغانستان کتابګوتئ "سطحي" ګڼي، بې له دې چي محتويات او منابع يې په نظر کې ونيسي. زه عادت نه لرم خپل اثار وستايم، خو دلته مجبور يم ووايم چې زما دغه کوچنی اثر د اصلي منابعو له رويه کنبل شوئ دئ. د يوې برخې ذکر يې دلته لازمه ګڼم.

ښاغلئ سيستاني د ساموېل بېل (Samuel Beal) او سټاني جولي ين (S. Julien) ترجمې نه دي ليدلي چې د نامتو چينايي زاير، شون چونګ (زوکړي کال ۲۰۳ زېږدي)، مشهور په هيون تسانګ اثر يې په انګليسي اړولئ، وروستي دېرش کاله په هندوستان، شمالي، مرکزي او شرقي افغانستان کي ګرځېدلئ او په خپل اثر کي يې د افغان نوم په اپوکين

(O-Po-Kien) ياد کړئ.

ما په خپل دغه کتابګوتي کې د ساموېل بيل (۱۸۸۸) له متن نه په استفادې سره د سر پرسي سايکس (Sir P. Sykes) يو غلط اقتباس هم سم کړئ، چي هغه د باميان د خلکو په اړه دئ. ما ته د دواړو ترجمو په لوستلو سره مالومه شوه، چي د پروفيسر بېل په ترجمه کې د اپوکين ياني افغان کلمه ترجمه شوې نه ده. دغه نوم د پروفيسر جولي ين په ترجمه کې ترجمه شوئ، چي هغه وروسته د لرغوني هند په نامه د ايليکزاندر کننګهم د اثر اساس شوئ دئ، او هغه په ټينګه ويلي چي: " زه نزدې ډاډه يم چي د اپوکين له نامه نه د شون چونګ مقصد افغان و."

داسي هم ما په هند کې د لودي او سوري سلطنتونو بيان د اصلي منابعو پر بنسټ کړئ دئ، لکه چي د ګورګانو په وړاندي مي روښاني غورځنګ شرح او بيان کړئ دئ. د همدغو منابعو پر بنسټ په دغو فصلونو کې دغسې بصيرتونه او نظرونه وړاندي شوي دي، چي ممکن په ډيرو لويو اثرونو کې و نه مونديل شي. په فارس يا اوسني ايران باندي د هوتکو حاکميت هم د دغسي اصلي منابعو له مخې او په دغسې دقيق ډول تهيه شوئ چې حتی يو ايراني تاريخپوه ستايلئ، په داسي حال کې چې ايراني ليکوالان په عمومي ډول په فارس باندي د افغانانو غلبه "فتنه افاغنه" بولي. د دوی پرخلاف د ايران تاريخپوه داکتر يوسف متولي حقيقي د افغانستان او ايران په نامه په خپل اثر کې زما کتابګوتئ په دغه ډول ياد کړئ دئ: " محمد حسن کاکړ، مؤرخ افغاني، کتاب

(c) ketabton.com: The Digital Library

خود را در دو فصل و بیست و یک گفتار و با استفاده از منابع فارسي و اروپايي تاليف کرده است. فصل اول این کتاب با عنوان افغان و افغانستان و مربوط به تاریخ سیاسي و تمدن افغانستان تا هجوم چنگیز را و فصل دوم با عنوان افغان ها و تاسیس دولت در تاریخ سیاسي افغانستان را بعد از حمله مغول تا پایان حکومت امیر عبدالرحمن خان مورد توجه قرار داده است. مؤلف که استاد تاریخ معاصر افغانستان در دانشگاه کابل بوده درین کتاب خود گوی سبقت را از سایر مؤرخان پشتون گرا ربوده و درین راستا حاضر نه شده است که از کلمه ایران در کتاب خود استفاده کند، بلکه ازان تحت عنوان فارس یاد کرده است. مهمترین ویژه گي مثبت این کتاب ارایه دقیق منابع و مآخذ است، که باین شکل در کمتر کتب مؤرخان افغاني به چشم میخورد." (۲۵)

زما د همدغه کتابګوتي اول څپرکئ په ۴۰ مخونو کې د افغان، افغانستان یا د افغانانو هویت او د هغو استوګنځي ته وقف شوئ. دا هم د اصلي منابعو پر بنسټ ۳۷ کاله دمخه تهیه شوئ، چي ځیني یې افغانانو ته نوي، او ښاغلی سیستاني به ترې خبر هم نه وي. خو دی سره له دې هم دغومره زړه ور دئ چي زما دغه کتابګوتۍ "سطحي" وګڼي او لوستونکو ته وښیي چي دی په دغسي موضوع ګانو کې متخصص دئ. دی به په دې خبر هم نه وي چي دغه کتابګوتۍ زما د نوي اثر (۲۰۱۱) پښتون، افغان، افغانستان مهم ماخذ دئ. ښاغلئ سیستاني خیال کوي چي دی د کتاب پېژندنې متخصص دئ، او لوستونکي دي دا د یوه واقعیت په توګه وپېژني، خو کاشکي دا واقعیت وای. د تاج التواریخ په اړه د ده له تبصرې نه ښکاره ده چي دی د اصلي او جعلي کتاب تر مینځ توپیر کولی نه شي. د ده دغه تبصره یا لیکنه د مخه په افغان-جرمن ویب سایټ کي خپره شوې په نامه د سیمای امیر آهنین، امیر عبدالرحمن خان، در تاج التواریخ.

دغه کتاب زما د ژوند په نامه امیر عبدالرحمن ته منسوب، خو تنظیم کوونکي او انګریزي کوونکئ د هغه سرمنشي، سلطان محمد، و. لومړی ټوک یې د افغانستان د داخلي انکشافاتو په اړه او دوهم ټوک یې، په ډېره اندازه، دباندنیو اړیکو او په خاص ډول د سرحدونو د ټاکل کېدلو په اړه دئ. دغه کتاب بې له کوم شک نه د برتانویانو په لاس جعل شوئ. د دغه جعلتوب په اړه به زه وغږېږم. ښاغلي سیستاني دغه اثر په انګلیسي نه دئ لوستئ. ده د هغه ژباړه د تاج التواریخ په نامه په فارسي لوستلې ده. د کتاب تر لوستلو د مخه ده باید مالومه کړې وای، چي د هغه ژباړوونکئ او خپرونکئ څوک دي. نامتو تاریخپوه پروفیسر اي. اچ. کار په خپل کوچني، خو په لویدیځ کي ډېر یاد کتاب، تاریخ څه ته وایي، په نامه، وایي چي تاسي پخوا له دې چي د تاریخ په اړه کوم اثر لولئ، باید معلومه کړئ چي لیکونکئ او خپروونکئ یې څوک دئ. (دغه کتاب، په همدغه نامه، زما په ژباړې، د کابل پوهنتون د ادبیاتو د پوهنځي له خوا په ۱۹۷۰ کال کې خپور شوئ دئ). ښاغلي سیستاني د تاج التواریخ د لوستلو په وخت کي دغه کار نه دئ کړئ، په داسي حال کي چي نه یې مترجم او نه یې د خپرونکي نوم او نه هم د سلطان محمد نوم یکې ذکر شوئ دئ. په دوهم ټوک کي یې دغومره ویل شوئ چي " بفرمایش عالي

(c) ketabton.com: The Digital Library

جناب مجدت انتساب شیخ الهي بخش و محمد جلال الدین صاحبان لاهوري سلمهما الله تعالی تاجران کتب بازار کشمیر لاهور بطبع اسلامیه لاهور بزیور طبع آراسته گردید." دغه دوه تاجران څوک وو، مالومه نه ده. دا هم مالومه نه ده، چې دوی دغه ترجمه په خپل نوښت یا د چا یا مقام په سپارښتنه او لګښت چاپ کړې ده. دغو تاجرانو څه علاقه لرل، چې دغه کتاب په ډېر شمېر چاپ کړي، په دغومره شمېر چې په افغانستان کې تر دې نژدې وخت پورې په دوکانونو کې لیده کېده. دا خو به هر چا ته مالومه نه وي، چې هغه په یوه وخت کې په لاهور، بمبیي او مشهد کې بازارو ته عرضه شوئ و. فارسي یې هم روانه، ساده او د بیان طرز یې هم په سویه او قانع کوونکئ دئ، او په ښاغلي سیستاني تر دې حد پورې اثر کوي، چې په خپلو خاصو عباراتو او افادې سره هم دغه کتاب، او هم د هغه لیکونکئ، یاني امیر عبدالرحمن، ډېر ستایلئ او د کورنۍ اوسنیو منسوبانو ته لا توصیه کړې، چې هغه خلکو ته معرفي کړي. د ښاغلي سیستاني خپل عبارات مې په یاد نه دي، خو دلیکنې روحیه یې همدغسې وه. په دې ډول دی د خپلې لیکنې له مخې د برتانوي هند د حکومت د تبلیغاتو ښکار شوئ دئ.

د تاج التواریخ د جعلتوب کیسه دا ده، چې منشي سلطان محمد د هغه انګریزي لومړنی متن، په لندن کې، جان میري خپرونکي موسسې ته د چاپ لپاره وسپاره او پخپله پنجاب ته ستون شو، چې اصلي استوګنځی یې و. په لندن کې حکومتي برتانویانو په دغه وخت کې خپل خاص مطالب د هغه په دوهم ټوک کې ځای کړل. ما دغه جعلي توب په لندن کې، د ډاکترۍ شهادتنامې ته د څېړنې په مهال کشف کړ. دغه کشف هغه وخت ښه یقني شو، چې ما د برتانوي هند حکومت د پوځ اعلی قوماندان، مشهور لارډ کچنر، هغه راپور وموند، چې په کال ۱۹۰۳ کې یې وایسرای لارډ کرزن ته استولئ او پکې ویلي و چې: " دهغه وروستۍ برخه په انګلستان کې جعل شوې ده." د " وروستۍ برخه" نه د هغه مطلب د امیر عبدالرحمن زما ژوند دوهم ټوک دئ، چې د تاج التواریخ دوهم ټوک کېږي. په دې اړه ما نور تاییدي نوټونه هم وموندل، چې هغه ټول مې په خپل تیسس کې راوړي. دغه تیسس په انګریزي کې زما لومړی اثر شو، چې د امریکې د تکساس دولتي پوهنتون په ۱۹۷۹ کې خپور کړ، په نامه 'د افغانستان ټولنه او حکومت د امیر عبدالرحمن په واکمني کې'.

ښاغلي سیستاني دغه اثر لوستلئ نه دئ. دی په انګریزي نه پوهیږي. ده به زما هغه بل اثر هم لوستئ نه وي، چې هغه په ۲۰۰۲ کې په هالینډ کې د برل خپروونکي مؤسسې له خوا خپور شوئ، په نامه د افغانستان سیاسي او دیپلوماټیکي تاریخ، د امیر دوست محمد له مړینې نه د امیر عبدالرحمن تر مړینې پورې. د برل مؤسسه یوازې اختصاصي آثار خپروي. په دغه اثر کې د امیر شیرعلي او امیر عبدالرحمن داخلي او باندنې سیاستونه او په خاص ډول د ډیورانډ توافق لیک په تفصیل بیان شوئ. دغه اثر به د محترم نسیم سلیمي په ژباړه، د علامه رشاد د خپرندویه ټولنې له خوا په نږدې راتلونکي کې خپور شي. ښاغلي سیستاني که په پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي دغه بل اثر هم لوستلئ وای، د جعلي تاج التواریخ تر اثر لاندي به نه وای تللئ. دغه اثر د ډیورانډ د کرښي په اړه، د دغي کرښي د دواړو خواوو لیکوالو، د نومیالي مشر افضل خان لالا په ګډون د مقالو ټولګه ده چي د ښاغلي زرین انځور په مشري، د افغانستان د کلتوري ودي ټولني له خوا په ۲۰۰۷ کي خپره شوې، په نامه د ډیورنډ، د واحد ملت د بېلتون کرښه. په دغه اثر کي د ډیورنډ کرښي په اړه زما اوه نوي مقالې هم نیول شوي دي. دا اثر په پښتو کي د دغي موضوع په اره یو بېساری، مهم انتقادي اثر دئ. که ښاغلي سیستاني دغه اثر هم لوستئ وای، د برتانوي هند د حکومت د تبلیغاتو ښکار به شوئ نه وای، هغه هم په دغسي موضوع کي، چي افغانانو ته حیاتي اهمیت لري. له همدې امله به وي، چي د ده له لیکنو نه واضحه ده چي د ده په نظر که افغان حکومت او خلکو دغه کرښه په رسمي ډول وپېژندله، له پاکستان سره به د دوی ستونزي پای ته ورسیږي. واضحه ده چي په دغه نظر سره دی د افغانستان په اړه د پاکستان د نقشو درک کولی نه شي، که څه هم ځان نیشنلست ګڼي. دی دغه تناقض ته هم ملتفت نه دئ.

په پای کي به وویل شي، چي امیر عبدالرحمن د تالیف دغه جعل هم د برتانوي هند، او هم وروسته د پاکستان په ګټه او د افغانستان په تاوان تمام شوئ، چي د ستالین هغه وینا را یادوي، چي "ښه دپلوماسي د یوې فرقې کار کوي."

د ښاغلي سیستاني بله خاصه داده چي د خپلو لیکنو د سرچینو ثقه توب هم په نظر کي نه نیسي، او لیکل هم ډېر کوي. دی خیال کوي، چي ډېر لیکل یو څوک د علم لوړي درجې ته رسوي. په دې اړه به هم یوه بېلګه وړاندي کړم. شاوخوا پنځه ویشت کاله دمخه ده، د دعوت په مجله کې، په یوې لیکني کې ویلي و، چي "... از پوهاند هاله و پوهاند داکتر حسن کاکر، استادان پوهنتون کابل، باید پرسید که هر دو هنگام خروج از کشور دستگیر و به زندان پلچرخی سپرده شدند، چه ها که ندیدند از شکنجه و توهین و هتک حرمت وغیره. و اگر فشار نامه هاي پیهم سازمان عفو بین المللي، به ادرس ریاست جمهوري و اعضای شورای انقلابي و غیره ارگان هاي ذیربط نمیبود، خدا میداند که چه شري به روزگار شان می اوردند." په هغه وخت کي یوه درانه دوست رانه وغوښتل، چي د دغي غلطۍ د اصلاح لپاره یو څه ولیکم، چي زه یې له وطن نه په بیرون وتلو کي نه، بلکه وروسته په کابل کې ونیولم. ما وویل چې خیر دئ، دا کومه غټه موضوع نه ده، او ښاغلئ سیستاني به خپله تېرونه سمه کړي. خو دی سره له دې هم په دغه فکر کي دئ او تېر کال یې خپله دغه لیکنه په افغان-جرمن ویب سایټ کي خپره کړه، او له نورو لیکنو سره یې په ګډه چاپ کړه. ښاغلي سیستاني څنګه دغه موضوع نه ده هېره کړې، او په هماغه شکل یې بیا یاده کړې؟ ده به شاید غوښتل وښیي چي کاکړ له اجازې پرته له وطن نه وته، او مقاماتو ونیوه او بندي یې کړ. ما په بل ځای کي نه دي لوستلي، چي زه له پوهاند هاله سره یوځای د وتلو په حال کې نیول شوئ او بندي شوئ وم. څنګه چي ښاغلئ سیستاني د پرچم په رجیم کې د انقلابي شورا د رئیسه هیئت

(c) ketabton.com: The Digital Library

غړئ و، دغه جعلي خبر به ده ته له رسمي منبع نه رسېدلئ وي. پرچمي چارواکو هم د نورو کمونستي رجيمونو د چارواکو په شان، خپلو ادارو ته د خپل خاص نظر له مخې خبرونه تهيه کول او رسول. په دغه حال کې د سيستاني وظيفه وه چې په دې اړه ځان ډاډه کړي، او د تاريخپوه په صفت ځان متيقين کړي، خو ده دغه کار تر اوسه هم نه دئ کړئ.

حقيقت دا دی، چې خادستانو زه د پوهاند هاله له نيول کېدو نه شاوخوا يوه نيمه مياشت وروسته په کابل ښار کې ونيولم. زه يې ځکه بندي کړم، چې ما د نورو استادانو په ملګرتوب د رجيم او شوروی يرغل په مخالفت، په د ننه، په خاص ډول په پوهنتون کې فعاليت کاوه. دا اسان کار نه و. خو موږ استادانو او محصلانو د عمومي اتحاديې د تنظيم له مخې ورته ملا تړلې وه. په پوهنتون کې د رجيم پر ضد نوري اتحاديې هم فعالې وې، چې د دغو ټولو په اړه مي په خپل نوي اثر- د افغان شوروي جګړه کې يوځه ليکلي دي. زموږ د اتحاديې د سر مسئول کسان- اروانباد پوهاند فضل ربي پژواک، پوهنوال ډاکټر محمد عثمان روستار تره کي، ډاکټر محمد طاهر هاشمي، او ډاکټر عبدالله او زه وم. د نويو غړو په جلب سره موږ، د مصئونيت په خاطر، يو بل نه خبرول. محترم ډاکتر هاشميان زما په بلنه د اتحاديې غړئ شو. ده بيا د خطر په منلو سره د اتحاديې تبليغي پاڼي، چې محترم روستار ليکلې، د کوم معتمد شاګرد په وسيله ځينو سفارتونو ته رسولې. په مجموع کي زموږ د اتحاديې غړي ډېر شوي وو، او موږ فيصله وکړه، چې لس يا دوولس ورځي وروسته په پوهنتون کې مظاهره پيل کوو، او د ښار په لور به ځو، خو د هغه تر مخه يې ډاکټر روستار او شکرالله کهګدای او زه بندي کړم. زموږ په بندي کېدلو سره د پوهنتون يو شمېر استادان او محصلان له وطن نه ووتل، چې له احتمالي خطر نه بچ وي. خو خاد زموږ له اتحاديې نه خبر نه و، او موږ چې يې ونيولو، په پوهنتون کې د رجيم او يرغلګرو پرضد ويناوو، او فعاليتونو له امله وو. زه يې له دې امله هم د سترګو اغزي وم، چې په ۱۹۸۱ کې د پوهاندئ علمي درجې ته رسېدلئ وم. سره له دې چې خاد د علمي شورا خپلو پرچمي غړو ته هدايت کړئ و، او يو غبړ ګوندي پوهاند يې هم هڅولئ و، چې زه بايد ترفيع و نه کړم. د پوهاندئ لپاره زما اثر هم د افغان- انګليس دوهمي جګړې په نامه د خاد لپاره پارونکئ و. ځنګه چې دغه اثر د ارشيفي پاڼو پر بنسټ يو مستند اثر و، او ځنګه چې دغه وخت په علمي شورا کې پرچمي غړي په اقليت کې وو، هغه ومنل شو. زما د ترفيع موضوع دغومره جدي شوه چې د پوهنتون رئيس، اروانباد عزيزالرحمن سعيدي، د معمول پرخلاف، د عالي شورا سروالي پخپله وکړه. د صدارت په بندي خانه کې د " امين ناخدا" په نامه مستنطق راته وويل چې ستا د پوهاندئ په ترفيع کې له موږ نه پوښتنه وشوه، خو موږ ځواب ورکړ، چې دا ستاسو خپل کار دئ. زما دغه اثر په ۱۹۸۹ کي په پېښور کې د محاذ اسلامي د تنظيم له خوا په فارسي، او پښتو ژباړه يې د محترم افضل ټکور په زيار وروسته خپره شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوهاند هاله او زما په اړه د ښاغلي سیستاني لیکنه له یوه بل اړخ نه هم د حیرانۍ وړ ده. دی له موږ نه د " باید پرسید" حکم کوي، او دا دغسي حکم دئ چي د پولیس آمر یې په جرمي عمل تورن نه کوي، نه له عالم او استاد نه، هغه هم له پوهاندانو څخه. په دې اړه دغومره وایم چي دا به د ښاغلي سیستاني په ګټه وي چي د ادابو د سلوک یو کورس ولولي.

ښاغلئ سیستاني په تاریخپوه یادیږي، او دا خو د یوه تاریخپوه وظیفه ده چي لیکني یې په واقعیتونو او د ثقه شواهدو پر بنسټ وي، خو د ده لیکني کاشکي دغسي وای. دغي لیکني ته یې ځیر شئ، چي په افغان-جرمن ویب سایټ کې د ۲۰۱۴ کال د دسمبر په ۱۳ مه کړې ده، او ویلي چي افغانستان " ... از زمان شاه شجاع تا امیر حبیب الله خان (۱۸۰۹-۱۹۱۹) در سیاست خارجي خود مستقل نبوده است، و بدون اجازه انګلیس نمیتوانست با هیچ کشور دیګر روابط دیپلوماتیک داشته باشد. به کلام دیګر افغانستان یک کشور تحت الحمایه و زیر نفوذ سیاسي انګلیس بوده است."

ښاغلي سیستاني په دغو دوو جملو کي درې غلطۍ کړي دي:

یوه غلطي یې داده " ... تا امیر حبیب الله خان ...۱۹۱۹" ده. د تا امارت امیر حبیب الله خان ۱۹۰۱ کیږي، نه ۱۹۱۹. په داسي حال کي چي د لیکونکي مطلب تا اخیر امارت امیر حبیب الله، یا ۱۹۱۹ دئ.

دوهمه غلطي یې دا ده چي په کال ۱۸۰۹ کي شاه محمود پاچا شوئ وو، نه شاه شجاع. شاه شجاع اول ځل په ۱۸۰۳ کي پاچا شو او دوهم ځل د افغان – برتانوي هند په لومړئ جګړه کي په واک رسول شوئ و.

د ښاغلي سیستاني ډېره غټه غلطي دا بله ده چي د ده په فکر افغانستان د ۱۸۰۹ نه تر ۱۹۱۹، یاني د یوې پېړۍ نه اوږدې مودې پوري " ... یک کشور تحت الحمایه و زیر نفوذ سیاسي انګلیس بوده است." د هغه چا لپاره چي ځان د افغانستان "تاریخپوه" ګڼي، دغسي غلطي د هغه ټوله پوهه تر سوال لاندي کوي.

حقیقت دادئ چي افغانستان د ستر احمد شاه نه د افغان – برتانوي هند تر دوهمي جګړې پوري، د افغان – برتانوي هند د لومړۍ لنډې جګړې دورې نه پرته، پوره خپلواک هیواد و، او له هغه نه وروسته تر ۱۹۱۹ پوري د افغانستان یوازي باندنۍ اړیکی د برتانوي هند د حکومت له خوا تر سره کېدې. افغانستان په دغې دورې کي هم د چا مستعمره نه و.

ددغي موضوع لنډه شرح لازمي ښکاري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هند برتانوي حکومت نه دغومره ساده، او نه دغومره سرټمبه و، چې له افغانانو سره په جنګ کې د خپل پوځ له تباه کېدلو نه وروسته دغه هيواد تر خپل نفوذ لاندې ساتلی وشي. د هغه لپاره يې په افغانستان کې د نفوذ د ساتلو ميکانيزم او وسايل هم نه لرل. که ښاغلئ سيستاني غواړي د معاصر افغانستان تاريخپوه وي، ورته لازمه ده چې په دې اړه د تاريخ يو کورس ولولي.

په هر حال امير دوست محمد هغسي چې په خپلې لومړنۍ لنډې واکمنۍ کې د خپلواک افغانستان واکمن و، په دوهمي اوږدې اميري کې يوويشت کاله هم خپلواک و. هغه لا په ۱۸۴۸ کې يو پوځ د خپل زوی، سردار محمد اکرم، په قوماندانۍ هند ته واستاوه، چې د سيکانو د واکمن، رنجيت سنګه، په مصلحت له برتانويانو سره وجنګيږي. رنجيت سنګه امير ته د پېښور د ورکړې وعده ورکړې وه. په ګجرات کې جنګ وشو، خو برتانوي پوځ دغه ګډ پوځ مات کړ، او بل کال (۱۸۴۹) يې پېښور هم ونيوه. د امير دوست محمد خان په دوره کې له برتانوي هند سره يو تړون په ۱۸۵۵ او بل يې په ۱۸۵۷ هم لاسليک شو. خو هغه دواړو برابرو خواو لاسليک کړ، او هري خوا د بلې خوا دوست، خپل دوست، او دښمن خپل دښمن و باله. د دوهم تړون له مخې افغانستان ومنله، چې د برتانوي هند يو مسلمان تبعه، نه کوم انګليس چارواکئ، به په کابل کې د وکيل په نامه ځای پر ځای وي. د هغه وظيفه په اصل کې د خبر لوڅې وه، چې خپل حکومت ته د روسيانو په باره کې خبرونه مخابره کړي. په دغه وخت کې برتانويان په هند کې له يوه ستر پاڅون سره مخ شول، چې شاوخوا د يو ميليون پاڅوونکو په وژلو سره يې وځاپه. له هغه وروسته و، چې د برتانيې حکومت د هند اداره په خپل لاس کې ونيوله.

د برتانوي هند حکومت له امير دوست محمد سره د افغانستان په بيرته متحد کولو سره مرسته هم وکړه. کندهار او هرات دواړه، چې کلونه کلونه په خپل سر شوي، او سروالان يې، که څه هم د هغه ورېرونه وو، د فارس د حکومت تر تاثير لاندې شوي وو، د برتانوي حکومت د وړيا پيسو او وسلو په مرسته، په عالي تدبير او بې له جنګ نه، بيرته له مرکزي حکومت سره يو موټي کړل، او د خپل برې په پای کې د ستر امير په لقب، له يوويشت کلونو واکمنۍ نه وروسته په کال ۱۸۶۳کې په هرات کې وفات شو.

د امير دوست محمد په دوهمي واکمنۍ کې د نائب امين الله لوګري، او د محمد شاه بابکر خيل لغماني نه پرته بل مهم کس له مينځ نه وړل شوئ نه دئ. ياغي ټګاو هم په پوځي قوت سره ارام کړل شو. امير دوست محمد په ولسي ډوله اداره سره په ډېر ښه نوم يادېده. که چا ظلم او تېری کاوه، ورته به ويل کېده، چې د امير دوست محمد له عدالت نه خبر نه يې. دی به په اس سور له خپل منشي سره د کابل په کوڅو کې ګرځېده، د عارض شکايت ته به يې په ځير غوږ نيوه، او په اړه به يې منشي ته هدايت ورکاوه. ستر امير په خپلې دوهمې واکمنۍ کې د اموي کورنۍ مؤسس خليفه معاويه سره پرتله کېدی شي. په داسي حال کې چې د قريش واکمني

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورنۍ ته منسوب معاویه د شام له ولایت نه ځان د خلافت درجې ته ورسوه، محمدزي دوست محمد، چې مور یې د کندهار د سپاه منصور قزلباشه وه، او دی د درویشتو ناسکه وروڼو تر ټولو کشر وو، اول د سدوزي واکمنو، او بیا د خپلو مشرو وروڼو په وړاندي له اوږدې مبارزې نه وروسته په خاص تدبیر سره ځان د افغانستان واکمنۍ ته د امیر په نامه ورسوه. امیر افغانستان ته په لږو حکومتي عوایدو، او له تشدد نه پرته، په ښې اداري سره او د ټوټه شوي هیواد، په بیا متحد کولو سره غټې خدمتونه وکړل. خو افغانانو د هغه د خدمتونو درناوی نه دئ کړئ، او د هغه وخت شرایط یې هم په نظر کي نه دي نیولي. اوس حتی د تاریخپوه په نامه، ښاغلئ سیستاني لا د هغه وخت افغانستان د " انګلیس تحت الحمایه" هیواد بولي او په خپله هغه، بې له دې چې نوم یې واخلي، د برتانوي هند تر نفوذ لاندي ګڼي.

که د ښاغلي سیستاني حکم رښتیا وای، برتانوي هند به ولي د افغانستان د لاندي کولو لپاره د جنرال رابرټس په قوماندانۍ یرغل کاوه؟ حقیقت دا دی چې افغانستان د افغان-انګلیس تر دوهم جنګ پوري د ښاغلي سیستاني د حکم پرخلاف " ... یک کشور تحت الحمایه و زیر نفوذ سیاسي انګلیس" نه و، او امیر شیر علي دغسي واکمن نه و، چې د افغانستان باندنی سیاست دوی ته وسپاري، او د دوی یو انګلیس الاصله سیاسي استازئ په کابل کي ومني، نتیجه جنګ او د کابل اشغال، او په مزار کې د امیر وفات شو، خو په کابل کې د برتانوي هند سیاسي استازي، کوګناري له خپلو چاراوکو سره په یوه ملي پاڅون کې ووژل شو، او کابل بیا اشغال شو. وروسته د دوی پوځ د کندهار په میوند کې د غازي محمد ایوب په مشرۍ، د افغانانو په زور په غوڅه مات شو. په کابل کي د برتانوي هند چارواکي د دوي له دوهم یرغل نه وروسته په دې لټه کي شول، چي افغانان د دوی په خوښه کوم افغان د امیر په نامه په شمالي افغانستان کې د امیر په نامه ومني، او پخپله له افغانستان څخه په شا شي. دوی په دې کې هم پاتي راغلل. حتی سردار عبدالرحمن هم، چې په سمرقند کې له یوولس کاله کډوالي وروسته نه افغانستان ته ستون شوئ و، اول د دوی شرایطو ته غاړه نه ایښوده. په خان اباد کې، چیرته چې هغه له سمرقند نه ځان رسولئ و، د برتانویانو د دوی افغان قاصدانو له لاري د خپل نیکه د وخت افغانستان واکمني غوښتله. برتانویانو قندهار له افغانستان څخه جلا تر خپل نفوذ لاندي نیولئ وو، خو سردار عبدالرحمن چي د میوند فاتح، سردار محمد ایوب، په خپلې لاري کې لوی خنډ ګاڼه، د برتانویانو شرایط ومنل، او له خپلي اولې ادعا نه تیر شو.

دی بیا د برتانویانو په موافقه کابل ته د تګ په خط کي په چاریکارو کې، د ۱۸۸۰ کال د جولای په شلمه د شاوخوا دیرشو زرو افغانانو له خوا د امیر په توګه غوره شو، او برتانویانو دوه ورځي وروسته (جولای ۲۲) د هغه واکمني په رسمي ډول ومنله. په کابل کي د برتانوي هند سیاسي استازي، لیپل ګریفن، له امیر عبدالرحمن سره، د سرای خوجه شاته، په ذمه غونډۍ کي دوه ورځي په رسمي ډول خبري وکړې او د موافقې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شرایط رسمي او نهایي شول. برتانویان له کابل نه ووتل، او امیر عبدالرحمن هلته خپله واکمني پیل کړه. دغه ټول انکشافات په تفصیل سره یوازې زما د ایم. فل. په تیسس کې بیان شوي، چې هغه په ۱۹۷۱ کې په څه باندي درې سوه مخونو کې په دغه نامه خپور شو: افغانستان، د داخلي سیاسي انکشافاتو مطالعه، ۱۸۸۰-۱۸۹۶.

پـه لنډ ډول، افغانستان د امیر عبدالرحمن پـه واکمنۍ کې هـم د کـوم هیـواد مستعمره نـه وه. د هیـواد یوازې باندنۍ اړیکې د برتانوي هند حکومت ته منحصرې شوې. په کابل کې یوازې د هند مسلمان تبعه د اېجنټ په نامه هستوګن شو، چې وظیفه یې د خبر لوڅۍ وه، او هغه په دربار کې هغسې حیثیت لاره لکه وکیل چې د امیر دوست محمد په وخت کې لاره. پر ده باندي امیر قیود هم ایښې وو. ده امیر ته هم رپوټونه تهیه کول او خپله پوسته یې هم د امیر پوسته رسوونکو وړله، او راوړله، او په دربار کې یې هم یو محقر ځای درلود، چې حتی مارټمر ډیورنډ، چې په کال ۱۸۹۳ کې هغه په دربار کې په دغه حال ولید، خپل حکومت ته یې د هغه پـه هکله شکایت وکړ.

امیر عبدالرحمن په داخلي چارو کې پوره خپلواکي درلوده. افغانانو هم پـه خپل عـادي ژوند کـې د خارجي نفوذ احساس نه کاوه. خارجي قوه په افغانستان کې میشته نه وه. حکومت د خپلو قوانینو لـه مخې چلول کېده. د افغانستان پوځ هم محدود نه وو. د امیر د واکمنۍ په اخیرو کې نژدې یو لـک منظم دایمي پـوځ تنظیم شوئ او وسله وال شوئ و. د امیر پـه وخت کې د کابل ماشین خانه، چې امیر شیرعلي خان شروع کړې وه، دغومره فعاله وه، چې ډول ډول توپونه پکې جوړېدل. پـه داخلي چارو کـې د امیر عبدالرحمن خپلواکي لـه دوه لاندي بېلګو څخه ښه پوهېدل کېدلی شي.

په کال ۱۸۸۵ کي چي امیر په رسمي دعوت هند ته تللئ و، هلته وایسرای ځیني وغوښتل چې کـه دی د افغانستان په داخلي چارو کې هم د ده مشوره ومني. امیر ورته رد وویل، چې زما رعیت په داخلي چارو کې ستا مشوره نه مني، او زه دغه کار کولی نه شم، او زه یوازې په باندنیو اړیکو کې ستا مشوره منم. بـل مثـال د امیـر د داخلي خپلواکۍ په اړه د کونړ د سید محمود پاچا په اړه دئ، چې هغه د جنګ په وخت کې د غازیـانو پـر ضـد د برتانویانو خوا نیولې وه. په جلال اباد کي یې د برتانوي هند حکومت لـه سیاسـي استازي، لیـپل ګریفن سره پـه کتنه کې ورته مشوره ورکړې وه، چې افغانستان دي په وړو برخو ووېشل شي، په دې ډول چي یوه له بلې نـه بېلـه او ټولي یې د برتانیې تر لاس لاندي وي. ده دغه مشوره هم ورته ورکړې وه، چې "... تر هغو چي محمد جـان خـان او پلویان یې پوره مات شوي نه وي، او د برتانیې حکومت پوره لاس بری شوئ نه وي، لـه هغـه سره دي اخیري فیصله و نه شي." د هغه مشورو په ګریفن دغومره ښه اثر کړئ و، چې ورته یـې دغـه بـل ضمانت ورکـړ، چې "ډی دي ډاډه وي چي حکومت به خپل لوزونه، او ټولي وعدې چي ورسره کړې، هر څه چي پېښ شي، تـر سره کـړي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې امله به هيڅ تاوان ورته و نه رسېږي، چې ده د برتانيې خوا نيولې ده." خو د امير عبدالرحمن په وخت کې د ګريفن ضمانت بې اثره شو او هغه له سيد محمود سره چې د امير شيرعلي د کورنۍ پلوی هم و، سخته ونيوله او ترېنه وغوښتل چې د ده سلام ته کابل ته راشي. دی پر ځان وېرېده، چې امير به يې له مېنځ نه يوسي، لکه چې نور محلي متنفذ کسان يې هم له مېنځ نه وړي وو. ده د هند له حکومت نه وغوښتل، چې امير ته د ده سپارښتنه وکړي. په دې اړه څو ليکونه تبادله شول، او په يوه کې يې ليپل ګريفن ته وويل: "کوم هغه خدمتونه مې چې کړي، په دغه مقصد نه وو چې په بله نړۍ کې راته ګټه ورسوي." ده دا هم ورته وليکل چې "تر اوسه مې چې څه په وسه کې وو، حکومت ته خدمت وکړ، او په خلکو کې مې بد نوم وګاټه، او تر هغو به کابل ته ولاړ نه شم چې تر څو مې د برتانيې حکومت نه ډاډينه ترلاسه کړې نه وي." د برتانوي هند حکومت د باندنيو چارو وزير، لايل، د ۱۸۸۲ کال د جنوري په ۱۲مه امير ته وليکل چې وايسرای "... ډاډه دئ، چې د عدالت په هغه احساس چې تاسي جلالتمآب پکې نوم ايستلئ دئ، ټکنی به مو کړي چې له سيد احمد [سيد محمود] نه د هغه د زوی د ګناهونو قصور واخلئ." د ده زوی سيد احمد د امير د پوځ نه هغه وخت په شا شوئ و، چې دی کندهار ته له سردار محمد ايوب سره د مقابلې لپاره روان و. په ځواب کې امير ورته وليکل چې "که هغه [سيد محمود] په پاک زړه د هغه احترام وکړي. ... زه به د هغه د زوی په ګناه جزا ورنه کړم، او که يې عملونه د قولونو پرخلاف وو، زه به بله چاره و نه لرم، غير له دې چې ويې شړم." د هند حکومت د هغه په اړه نور څه و نه کړل. او امير خپل سپه سالار، غلام حيدر څرخي، ته د هغه په اړه همدغسي حکم وکړ، او هغه د ۱۸۸۲کال په نومبر کې سيد محمود له خپل مقر، د کونړ له پشد، نه وشاړه. هغه اول متهايي، او بيا له هغه ځايه د هند حسن ابدال ته پناه يووړه، او د امير د ژوند تر پايه پورې هلته يې د برتانوي حکومت په معاش ژوند کاوه، او د امير حبيب الله په وخت کې بېرته کونړ ته ستون شو.

امير لا په کال ۱۸۹۲کې چې د برتانوي هند حکومت چترال ونيوه، په داسي حال کې چې روسانو په کال ۱۸۹۲ کې له پنجه نه پورته د بدخشان علاقه له افغانستان نه په زور نيولې وه، افغانستان ته خطر حس کړ، او په فرمانونو کې يې خپل ولس په دې ډول مخاطب کړ، چې اوه خلکو، هغو چې په افغانستان باندي دوه ځلي يرغل کړئ، غواړي درېيم ځل يې هم وکړي، خو د هند حکومت په دې اړه ځان پوه نه کړ. لکه چې په دې اړه يې ځان ناګاره اچولئ و، چې امير دخپلې واکمنۍ په اخيرو کلونو کې چې حکومت يې ټينګ او پوځ يې پياوړئ و، ځان حتی د هند حکومت ته په رسمي ليکونو کې هم د خپلواک افغانستان او د هغه د مضافاتو واکمن ښوده.

ښاغلی سيستاني د غټو ويناوو او حکمونو په صادرولو سره عادي دئ. هغه هم بې له دې چې حکمونه يې په واقعيتونو بنا وي. د ده دغې وينا ته توجه په کار ده، چې د ۲۰۱۵ کال په جون کې يې په افغان-جرمن ان لاين کې کړې: "... هر يکي از اينها [شاهان و اميران افغانستان، از زمان احمد شاه بابا تا ظاهرشاه] ده ها،

(c) ketabton.com: The Digital Library

صدها لشکر زیر فرمان خود داشتند ، که در سرتاسر قلمرو مستقر بودند." یو څوک چې دغې وینا ته ښه ځیر شي، ورته به عجبه ښکاره شي چي دا څنګه تاریخپوه دئ چي دغه وینا یې کړې، چې هغه برسېره پر دې چې مبهمه او مبالغه ایزه ده. په واقعیت بنا نه ده. له هغې نه ښکاري چي افغانستان په دغې اوږدې مودې کې لوی پوځونه لرل. حال دا چي تر امیر عبدالرحمن نه د مخه افغان واکمنو دغومره عواید نه لرل، چې لوی پوځ لرلی وشي. لوی پوځونه له کافي عوایدو نه برسېره ودانیو، دفترونو او میرزایانو ته ضرورت لري. په داسي حال کې چې ځینو قومونو حکومت ته مالیات نه ورکول، او نورو چې د جمع بست په نامه ورکول، ډېر لږ وو، چې هغه هم د هغو ملکانو له لارې حکومت ته رسېدل. دا امیر عبدالرحمن و، چې له درانیو نه پرته، د نورو قومونو په ښیرازو مځکو باندي یې د سه کوټ سیستم جاري کړ، چې د هغه له مخې دمځکو دربېمه برخه حاصلات حکومت ته تخصیص شول. په دې اړه ډېر پاڅونونه وشول، او حکومت په خپل پوځ هغه ټول وځپل. تر هغه د مخه د افغانستان نظامي قوت له منظم پوځ (سپاه منظم) نه په غیر منظم پوځ (سپاه غیر منظم) ډېر متکي و.

امیر شیرعلي په دوهمي واکمنۍ کي تر پنځوس زره نه زیات منظم پوځ، د اول ځل لپاره، تنظیم کړ، دا امیر عبدالرحمن و، چي نژدې یو لک منظم پوځ یې تنظیم او وسله وال کړ، او حکومتي عواید یې د درندو مالیاتو او ګمرکي عوایدو په وضع سره تر پخوا نه په کراتو زیات کړل. تر دوی د مخه واکمنو په زیاتي اندازې په قومي ایله جاري یا سپاه غیر منظم اتکا لرله، خو هغه د قومي مشرانو تر نېغ حکم لاندي وو، او هغو د دغه خدمت په بدل کي له حکومت نه ډیري پیسې او امتیازات ترلاسه کول. په دې ډول دوی د ډېر قوت او اهمیت خاوندان کېدل. څنګه چي په افغانستان کې د واکمنو کورنیو په غړو کې ډېر جنګونه کېدل، او باندني یرغلونه هم یو وخت بل وخت کېدل، واکمنان قومي ایله جاریو ته ډېر محتاج وو. دا امیر عبدالرحمن و، چي د لوی منظم پوځ په تنظیمولو سره یې د افغانستان دغه ملک الطوایفي طرز له مینځ څخه یووړ، او په ټول ملک کي یې د خپلو چارواکو له لارې حکومت وکړ. دغه موضوع او دغه انکشاف په اصل کي ډېر پېچلئ او د ټولني او امنیت په چارو کي یې اهمیت هم ډېر دئ. هغه زما په دغه اثر کې په تفصیل څېړل شوئ دئ: د افغانستان ټولنه او حکومت د امیر عبدالرحمن په واکمني کي.

ښاغلي سیستاني په دې نږدې وختو کي د نیشنلستانو پېښې کوي. هغه کتابګوټئ چي ده د یو شمېر لیکوالو له لنډو لیکنو نه تنظیم کړئ، په دغه نامه یاد کړئ، " دفاع از ارزش های ملي وظیفه عناصر ملي است." داسي هم دي چي د نورو لیکني د افغان نیشنلیزم یا خپلواکۍ پرخلاف وګڼي، هغوی په ترخو کلمو یادوي، او حتی پرې تور لګوي. د بیلګي په ډول ده د ۲۰۱۴ کال په سپتمبر کي په افغان- جرمن ویبسایټ کي د ډاکټر محمد زمان ستانیزي په اړه لیکلي چي " اقای ستانیزي برای بې اعتبار ساختن استقلال کشور چقدر پول از انګلیس و پاکستان میګیرید ؟"

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددغې وینا په لوستلو سره به ډېر لوستونکي حېران شوي وي، چې دغه "تاریخپوه" څه وایي؟ د ده وظیفه تاریخ لیکنه ده، چې حقیقت و مومي یا په نورو تور و لګوي؟ له تور نه یې ښکاري، چې دې خبر دئ چې ستانیزی له " انګلیس او پاکستان" نه د خپل خدمت په برابر کي پیسې تر لاسه کوي، خو دا معلومه نه ده چې هغه څومره دي. ښاغلئ سیستاني په ډاکتر ستانیزي دغه تور وروسته له هغه ولګوه، چې هغه په کومي تلویزوني مرکې کي ویلي و، چې افغانستان له ۱۹۱۹ د مخه هم خپلواک و، خو ښاغلي سیستاني چې هغه په دلایلو رد کولی و نه شو، دغه تور ولګوه، چې ځان د افغان خپلواکي او نیشنلیزم مدافع وښیي، خو دی فکر نه کوي چې د افغانانو یاد دغومره ضعیف نه دئ چې د ده هغه خدمتونه له یاده وباسي، چې د شوروي د اشغال په وخت کي یې شوروي یرغلګرو او د هغه لاسپوڅي رجیم ته د انقلابي شورا د رئیسه هیئت د غړي په توګه کړي او په دغه عضویت سره یې د هغو د سیاستونو او عملونو پلوي کوله، چې مقصد یې د افغان نیشنلیزم او خپلواکۍ ځپل، او د هغو د مدافعانو وژل وو، د دې لپاره چې افغانستان د پرچمي رجیم له لاري یو تابع هیواد شوئ وي. په دې اړه ښاغلئ جمشید پایمرد د ۲۰۱۵ کال په فبروري کې په افغان- جرمن ویبسایت کي لیکلي، چې " ... کدام اساس و معیار در نظر گرفته شد که معلم صاحب [سیستاني] یکدفعه از ده پانزده نفر ادم درجه اول مملکت شدند و عضو هیئت رئیسه شورای انقلابي شدند؟ و دفتر کار معلم صایب سیستاني که در ارگ بود چنان در چند پرده حفاظه میشد که برای رسیدن به حضور ایشان باید از هفت خوان رستم عبور میشد؟" ښاغلي سیستاني د هغه په ځواب کې د انقلابي شورا غړیتوب منلئ، خو هغه یې د خطر د رفع لپاره ښوولئ، او دا یې هم ویلي چې دی د هیڅ ګوند غړئ نه و. په دې اړه ښاغلئ سید حمیدالله روغ ولیکل چي " ... مطمئن هستم که ازین اظهار ایشان راهي به سوی برئت کشوده نیست."

په رښتیا هم یو څوک چې په دغسي ایدیالوجیکي رجیم کې، لکه د پرچم، سمله لاسه په دغسي لوړ مقام و ګمارل شي، هغه څوک وي چې مقاماتو ته د اعتبار وړ وي. دا خو مالومه ده چې د پرچم ګوندګي دغسي غړي هم لرل، چې غټې وظیفې یې تر سره کولې، خو ګوندي غړیتوب یې پټ، او په ښکاره غیر ګوندي و. اساسي دا ده چې ژوند په هر حال کي د وجدان یا عقلي او اخلاقي پرنسیب له مخې وشي. د دغسي پرنسیب خاوندان په خاص ډول خپل ولس ته د خطر په وخت کي ستونزي مني او حتی مرګ مني خو خپل خلک نه پرېږدي، او له خپل پرنسیب نه نه تیرېږي، او خپل وجدان نه معذب کوي. افغان مجاهدینو د شوروي اتحاد د اشغال او د هغه د لاسپوڅي پرچمي رجیم په وخت کې همداسي وکړل، او د یوه میلیون نه ډېر یې شهید شول. که دوی هم د ښاغلي سیستاني په شان تسلیم شوي وای، شورویانو به ټول افغانستان لاندي کړئ وای، خو دوی د ښاغلي سیستاني پرخلاف د یوه زبرځواک په وړاندي هم په خپلو ملي او دیني ارزښتونو تر پایه پوري ټینګ ودرېدل. خو ښاغلئ سسیستاني په دغه وخت کې هم د یرغلګرو او د پرچم رجیم خوا ونیوله، او د انقلابي شورا په رئیسه هیئت کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې ورته خدمت کاوه، نه خپل وطن او خپلو خلکو ته. په دغې مخینې سره اوس دی باید عادي ژوند اختیار کړي، او له دې نه ډډه وکړي، چي د غومبسې په شان چیچل وکړي. خو دی داسي نه کوي او اوس هم ناري وهي، چي "ما نه فرد را برای نظام میخواهیم، و نه نظام را برای فرد، بلکه هر دو را براي وطن و خدمت به آن میخواهیم." اوس به دغې پوښتني ته څه جواب ورکړي، چي که ته په رښتیا په خپلې دغې ادعا معتقد وای، ولي دي شوروي یرغلګرو او د هغو لاسپوڅي پرچمي رجیم ته په انقلابي شورا کې خدمت وکړ، نه خپل وطن ته، چي پکې پیدا شوئ، لوی شوئ، روزل شوئ او تعلیم کړل شوئ وې؟ په دې ډول تا په اخلاقي لحاظ هغه استحقاق له لاسه ورکړئ، چي اوس افغانانو ته د وطنپالنې توصیه وکړې. ته نور د اخلاق معلم کېدلی نه شې.

د ښاغلي سیستاني بل حکم د همدغه کال (۲۰۱۵) د جولای په میاشت کې په افغان- جرمن ویب سایټ کې کړئ، او ویلي چي "داود خان با هیچ کس از سیاست مردان معاصر خود قابل مقایسه نیست." دی نه مشخص کوي چي محمد داؤد له کوم اړخ او نظر نه د خپل مهال له سیاست مارو سره د پرتلې وړ نه دئ. په اصل کې که تاسې یو څوک د هغه د وخت په شرایطو کې و نه ګورئ، هغه په رښتني ډول پېژندلی نه شئ، او که یې په اړه هر څه ووایی، هغه به ستاسي خپل نظر وي، یاني عندي رنګ به ولري، او علمي او افاقي به نه وي. ښاغلي سیستاني به محمد داؤد له دې امله د خپل عصر د سیاستمارو سره د مقایسې وړ نه ګڼي، چي هغه د سرطان کودتا په زیاته اندازه د پرچمیانو په مرسته وکړه، او د هغوی د سر کسان یې په حکومتي لوړو مقامونو و ګمارل، او نور پرچمیان یې په اطرافي ادارو کې په زیات شمېر مقرر کړل. په دې ډول د پرچم ګوندګي حیثیت او اعتبار وموند.

د ښاغلي سیستاني په نظر د محمد داؤد معاصر سیاستماران به د هغه ترونه او تربرونه وي. خو دی له خپلو ترونو سره پرتله کېدلی نه شي. هغوی د خپل مشر ورور، محمد نادر په مخکښي او تدبیر دغه نظام له کورني جنګ نه وروسته په پښو و دراوه او محمد داؤد په دغه نظام کې هغه وخت هسک شو چي امنیت پکې خوندي، حکومت پر ځای ولاړ، او منځنۍ تعلیم کړې طبقه هسکه شوې او هیواد د عصري کېدلو پر لار روان و. د محمد داؤد له "معاصر سیاستمدار" نه به د هغه مطلب اروابناد پاچا محمد ظاهر وي، چي دواړه سره همزولي او تربوران وو. محمد داؤد په کال ۱۹۱۰ کې او محمد ظاهر په ۱۹۱۴ کې پیدا شوئ و، خو دوي د شخصیت له نظر نه ډېر متفاوت وو، پاچا دموکرات، لبرل، او د واکمنۍ چندان لېوال نه و. د اعدام مخالف و، په داسي حال کې چي محمد داؤد زورواک، د واکمنۍ لېوال، نیشنلست، او د اعدام پلوی و. دواړو د سیکولر نظام او د هیواد عصري کېدل غوښتل. محمد داؤد د صدارت په لسو کلونو، او پاچا د دموکراسۍ په لسیزه کې وځلېد. خو محمد داؤد چي د صدارت په وخت کې وځلېد، د پاچا او د خپل ورور د همکارۍ له امله هم و. البته دی د انکشافي پروجو نوښتګر او مخکښ و. په هر حال ده د صدارت په دوره کې د انکشافي او عصري کولو حرکتونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پلان شوي اقتصاد په چوکاټ کي پر مخ بوتلل. دوی دواړه د وطن صادق خدمتګاران وو، او هيڅ يوه يې ناوړه استفاده نه ده کړې، او محمد داؤد له خپل شخصي ملکيت نه د هيواد د ابادۍ لپاره ډېره استفاده کړې ده.

خو ښاغلئ سيستاني دا په نظر کې نه نيسي، چي محمد داؤد لـه اول نـه زورواک و، او پـه سياست او اداره کې يې له شدت او زور نه کار اخيستئ، په تېره په اولو وختو کې چي د هغه لـه املـه پـه "سردار ديوانـه" هم يادېده. د صدارت په وخت کي يې د اروانښاد شاه محمود د صدارت نوې ډموکراسي خپه کړه، چي خلک ورتـه ډېر هيله من شوي وو، او په ولس مشرۍ کي يې د پاچا محمد ظاهر د وخت د ازادي او ډموکراسي مخه ونيوله. پـه دې ډول محمـد داؤد پـه افغانسـتان کـې د فـردي ازادۍ او دموکراسـۍ د غورځنـګ خپـه کـوونکئ او د ازاد مارکيټي اقتصاد مخالف ګڼل کېدلی شي. ده وروسته د سرطان په کودتا دغسي قـانوني نظـام نسـکور کـړ، چي لويې جرګې منلئ، او سراسري ازادو انتخاباتو تائيد کړئ و، او له املـه يې ازادي او ډموکراسي پـه افغانسـتان کي په بېساري ډول ځای نيولئ و. په دغي دورې حکومت تر هر وخت نه ډېر د قـانون لـه مخې چلېده او ښځې او نارينه په بېساري ډول ازاد وو. دغه ټول انکشافات هغه وخت ممکن شول، چي پـه افغانسـتان کي د لـومړي ځـل لپاره د قانون له مخي سلطنت واکمني پاچايي کورنۍ ته، او حکومت اولس ته مختص شو. دا په افغانستان کې په پاچايي نظام کې د دموکراسۍ د يوې نوي پروسې شروع وه، چي د وخت پـه تېرېدولو سره پياوړې کېدلـه. رسمي چارواکي هم تر بل هر وخت ډېر د لياقت او تخصص له مخي حکومتي مقامونو ته رسېدل، او دغه کـار پـه جامعې هم ښه اثر کاوه. ډېره مهمه دا هم ده، چي په دغه موده کې فرد د سياسـت لـه مخې بنـدي شـوئ نـه دئ، او بندي کېدل يوازي د محکمې په حکم و. هيڅ څوک اعدام شوي نه دي. پاچا محمد ظاهر د اعـدام مخـالف و. د ده د انسان دوستۍ حس له دغې پيښي نه واضح دئ: پاچا يوه ورځ يوازي، د خپلي ملکې او ډرېور په ملګرتوب لـه کابل نه پلخمري ته لاړ او هلته يې د يوه مقتول له پلار نه وغوښتل، چي د خپل زوی قاتل، چي هغه د ده وراره و، او د محکمې په حکم په اعدام محکوم شوئ و، وبښي. هغه په افتخار سره د پاچا خبره ومنله. دغه پېښه ډېرو ته د يقين وړ نه ښکاري، خو دغه قصه ما ته دغسې يوه کس کړې، چي زه پرې باور لرم.

د ډموکراسۍ د لسيزي په دغو انکشافاتو سره افغانستان په سيمه او نړۍ کې نوم وايست. په دغه دوره کي افغانستان د لوېديځي نړۍ و نارينه او ښځو ګرځندويانو ته دغسي يو هيواد شوئ وو، چې هغوی په ډاډينه سره په ټول افغانستان کې ازاد ګرځېدلی، او ځانله په خپلو خيمو کـې اوسـېدلی شـول. هغـومره ډېـر ګرځنـدويان چي په دغې دورې کي افغانستان ته راغلل، شايد هيڅ وخت په دغه ډېر شمېر نه وي راغلي. د هغو په راتګ سره د ګرځندوی صناعت (هوټلونه، تم ځايونه، د لرغونو سامانونو او اثارو هټۍ) په بېساري ډول سره وده وکړه، او په مجموع کې افغان اقتصاد يې پياوړئ کړ. نو ويل کېدلی شي چي د قـانوني پاچـايي او د ډموکراسي لسـيزه د معاصر افغانستان په تاريخ کې يوه ځلانده دوره وه، خو د واک لېوال، محمد داؤد دغـه ځلانـده دوره د "قلابي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دموکراسي" په نامه، د چپیانو په مرسته په کودتا سره ختمه کړه. په داسي حال کې چې ده له اتلس کلنۍ نه تر هغه وخت پوري څه کم څلویښت کاله په ملکي او نظامي لوړو مقامونو کې په پوره اختیار سره واک چلولئ و. ده په دې قناعت و نه کړ او کودتا یې وکړه، چې په هغې سره یې په وطن کې یو نوئ تخریبي فصل پرانیست.

محمد داؤد په کودتا سره قانوني نظام نسکور او قانوني ژوند او قانوني حکومت بې اهمیت کړ. ده یو شمېر د سر کسان هم، د اروابناد محمد هاشم میوندوال، اروابناد مرستیال خان محمد، او اروابناد ماما زرغون شنواري په ګډون، سره له دې چې هغوی د ده په شان نیشنلت وو، د پرچمیانو په فشار، د محاکمې نه پرته، د کودتا په تور له مینځ نه یووړل، او نور ډېر یې بندي کړل. ده په دغه ډول د سر کسانو اعدام بیا رواج کړ، په داسي حال کې چې د افغان سیاست له دغه وحشي عمل نه، د پاچا محمد نادر خان له قتل نه وروسته پاک ساتل شوئ و. د کودتا بله پایله دا شوه چې محمد داؤد په نظامي کودتا سره واک ته د رسېدلو لار وښودله او دی په افغانستان کي د عصري نظامي کودتا مخکښ شو. د کودتا بله پایله دا شوه، چې پوځ په سیاست کې دخیل شو، په داسي حال کې چي تر هغه د مخه، د پوهنتون له مظاهرو سره سره، له سیاست نه لیري ساتل شوئ و. له هغه وروسته و، چي حفیظ الله امین، چي د خلک د ډموکراټیک ګوند د نظامي څانګې آمر و، په دغه فکر شو، چي محمد داؤد کودتا وکړه، موږ یې هم کولی شو. له هغه وروسته و، چې ده خپل ګوند ته د نظامي افسرانو په جلبولو پیل وکړ. ما په خپل ' د ثور کودتا نومي ' اثر کي ویلي و، چي هغه د درې سوه نظامي افسرانو په قوت کودتا وکړه، خو وروسته راته معلومه شوه، چې هغه په دغو پنځو کلونو کې څه کم دوه زره ښکته رتبه نظامي افسران ګوند ته جلب کړي، او په قوت یې دغومره ډاډه و، چي غوښتل یې د خپل پلان له مخې د زمري په میاشت کې کودتا وکړي، او په هغې د "زمري انقلاب" نوم کښېږدي. له هغه نه پرته هم د ولسمشر په نشته توب سره، د ده د نظام دوام په شک کې، او د کورنی جنګ احتمال زیات و. نو ویل کېدلی شي چي محمد داؤد، له خپلو ډېرو خدمتونو سره سره په افغانستان کې د نظامي کودتا او د دې اوږدې ناارامۍ سر مؤسس دئ. په اصل کې د همدغې کودتا او د دغو ناارامیو له امله ده چي د افغانستان راتلونکې د اندېښني وړ شوې ده.

محمد داؤد، چي د خپل ژوند په وروستیو شېبو کي د خلقي کودتاچیانو له خوا خپل ژوند په خطر کې ولیدئ، د خپلي کورنۍ د غړو وژنه یې هم جائزه وبلله. د افغانستان په تاریخ کي څه، چي حتی د انسان په تاریخ کې به دا یوه بېساري تراجیدي وي. ښاغلئ محمد داؤد ملکیار چي د محمد داؤد له کورنۍ سره یې د خپلۍ ارتباط لاره، او په اړه یې د دقیقو مالوماتو خاوند دئ، وایي چي د ثور د کودتا په ورځ " ... کشته شدن اکثر اعضای خانواده محمد داؤد خان، بشمول اطفال معصوم به تصمیم داؤد خان و بدست یکي از اعضای خانواده او صورت گرفته است." دا په داسي حال کې چي د محمد داود زامن او لوڼي د لوړ او ملي فکر خاوندان وو، او هیڅ یوه یې له خپل ممتاز مقام نه د ځان یا کورنۍ لپاره استفاده نه ده کړې. مشر زوی یې، عمرجان لا د دغسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

آزاد قضاوت خاوند و، چي په اخر کي د خپل تره، اروانباد محمد نعيم، په شان د خپل پلار د سياست مخالف شوئ و. محمد نعيم لا د خپل ورور پر ضد د کودتا په لټه کي و. په هر حال، محمد داود د خپلي کورنۍ د غړو - مېرمني، لوڼو (له محترمي درخانۍ نه پرته، چي هغه وخت هغه هلته نه وه (او اوس په سويس کې ژوند کوي) او تور پېکۍ نه پرته (چي وروسته وفات شوه)، او زامنو (له عمر جان نه پرته، چي هغه تر دوی دمخه په ګولۍ لګېدلئ او مړ شوئ و) د ژوند سلبولو حق نه لاره، او د محمد داؤد دغه امر د هغو په حق کې ظلم و، هغه هم په دغسي حال کي، چي معلومه نه وه چي کودتاچيان به د هغوي حيثيت او ژوند ته خطر پېښ کړي، لکه د ده د کورنۍ د يو څو پاتي کسانو، او د هغه د لوڼو - درخانۍ او تورپېکۍ مزاحم نه شول.

ښاغلئ سيستاني سره له دې هم فکر کوي، چي "داؤد خان با هيچکس از سياستمداران معاصر خود قابل مقايسه نيست." دی به په دغه فکر سره فردي ازادي، دموکراسي، قانوني حکومت او حتی ژوند ته هم ارزش نه ورکوي، او په اجتماعي او ولسي ژوند کي به د هغو اهميت او ضرورت درک کولي نه شي. له همدې امله به وي، چې دی اوس هم د تاريخ په نامه په خپلو ليکنو کې خپل شخصي او پرچمي فکرونه ځايوي، او په دې ډول افغان تاريخ مسخ کوي.

ښاغلئ سيستاني د کانديد اکاډميشن په حيث ځان د دغه صلاحيت خاوند بولي، چي دا او دغسي نور حکمونه له خپل ذهن نه صادر کړي. ده دغسې حکمونه دغومره ډېر کړي دي، چي اوس يې عادت شوئ دئ، خو په يوه سقه روايت د کانديد اکاډميسن درجه ده ته په دې، چي د انقلابي شورا غړی و، د خاصي پېرزوينې په خاطر ور کړل سوېده، لکه چي يو څو نورو ته هم همداسي پېرزوينه شوې ده . لا مهمه داده، چي د افغانستان د علومو اکاډمي په اصل کي دشوروي اتحاد د اکاډمۍ په ما ډل بنا ده، نه د لرغوني يونان افلاتون په ماډل، چي د هغې مؤسس و. دغو دواړو اکاډمي ګانو په اساس کې توپير لاره. شورويانو د افلاتون د اکاډمۍ نوم غوره کړ، چي اکاډمي يې علمي حيثيت ولري، خو دغو اکاډميو سره اساسي توپيرونه لرل، او ډېر مهم يې دا و، چي د افلاتون په اکاډمي کي تفکر ته حد او حدود نه وو، او د شوروي اکاډمي محدوده وه. په ظاهر کي هغه مارکسيزم - لينينزم ته محدوده وه، خو په واقعيت کې لينينيزم- ستالينزم ته. د همدغي ازادۍ له برکته و، چي د افلاتون په اکاډمي کې د ارسطو په شان متفکر هسک شو، چې د تجربې او مشاهدې پر بنسټ يې د اول ځل لپاره د ژوند په هره ساحه کي ژور ابتکاري نظرونه وړاندي کړل، په داسي حال کي چي د شوروي اتحاد په اکاډمي کي حتي نامتو ساينس پوه، سخاروف، د خپل ازاد فکر او قضاوت له امله له مسکو نه د ګورکي ښار ته تبعيد شو. هغه په افغانستان باندي د شوروي اتحاد د نظامي يرغل په وړاندي د مخالفت اواز جګ کړئ و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښاغلئ سیستاني چي د کابل د پرچمي د شوروي ډول اکاډمي کي د کاندید اکاډیمیشن مقام ته جګ شو ، خپله لیکنه به یې د لینینیزم- ستالینیزم په محدود او غیر علمي چوکاټ کې دننه کښلي وي، او که نه ترفیع یې کولی نه شوه. د شوروي اکاډمي محدودیت په خپل وار د دې لامل شو چي، پخپله د شوروي لیننستي او ستالینستي نظام سقوط وکړي، او تلپاتي ځای یې د خلقیانو په وینا د " تاریخ کنده" شي.

اوس چي دغه نظام د تاریخ کنده شوئ او ورسره لیننستي شعارونه، چي ښاغلي سیستاني به څومره تکرار کړي وي، ده هم د نورو اپورتونیستي چپیانو په شان نشنلیزم ته پناه وړې ده. خو دی په دغه مصلحتي او ویب سایتي نشنلیزم کي هم افراط کوي. هغه وخت چې د نېشنلیزم رښتینې ازموینه وه، ده د شوروي او پرچم خوا ونیوله، او افغان ولس او افغان خپلواکي ته یې شا کړه، نو دې په دغې ازموینه کې په مطلق ډول ناکام شو. اوس دی په هغه لار روان شوئ، چي پرچمیان د مخه پرې روان شوي وو. نجیب الله چې په اخر کې ځان مسلمان وښود ، او کارملیانو مجاهدانو ته وړونه وویل، ښاغلئ سیستاني اوس د پاچا امان الله د نېشنلیزم خوا نیولې، هغه هم په افراطي او شډل ډول. خو سره له دې هم د هغو نورو پرچمیانو په شان له پخواني محدود فکري چوکاټ نه بیرون او ازاد شوئ نه دئ. نو د ده په دغه نشنلیزم باندي اعتبار کول به هسي سادګي وي. ده بس د وخت په تقاضا سره طرف بدل کړئ، او اوس یې د پخواني پاچا پر ضد مبارزه پیل کړې، او ملامتوي یې چي د مغول واکمنو په شان یې ودانۍ نه دي جوړي کړي. معلومه ده چي دی دغه واقعیت ته ارزش نه ورکوي، چې پاچا محمد ظاهر د معاصر افغانستان په واکمنو کې، یوازنی واکمن و، چي دغسي دولتي نظام یې د اساسي قانون پر بنسټ پر پښو ودراوه، چې په هغه کې سلطنت له حکومت نه د لومړي ځل لپاره بېل شو ، او ازادي د افغانانو په ژوند کې په فکر او عمل کي په دغه ډول تحقق ومومند ، چي بل هیڅ وخت یې په دغسي ډول تحقق موندلئ نه و. دغه اساسي قانون، چي په سیمه کي یې سارئ نه درلود ، افغانانو ته ممکنه او اسانه کړه چي ژوند د ازادي په فضا کي وکړي. که څه هم دا د دغې پروسې اوله مرحله وه.

خو محمد داؤد دغه عظیمه او د خلکو په ګټه پروسه، هغه هم د ازادۍ پر ضد پرچمیانو په مرسته په نظامي کودتا سره په ټپه ودروله. ده په خپل دغه قانون ضد عمل سره، د دې لپاره چي ځان د دولتي واک هسکي ته ورسوي، په وطن کي د ناارمۍ ور پرانیست، چي په یوه او بل شکل تر اوسه هم دوام لري، او افغانان د خپل وطن راتلونکي ته اندېښمن کړي. خو څنګه چي ده په خپل دغه قانون ضد عمل سره د پرچم ګوندګي ته اعتبار ورکړ، ښاغلئ سیستاني، او د هغه په شان نور، اوس په یوه او بل ډول، د هغه په ملاتړ، او د پخواني پاچا پر ضد لیکني کوي.

(پای)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یادښتونه

دلته د دغې لیکنې منابع هغه وخت یاد شوي، چې په متن کې د لومړي ځل لپاره ذکر شوي دي. تکرار یې په لنډ ډول په متن کې یاد شوئ دئ.

1 . ۱- عزیز هندي، د غازي امان الله خان زوال، له اردو نه ژباړوونکئ، فرهاد ظریفي، خپرونکئ، د افغانستان د علومو اکادمي، پېښور، ۱۳۸۱، /۲۰۰۲، مخ ۴۴۰

2 . ۲- ریه تیلي ستېورټ، اور په افغانستان کي، دوهم چاپ، خپروونکئ، یونیورسل. ۲۰۰۰، مخونه، ۵۵۸، ۵۲۰

3 . ۳- لودویک ادمک، د شلمي پېړئ تر نیمایي پوري د افغانستان باندنی چاري، له شوروي اتحاد، جرمني، او برتانیې سره اړیکي، د اریزونا پوهنتون، توک سان، ۱۹۷۴، ۴۹

4 . ۴- فیض محمد هزاره، تذکر الانقلاب،مدون داکتر حفیظ الله شریعتي (سحر)، ناشر انتشارات میچید، محل نشر و چاپ نامعلوم، ۱۳۹۳/ ۲۰۱۳، ص ۲۱. دکتر سحر نمی گوید که نسخه اصلی و یا نقل آنرا از کدام منبع به دست آورده و نسخه اصلي آن در کجا است. محل نشر آن هم واضح نیست. در هر حال این اثر به ارزیابی مفصل ضرورت دارد، که متاسفانه این جای آن نیست. له لیکوال محترم سعد الدین شپون نه مننه، چي دغه اثر یې را استولئ، هغه هم په ډېر ښه وخت.

5 . ۵- میک چیزني، کابل تر محاصرې لاندي، خپرونکئ مارکوس واینر، پرنستین، ۱۹۹۹، ، ۹۲، دغه اثر د فیض محمد تذکر الانقلاب ترجمه ده، چي میک چیزني له روسي نه په انګریزي اړولې ده. او ځای ځای یې خپل یا د روسي مترجم تبصرې هم راوړي. دغه ترجمه جمله په جمله نه، بلکه د هغو د مفهومونو لنډ بیان دئ، خو میک چیزني یو طالب العلم او امانتکار مترجم دئ.

6 . ۶- ادمک، (۱۹۷۴)، یاد شوئ اثر، ۸۹، ۹۰

7 . ۷- عبد الحي حبیبي، جنبش مشروطیت در افغانستان، سازمان مهاجرین مسلمان افغان، چاپ دوم، ۱۹۹۹، ۱۷۳

8 . ۸- فیض محمد، یاد شوئ اثر، ۱۷

9 . ۹- عزیز هندي، یاد شوئ اثر، ۲۴۵

10 . ۱۰- ادمک، یاد شوئ اثر، ۸۵

11 . ۱۱- ستېورټ، یاد شوئ اثر، ۳۸۲

12. ۱۲- سید شمس الدین مجروح، سرگزشت من، به اهتمام سید فضل اکبر، چاپ شخصي، کابل، ۲۰۱۲/۱۳۹۱، ۳۲

13. ۱۳- میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، دولتي مطبعه، کابل، ۱۹۲۷/۱۳۴۲، ۸۱۷

14. ۱۴- عبد الباري جهاني، د سنځل نوید (قول نقل)، په افغانستان کي د اجتماعي تحولاتو په وړاندي غبرګونونه، ۱۹۱۹-۱۹۲۹، مخونه ۱۴۸-۱۴۹

15. ۱۵- د قول نقل سنځل نوید، واکنش های مذهبي و تحولات اجتماعي در افغانستان ۱۹۱۹-۱۹۲۹، فارسي کوونکئ محمد نعیم مجددي. له محترم نعیم مجددي نه مننه کوم چي ددغه مخ چاپي نقل یې را استولئ دئ.

16. ۱۶- فضل غني مجددي، افغانستان در عصر اعلیحضرت امان الله خان ۱۹۱۹-۱۹۲۹.چاپ شخصي، کالیفورنیا، ۱۹۹۷، ص۲۵۵. له محترم فضل غني مجددي نه په دغي وسیلې مننه کوم، چي د خپل دغه اثر یوه نسخه یې رابښلې ده.

17. ۱۷- سید رسول، حقایق ناگفته در باره حبیب الله کلکاني، کتابفروشي فضل، پشاور، ۱۹۹۹/۱۳۷۸، ص ۴۲

18. ۱۸- نوردک بریت، افغانسي، روسان په افغانستان کي، ۱۹۷۹-۱۹۸۹، اکسفورډ پوهنتون، نیویارک ۲۰۱۱، ۲۹

19. ۱۹- رچرډ فرای، د پارس میراث، خپروونکئ مزدا، کلیفورنیا، ۲۰۰۴، ۲۹

20. ۲۰- بېلابېل لیکوال، غازي امان الله خان، د افغانستان د خپلواکۍ ستورئ، د افغانستان د کلتوري ودي ټولنه، جرمني، ۲۰۰۵، ۱۲۰-۱۲۱

21. ۲۱- د رای دیوي لیکني، رادیکال هیومنست له مخي، جون ۲۷، ۱۹۵۴، مخ ۳۰۷، د قول نقل ستیوړټ، ۵۱۱.۵۱۲

22. ۲۲- احسان الله، اماني دوره، د افغاني رنسانس دوره، له فرانسوي نه پښتو کوونکئ، پروفیسر ډاکټر محمد اکبر ستایلئ وردګ، ماخذ غازي امان الله خان، بېلا بېل لیکوال، یاد شوئ اثر، مخ ۲۴

23. ۲۳- هیرودوت، تاریخ، ژباړه د ډبوید ګرین، شیکاګو پوهنتون، ۱۹۸۸، اووم کتاب، لسمه ماده، مخ ۴۷۱

24. ۲۴- جان لوکاس، د تاریخ راتلونکي، ییل پوهنتون، ۲۰۱۱، ۱۵۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

2 5 . **۲۵**- داکتر یوسف متولي حقیقي، افغانستان و ایران، پژوهشي پیرامون روابط سیاسي و چاپ های مرزي، از احمدشاه دراني تا احمد شاه قاجار، نشر کرده استان قدس رضوي، مشهد، **۱۳۸۳**، ص **۷۳۰**

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library